
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

<http://books.google.com>

WIDENER

HN J676 2

Ans
25412.66

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

FROM THE FUND GIVEN
IN MEMORY OF
GEORGE SILSBEE HALE
AND
ELLEN SEVER HALE

A
NEMZETGAZDASÁG

TÖRTÉNETE
MAGYARORSZÁGON.

RÖVID VÁZLATBAN

IRTA

DEÁK FARKAS.

Ára 1 frt 20 kr.

PEST,
KIADJA STOLP KÁROLY.
1865.

A
NEMZETGAZDASÁG

TÖRTÉNETE
MAGYARORSZÁGON.

RÖVID VÁZLATBAN

IRTA

DEÁK FARKAS.

PEST, 1866.

KIADJA STOLP KÁROLY.

Aus 85418.66

✓

Hale

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznaál, Pesten, 1865.

A

HEVES-MÁTRAI KERÜLET 1861- és 1865-ben

VÁLASZTOTT KÉPVISELŐJENEK,

BUZINI GRÓF

KEGLEVICH GYULA

URNAK

TISZTELETE ÉS SZERETETE JELÉÜL

A SZERZŐ.

B E V E Z E T É S.

Örömmel vettem kezeim közé tollamat, hogy hazánk nemzetgazdasági történetének vázlatát tehetőségem szerint megírjam. Fontosnak tartok minden mozzanatot, mely történelmünk multját deríti fel, mely nemzetünk európai jogosultságát bizonyithassa; de felette fontosnak tartom e tárgyat, mely politikai létünk újabb időben elismerésre jutott legnevezetesebb részét, nemzetgazdasági fogalmainkat és azok fejlődését tárgyalja, kezdve az ős idők ködös, homályos messzeségétől egész a XIX. századig, melyet oly sok önérzettel szeretünk a felvilágosodás századának nevezni.

Sok bünt, sok hanyagságot vethetnek szemünkre még barátaink is; ellenségeink pedig kimerithetlenségnek nemzeti tunyaságunk, kevélységünk, tudatlanságunk és tehetlenségünk, sőt rossz akaratunk felemlgetésében. De mi, kik nemzeti önérzetünk teljes öntudatával birva, tényekkel szeretjük megczáfolni rágalmozóinkat, igyekezni fogunk kimutatni, hogy hazánk nemcsak más körülményekben, hanem a nemzetgazdasági elvekre nézve is mindig párhuzamosan

haladott Európa bármely nemzetével; s midőn tőlök elmaradni kényszerült, e körülményt nem anyyira önhibái, melyeket előidézni nem akarunk, hanem igen is elháríthatlan külső akadályok okozták.

Történetíróink nagy része s krónikásaink majd mindenike nagy előszeretettel, gondosan és tanulmánynyal irták le csatáinkat, háboruinkat s királyaink és nagyjaink hadban viselt dolgait; sőt mondhatjuk, hogy politikai történelmünk irodalma is újabb időben virágzásnak indult — de vajmi kevés gondot fordítottak közgazdasági ügyeink fejlődésére; s ha most a bemohosult régi idők eseményeit és titkait akarjuk kutatni és napfényre hozni — a feladat nehéz, a munka fáradságos, a tökéletes megoldás csaknem lehetetlen.

Az öntudatlan oda vetett egyes jegyzetek, vélemények, a régiség lomjai közt bujkáló véletlenül előkerült halvány adatokból kell kiegészítenünk azon régi világot, melynek tudósai és írói nem voltak, vagy há voltak is, műveik egészen más inspiratóból és a miénktől teljesen eltérő czélokra készültek.

De nem akarunk visszaretteni a munka fáradságos voltától, s a létező kevés anyagot lelkesmeretesen felhasználva, különösen e részben megbecsülhetlen „Corpus Jurisunkat“ teljesen méltányolva igyekszünk feladatunknak megfelelni.

Nagy tévedést követne el azonban, ki régi történetünkben a mostan divatozó nemzetgazdasági elvek uralkodását keresné, mintha például őseink

egy része physiocrata lett volna, más része a mercantinus elveit vallotta volna, vagy épen az aconomisták felekezetéhez tartozott volna; sőt a protectio és prohibio nevezetes elveit is csak úgy alkalomszerűleg léptették életbe egy s más esetben, a mint az szükségességnek mutatkozott.

Hazánkban azon zsarnoki, de még sok helyt és sok esetben uralkodó nemzetgazdasági elv, hogy az erős és hatalmas a gyengének és engedőnek fáradságát kizsákmányolta, teljes érvényben soha sem uralkodott. Törvényeink a rabszolgaságot mint olyant soha sem ismerték.

Igaz ugyan, hogy nemzetünk egyes tagjai hódítókból várurakká, várurakból földesurakká lettek, s különböző nevek alatt és különböző körülmények között, sok tekintetben a „plebs contribuens“ véres veritékéből éltek, de másfelől nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a honvédelem a nemesi osztály terhe volt; és e körülmény élénken bizonyítja, hogy őseink jobbak voltak mint Francia- és Németország hűbérnökei; mert azok bérért küzdöttek királyaik és fejedelmeik érdekében s a haza szent észméje és a honvédelem egyenes hivatása sokkal később ébredett fel bennök.

Az egyenlőség, egyenjoguság és szabadság eszméinek századokra volt — és leend még szüksége, hogy hatásra vergődve a szolgálatok kölcsönösségének igazságos elvét érvényre juttassák. Sok időnek kellett lefolyni addig is, míg a nemesség azon gondolatra és meggyőződésre jutott, mit Mátyás

VIII

király gömöri szőlőkapáló adomája már megérint, hogy t. i. a földmivelő, ki annyi türelemmel és fáradtsággal végzi munkáját, ép azon jogokra méltó, mint a ki fegyverrel védi a haza határait s egyikök sem jobb, mint a hazai jóllétet s kényelmet nagyban és kicsinyben előidéző iparos vagy kereskedő. Munkám különben óhajtott részletességre nem terjeszkedhetik, s tárgyam nagy terjedelme miatt kénytelennek érzem magam, hogy csak a főbb tételeket és körülményeket említve, az Árpádok és vegyes házi királyok korán gyorsan haladjak át, hogy így az újabb kor vívmányairól valamivel terjedelmesebben szólhassak.

Könnyebb tájékozás és áttekinthetés szempontjából művemet négy fő részre osztom, s ezek szerint fogom előadni nemzetgazdasági történelmünket.

I. Rész: A kezdemények kora; az árpád-házi királyok uralkodása alatt.

II. Rész: Az erőltetett virágzás és azt követő hanyatlás kora; a vegyes házból választott királyok alatt.

III. Rész: Az alárendeltség kora; a XVI-dik század közepétől kezdve 1791-ig.

IV. Rész: A természetes fejlődés kezdete; 1791-től napjainkig.

Végül néhány megjegyzést teendek napjaink izgalmairól és teendőinkről, s ezzel az olvasó szives elnézését kérve hozzá kezdek munkám érdemleges részéhez.

I. R É S Z.

A kezdemények kora. — Az Árpád-házból választott királyok uralkodása alatt.

1. §. A vezérek kora.

Általában véve szokássá vált, hogy elődeinket a nyugoti írók feljegyzései után barbár nemzetnek tartva, társadalmi állapotukról a legkezdetlegesebb adatokat beszélnek és terjesztik még saját íróink is. Árpáddal kezdődvén Magyarország létezése — miután kezdetéről van szó, hajlandók az emberek holmi Nimród-féle állam kezdetéről venni hasonlatot — mintha az emberiség fejlődésének kezdetleges korát egy a IX-ik és X-ik században keletkező állam körülményeivel csak ugy könnyedén össze lehetne hasonlítani. Gyakran megesik, hogy a magyarokra alkalmazák, a mit a hunnokról irtak; sőt ki van mutatva, hogy oly dolgokat is beszélnek rólunk, a mit Justinus a Nagy Sándor korában élt scythákról és parthusokról irt. Ezt tette ugyanis a különben sok érdekességgel bíró Regino apát. Az ilyenmü adatok birnak ugyanannyi fontossággal, hogy az illető nemzetek rokonságban lehettek és voltak is — de nekünk

Deák Farkas.

számában kell venni a századok haladását s oly népről, mely a IX-ik században s a kereszténység közvetlen szomszédságában és sok részben a keresztény földön alapít új birodalmat — nem lehet ugyanazon szavakkal és értelemben szólni — mint a századokkal előbb élt hunnokról, vagy éppen a Sándor korabeli scythákról.

Őseink, az első magyarok a legtöbb tekintetben a nyugot európai népektől elütő szokásokkal, erkölcsökkel és fogalmakkal bírtak; de magokban véve oly miveltséget s oly sajátságos társadalmi belszerkezetet hoztak jeleni hazájokba, — mely őket mind e mai napig megkülönbözteti, századokon át sok szenvedésen és viharos pusztításon keresztül fentartá, s összehasonlítás esetében bármely más európai állam szerkezetével a versenyt dicsőségesen megállhatja.

Árpád összes népe asszonyokkal és gyermekekkel együtt alig lehetett több mint egy millió. Elszórván képzelvén tehát e nemzetet az először meghódított területen, látható, hogy sűrű népes városok abból ki nem teltek; s meggondolva, hogy ők az első századokban kardjukat az önvédelem tekintetéből sem dughatván hüvelyébe — a legjobb akarat mellett sem adhatták volna magokat a földmivelés, ipar és kereskedelem békés, nyugalmat igénylő foglalatosságaira. Azonban, hogy ezek iránt kellő érzékkel, sőt elismeréssel bírtak, bizonyítják számtalan adatok és a belakókkal követett bánásmód.

Állítom tehát Horváth Mihályunknak egy fia-

talkori értekezésével szemben *) , hogy a magyarok bejöttével az itt lakó szlávok és bolgárok kezében lévő földmivelés, ipar és kereskedés majd mitsem változott egész sz. Istvánig. Mert a magyarok a falukat, városokat épségben hagyván, a siktérekben ütöttek nem annyira tanyát, mint szállást — vagyis szálottak táborba. Sátorokban laktak — s legfeljebb a táborozáskor nélkülözhetlen nyájaikat és csordáikat legeltették a gazdag virányokon. Ők teljesen tábori életet éltek egész sz. Istvánig, s egy része még azután is.

Egyszerű nép volt ez az akkori magyar, de még is voltak némi igényei ; szerette a hus ételt s tudva van, hogy a bort is örömet megitta , különösen pedig két fényűzési czikke volt, t. i. fegyver és a ruházat.

„Az előkelők ruhái — írja Horváth Mihály — dolmányai, subái nem csak menyéttel , nyusztal, cobolylyal, hanem arany s ezüsttel is körül himeztettek.“ (181. lap.) Sőt Fessler nagy munkája I. kötetének 605-ik lapján azt bizonyítja be, hogy a timárok eleink által hozattak be Európába.

Fegyvereik: a kard, kópja, dárda íj és nyilvesző hasonlóképen finom aczélből gyakran ezüstözve és aranyozva készült az előkelők számára — nem is említve a lószerszámokat, más hadikészleteiket s

*) A műipar és kereskedés története az Árpádok alatt 180-ik lap. A műipar és kereskedés (mi a szlávok és bolgárok kezében volt) a magyarok hódoltatásai alatt egészen megváltozott.

házi eszközeiket, mint az áldozó s más drága edények; — azon következtetésre jövök tehát ebből, hogy szükségleteik sokkal magasabb mérvű ipart, sőt művészetet feltételeznek, mint azt a nyugati írók elhithetni szeretik.

Azt hiszem azonban, hogy magok katonáskodó s büszke természetű nép lévén, szükségleteiket más szomszéd vagy meghódított népek készíték. Voltak ugyan fegyver-kovácsaik, timáraik s egy XI. Lajos idejében köztük járt francia író még más ipar-cikkeikről, sőt képekről és szobrokról is tesz említést; de sokkal okosabbak voltak, hogy sem az új hazában talált városi lakosokat — mint Nógrád, Pest, Bihar, Alpár, Baranya, Titel stb. lakosait — sőt hogy a faluk földmivelő népét is megsemmisítették volna. Jókor átlátták, hogy ezek által könnyen eléghetik ki szükségüket s nyugodtabban őrizhetik meg uralmukat s a gondtalan életre még tágasabb a kilátás. Aranyat, ezüstöt hozott a harci szerencse; s igaz ugyan, hogy saját pénzüknek egész sz. Istvánig eddigelé nincs nyoma — de nagyon valószínű, hogy habár vásárlásuk (csak nagyobb részint cseréből állott), köztük a görög arany, romai ezüst és rézpénz forgalomban volt.

A meghódított földet felosztották, s az egyes törzsek által megszállott helyek — szállások — ez időben közös birtokai voltak a nemzetségek tagjainak. Közpénztáruk létezésének nem igen van nyoma; ezt ifjú történeszünk, a nagyreményű Frankl Vilmos szépen fejtegeti; de azért nem hihető,

hogy bizonyos ilyenmü intézmény ne lett légyen, ha tekintetbe vesszük, hogy a meghódított vagy megriasztott tartományok fejei vagy követei gazdag ajándékokkal szoktak a fejedelemhez járulni, sőt egyenesen évi adót is fizettek a vezéreknek; — és mellettünk bizonyít az ősi szerződés második pontja is, mely így szól :

Secundus status juramenti sic fuit : quidquid boni per labores eorum acquirere possent, nemo eorum expers fieret. Sokan ezt csak a földbirtokra akarják értetni; de nézetünk szerint ez minden zsákmányról — ruha, fegyver, marha, arany és ezüst stb. — értendő, s bizonyos közpénztári kezelést szükségesképen feltételez.

Minő részt adtak azonban fő- és alsóbb-rendü papjaiknak (áldozáraiknak), kik egyszersmint bírások és hivatalnokaik is voltak, hogy részelteték egyes vitézeiket stb., erre nézve semmi tudósítással sem bírnak.

Összevéve tehát a mondottakat, a vezérek korában nemzetünk egy hódító katonacsapat volt s ennek nemzetgazdasági elveit követte. Rabolt, zsákmányolt a szomszéd tartományokban; s itthon nézte, hogy miként mivelik számára a földet, s miként üzik az ő kényelmére az ipart és kereskedést. Résztét kivette minden törzs a földbirtokból és zsákmányból — őrizte falkáit s azontul keveset dolgozva és törődve — vagy harcra száguldott vagy pihent babérain.

2. §. Sz. István kora.

Közönségesen elfogadott nézet és történelmi tény, hogy Gejza fejedelem volt az első, ki a keresztény szellem és polgáriasultság eszméitől érintve — belátta, hogy az uj hazának állandóságot más uton kell szerezni. Neje, a keresztény Sarolta s környezetében élő külföldiek s egy két lelkesült főpap segítségével megkezdé az üdvös intézkedések sorát, oly czélból, hogy a magyar táborigényeket és sok részben nomád szokásokat átalakítva — az országot az idők szerinti keresztény állammá s a nemzetet a nyugati miveltséggel egy színvonalon állóvá tegye. És működése — habár felette nehezen ment is — a magyar nemzet jót és nemest könnyen felfogó és megértő természeténél fogva alapját és kezdetét tette azon nagy eredményeknek, melyeket sz. István dicő királyunk hozott létre. Istvánt ép azon nézetek vezették, a melyek Gejzát ösztönzék az ujításokra, csak hogy sokkal nagyobb mérvben és terjedelemben — mert ő különösen mint lángeszű uralkodó, azt is jól belátta, hogy ha a nemzetet előbbeni állapotjában hagyja, akkor az soha sem leendő kormányozható annyira, hogy azon állameszméjének, melyre hivatva van, megfelelhessen. Ismerte a nemzet hajlamait — ismerte a viszonyokat s határozott öntudattal fogta felhívását — miszerint neki a magyar birodalom megalkotó monarchiájának kell lenni.

A magyar nemzet harczszomját és vad hajlamait a keresztény vallás által szelidíteni s barangoló természetét az egy helyben lakáshoz szoktatni főczélja volt sz. Istvánnak. A katonai élet sok ingerrel birt akkor s bir jelenleg is. Győzelem vagy halál a csatatéren ez volt a jelszó; az adott vagyont, kényelmet, jóllétet és sok időt az édes semmit tevésre — gondtalanná tette az életet; ez adott hirt, dicsőséget, de mindenesetre bevégezte a játékot, mit életnek nevezünk. Ily könnyelmű philosophia hamar semmivé tette volna nemzetünket, ha bölcs fejedelmei nem gondoskodtak volna annyak jövőndő sorsáról s meg nem vetették volna alapját a szívósságnak, a polgárisultságnak, az örök életnek — s az azóta eltelt és jövőndő dicsőségnek.

István működései közt első helyre tesszük tehát a keresztény vallás terjesztését, melyet ő apostoli buzgalommal hajtott végre, maga is tanítván és prédikálván az urnak igéjét. Az országot püspökségekre osztotta, káptalanokat állított, papságokat parancsolt állítani — zárdákat alapított s így tette ezen egyéneket és testületeket mindannyi tüzpontjává a miveltségnek, a keresztény szellemnek és a tudományoknak s világító lámpájává a tudatlanoknak és védőjévé az ártatlanoknak. A ker. vallásban látta István intézményeinek legfőbb támaszát; miért is ennek szolgálit gazdag adományokkal látta el. Jöszágokat adott nekik s a föld jövedelmének 10-edét. *)

*) Decr. S. Stephani II. Dap. 52.

Ezen intézkedés részint azt mutatja, hogy a földmivelés, habár a magyar faj tömegesen még nem is foglalkozott vele, már virágzó állapotban volt; részint arra mutat, hogy a király bölcsen belátta, mikép igy a püspökök és a főpapoknak saját érdekében fog állani a földmivelést előmozdítani, s arra mindazokat buzdítani, kik netalán irtózást mutattak e szolgainak tartott foglalkozástól.

A papságon kívül intézményeinek hatalmas támaszát lelte István az idegenekben, kiket királyi kegyelme és jóakarata élénk bizonyosságaival halmozott el *). Bennök nemcsak a földmivelésre több hajlamot fedezett fel, hanem a mesterségek, a bányászat és kereskedés különböző ágaiban valóságos tanítókat és mestereket hozott be. Ezeket földdel, lakhelylyel látta el, különféle szabadalmakkal kényeztette s általuk alapítá az újabb városokat, s belőlök alkotá az ugynevezett polgári rendet. S hogy mennyire szíven fektüdt e polgári ipar-üző rend megszületlése, semmi sem bizonyítja inkább, mint azon kedvezések, melyekkel őket mondhatni elhalmozta. Az egész országot ellepték ez idegenek (hospites), minden vármelegyében leheté őket találni, a királyi majorokba és várak aljába települve; ezek valának az ugynevezett udvarnokok, kiket a királyi szabadalmak a hó-

*) Mint ez sok törvényeiből és különösen fíához intézett szavaiból látható: Decr. S. Stephani I. 6. „In hospitibus et adventitiis viris tanta inest utilitas, ut digne sexto in regalis dignitatis loco possit haberi és tovább a 4. §. Propterea jubeo Te, Fili mi! ut bona voluntate illos nutrias et honeste teneas, ut tecum libentius degant, quam alibi habitent.

ditó nemzet és a szolgák közé helyeztek. A király példáját követték e részben a püspökök, főurak s magok a királynék -- jószágaikat ily jövevényekkel népesítvén. És a nagy király e jövevény iparos osztályt még közvetlen uraikkal szemben is védelmezte, rendelvén a II. könyv 22-ik fejezetében: hogy a jövevény csak addig köteleztetik maradni pártfogójánál, miglen az illő élelmezéséről gondoskodik. „Meggzünvén tehát az élelmezés, megengedettett a szabad elköltözés.“ Ugyancsak ide vonatkozik a II könyv 20. fejezete, hol ez áll: „Quoniam igitur Deo dignum est et hominibus optimum, unumque in suae industriae libertate vitae cursum ducere, secundum regale decretum statutum est, ut nemo comitum vel militum post hac aliquam liberam personam servituti subdere audeat.“

Nem lehet ezélm sz. István közigazgatási intézkedéseit bővebb tárgyalás alá venni, mi részint a jogtörténelem, részint az általános hazai történelem köréhez tartozik, de egy pár adattal még terhelni fogom kegyes olvasóim figyelmét. Azt mondja ugyanis Kossovich az „Ipar és kereskedés“ czimű jeles művében a 38. lapon, hogy ez időben az iparosok készítményeiket nem pénzen, hanem csak élelemszerekért cserébe adhatták el. E véleményben én nem osztozhatom — már fennebb is mondtam, hogy pénz már a vezérek korában is forgott a magyarok közt; sz. István idejében pedig ez annyira kétségen kívüli, hogy a nagy királynak jelenleg is több rendbeli pénze látható minden valamire való nyilvános pénzgyűjteményeinkben,

sőt magánosok birtokában is. Nem feltehető tehát, hogy a vásárlások még is a Kossovich által említett kezdetleges módon történtek volna, legalább általában véve nem. Hogy sz. István jól tudta, mily fontos mozzanat egy állam életében annak k e r e s k e d é s e, azt mondottakon kívül bizonyítja az is, hogy annak előmozdítására és könnyítésére is többféle intézkedéseket tett; ilyen az is, mit Horváth Mihály értekezése 189. lapján Hüllman német történetíró után említ: hogy a sz. István által Konstantinápolyban alapított fogadónak (hospitale) nem csak vallásos vagy tudományos, hanem egyszersmint kereskedelmi célja is volt. Ily épületeket pedig Romában és Ravennában is emeltetett.

A belföldi kereskedést szabadalmak gyanánt osztogatott vásárok mozdíták elő*) — melyeket hetenként egyszer, vagy kétszer tartottak. A külkereskedést zsidók és izmaeliták folytatták — részint szárazon, részint vizen, különösen a Dunán.

Ezen vásárok egyszersmint alapját képezték az első adózásnak; ugyanis a sz. király megrendelte, hogy a ki természetményeit vagy akár minemű jószágát vásárra vitte, valamely csekély vámot tartozott fizetni**). Ezenkívül akkor még más adót nem

*) Sz. Istvántól nyerték vásári jogaikat a pécsváradi apátság helységei hetenként kétszer, vasárnap és szerdán; szintugy a szalavári apátság, Berend és Szalavár helységei; a nyitrai káptalan uradalmi stb. . . . Sőt Fessler szerint már országos vásárok is tartottak. Horváth M. 188. l.

***) Sz. István ezen törvénye saját könyvéből kimaradt; de előfordul Kálmán első könyvének 34-ik cikkében.

fizettek, csak a tizedet a papságnak, mint a törvény mondja „az istennek“; mi alól akkor a nemesek sem voltak kivéve — de ez utóbbi oly terhesnek tetszett, hogy miatta többször lázadások is történtek.

Bár sz. Istvánnak utolsó napjait elsomoritá azon gondolat, hogy nem marad méltó örököse, ki nagyszerű kezdeményeit erélyesen és hozzáértőleg folytassa — nyugodtan szállhatott sirjába, mert két hallhatlan örököse maradt, t. i. intézményeinek életre valósága és a nemzetnek fogékony szelleme.

3. §. A többi árpádi királyok működése.

A mint a nemzet a polgári élet kellemét és hasznait belátta, az államélet is változni kezdett. A birtok, mely a törzsek tulajdona volt, lassanként átalakult családi és osztály szerint egyéni tulajdonná — a mi természetesen nagy változást idézett elő bár nincsenek pontos adataink, de nagy valószínűséggel bir, hogy ez időben még a birtok szabad adás-vevés tárgya volt*). A katonáskodás is némi változáson ment át, a mennyiben abban részt vettek a király seregei, a várjobbágyok és főpapok csapatai. Mert igen célirányosan volt intézve, hogy a főpapok ropant jövedelmekkel láttattak el, de aztán kötelessé-

*) Suhajda János akadémiai székfoglalója. 1864. nov. hónap.

geik is voltak, mint pl. a katonatartás, s a királynak szívesen látása ünnepnapokon, sőt később az egri érsek kötelessége volt a király egyik fiát neveltetni stb. És lassanként mind többen és többen hódoltak meg a keresztény szellemnek s mind többen és többen kedvelték meg a földmiveltetését s az ipar és kereskedelmi foglalkozások pártolását. De azért felette csalódnék, ki azt hinné, hogy ez minden akadály nélkül és azonnal egyszerre megtörtént, a mint azt sz. István meggondolta. Hatalmas reactio támadt intézményei ellen, s a nemzetnek nem tetszett az idegenek pártoltatása és saját eredetiségének és lételének veszedelmét látta mindenben, mi nyugatról jött, még a keresztény vallásban is. Tettelesen is feltámadtak az intézmények ellen s az idegeneket üldözvén, üldözték az ipart, kereskedelmet, a földmivélést, a vallást és miveltséget. — Már Istvánnak dolgot adott a hős Kupát és az erdélyi Gyulát legyőzni, de az utána következett haszontalan Péter és otromba Sámuel alatt a rendetlenség még nagyobb fokra hágott. De támadtak az Árpád házból oly királyok, kik nagy elődük terveit s intézményeinek fontosságát részint sejtván, részint teljesen átértvén, eredményesen haladtak nyomdokain; s az ország szükségeiről, kívánalmairól, előhaladásának és fejlődésének eszközeiről alkalmoszerűleg gondoskodtak.

Természetes, hogy ezen jelesebb királyok végzései is magokon hordozzák az oppórtunitas bélyegét — s az egész országot átható s az összes kereske

delmi és ipartügyet rendező intézményekre csak közvetve találunk.

I. Béla bár kevés ideig uralkodott — belátva, hogy a kereskedelem emelésére a pénzfolyam meghatározása szükséges — új pénzt veretett s annak értékét az országban és a kereskedői világban elterjedt byzanti aranyok szerint határozta meg; az áruk mértékét és árát is szabályozta s a vásárnapokat szombatra tette át. Az adót megkisebbité s az alaptalan követeléseket és zsarolásokat megszüntette. Üdvös intézkedéseinek eredménye az volt, hogy az ország alatta meggazdagodott.

Sz. László hasonlóképp emelte a nemzet jólétét. Szabályozta (az 1092-ben kelt decr. I. könyv 40-ik fejezete szerint) a tizedet, mely már a kender és len termelésre vonatkozik. Az adás-vevésben és mindennemű kereskedésben tartandó rendre és a családok eltávoztatására is különös gondot fordított, mint ez a II. k. 7-ik fejezetéből látható. Vásárbiróságokat állított s a II. k. 15- 16- 17- és 18-ik fejezete szerint, melynek értelmében szarvasmarhának, lónak az országból kivitele teljesen megtiltatik. Határszéli grófokat (*comites confiniorum**) s ezek mellé öröket (mint a törvény mondja „Ewrii“) rendelt, hogy a törvény szigorú megtartása felett örködjenek. Jövevények (*hospites*), ha országunkban marhát venni vagy más áruskodást üzni akartak, kénytelenek voltak a határszéli gróf eszközzése által szabadalomért a király-

*) Sok részben rokon intézmény a német „Markgraf“ok és a francia „marquis-k“ keletkezésével.

hoz folyamodni és e mellett a czélt adás-vevést a király pristáldjai előtt véghez vinni, s ezenkívül a királytól magoknak szabad menedék és utleveleket szerezni.

Kálmán kir. I. k. 33. és 34-ik fejezete szerint a termesztő földmives és kézmű iparos védelmeztetik s pártfogoltatik a kereskedővel szemben, a mennyiben ezen törvény meghagyja, hogy a kereskedők kettőzött adót fizessenek — miután tapasztaltatik, hogy üzletök által felette gazdagodnak; a földmivelő és mesterember pedig sz. István törvénye szerint adózott. Az I. k. 76. és 77-ik fejezetében sz. László törvényei a szarvasmarha és lovak kivitele iránt új tilalmakkal ismételtetnek. És a rabszolgákkal való kereskedés tiltatik. (Nemo servum in genere hungarorum nec ancillam vendat*). Ugyancsak Kálmán a magyar koronának tengerpartot szerez se végre meghódítja Dalmatiát, s városainak szerkezetét, szabadalmait nem csak meghagyá, hanem újabb kiváltságokat is osztott nekik.

II. Gejza a XII-ik század közepén behozza a szászokat Erdélybe s ez által Erdély ipar és polgári életének új lendületet ad; mert nem áll ugyan, hogy a civilizatiót ők hozták Erdélybe; de tagadni nem lehet, hogy új ismeretekkel, új fogalmakkal gazdagították a nemzetet, s a hol addig csak faluk és lovag

*) Megjegyzendő, hogy Kálmán törvényei, mint a propopeaban gazdag előszóából látszik, eredetileg magyar nyelven voltak írva s ezért hungarismussal teljes.

várak voltak, ők városokat kezdettek építeni; egy régi kronika, melynek azonban kutfejeit nem ismerjük, azt mondja, hogy Medgyest 1146-ban, Szász-Sebest 1150-ben, Szebent 1160-ban, Kolozsvárt 1178-ban, Segesvárt ezer száz kilenczvennyolczban, Szerdahelyt és Szász várost 1200-ban, kezdték építeni. A földmivelés mellé az ipart és kereskedelmet — s az ország két kiváltságos osztálya, a papság és nemesség mellé felléptették a harmadik szabad osztályt, a polgárságot.... De ha hoztak, a mi üdvös, hozták azt is, hogy e percztől fogva külözködő irányuk, mint sárga fonal vonul át történelünkön.

III. Béla sok tekintetben mint rendező lép fel s Fejér cod. dipl. II. 217. lapján előszámlálja jövedelmét s azt 200,000 márka ezüstre becstüli, s említi, hogy ahhoz az erdélyi szászok 15,000 márkát fizetnének évenként; de ez összeg a II. Endre diplomájában előforduló 500 márkával szemben oly óriásinak tetszik, hogy hitelességét el nem fogadhatjuk.

A nagy vágyakkal, de kevés önállósággal bíró II. Endre, csak miután trónra jutott, érezte igazán, hogy sokkal nehezebb a kormány gyeplőjét tartani, mint az ellenzék élén állani. Örökös pénzzavarban léte miatt nagyon is nyakára nőttek az uzorások s kész pénzzel rendelkező főurak, s ezek mellett a zsidók, izmaeliták és görögök. A pápa és a német császár az ország dolgaiba avatkoztak; az ország eredeti szervezetét sok részben megingatták, a közép-nemesség s a haza jobbjai feltámadtak s az idegeneket különösen pártoló királynét, merani Gertrudot

1214-ben legyilkolták; a király ekkor is egy népszerűtlen hadjáratot folytatott az ország határain túl. Végre épen saját fia, Béla lett az ellenzék vezére s ezek hatalmas befolyásukkal, jó tanácsaikkal reávétték a királyt, hogy méltányos tekintetbe vevén az ország szomorú állapotát, annak jobb lábra állítására mindent megtegyen; így adta ki II. Endre 1222 *)-ben örökké emlékezetes aranypecsétű szabadságlevelét, mely XXXI czikket tartalmaz s a magyar nemzet alkotmányának hat századon át legerősebb talpkövét képezte. Sok tekintetben érdekes adatokat tartalmaz e nevezetes okmány: a mennyiben rendezi a birtokviszonyokat, a leány negyedet (IV. czikk); s mutatja a korona jövedelmeit; és hogy a király mily módon folytatta gazdálkodását és háztartását (III-ik és XXII-ik czikk), világot vet az adóviszonyokra s a létező visszaélésekre stb. Erdélyben is több intézkedéseket tesz s különösen 1224-ben írja alá a szászok híres oklevelét, mely XVII czikkből áll. Honvédelmi tekintetben a szép Barczaságot a német rendnek adományozza (még 1211-ben).

II. Endre után az erélyes IV. Béla ül trónra, kinek szigora ellenségeivé teszi a főurakat, s nem lévén ép oly jeles hadvezér mint országgló — a mindenfelől összetornyosuló kül- és belviharban elveszti az országot. Ő maga is elmenekül. Vad hordák dulják fel városainkat — s teszik tönkre az ipar és művészet

*) Az angol „magna charta“ 1215. jun. 5-kén kelt.

minden vívmányait; virágzó városok, pompás templomok, zárdák, várak, kastélyok romokká pusztulva, gyászolják a haza szebb idejét.

Bélának csaknem egészen újból kell felépíteni sz. István nagy művét, mely hatalmas újjáteremtésben saját országlói és alkotói tehetségein kívül nagy segítségére volt a magyar nemzet szívós életereje és azon bölcs rendelmények, melyek az annyiszor megtámadott aranybullában voltak foglalva, s melyek lehetőségessé és mintegy könnyűvé tevék az újra szervezést és az újra megalakulást.

Rogierius, nagyváradi kanonok siralmas éneke szomorú képét adja a történeteknek, de valószínű, hogy az országnak e nagy pusztulása csak sporadikus vagy legfeljebb pászmás volt, mint a jégeső járása (1241. április első napjaiban), mert ha mindenütt olyan lett volna, mint Erdély északi részeitől kezdve Nagy-Váradon, Pesten, Váczon át egész Pozsonyig, akkor lehetetlennek látszik, hogy Béla 1244-ben az oroszokat s 1246-ban az osztrák herceget és a cseh királyt támadja meg és verje le hadaival*).

Béla már mint ifjabb király is szilárd állhatatossággal küzdött az elhatalmasodott főurak ellen; de a nagy pusztulás után még inkább belátta, hogy szükséges a polgár és iparos osztály emelkedése és így annak pártolása. 1267. Q. így szól: „Akarjuk,

*) A dunántúli vidék; a mai Banát, Bácska s a felső részeken Sáros, Szepes, Liptó, Árva stb. megyék nagy része véleményem szerint nem vonatott be a pusztulás szomorú keretébe.

hogy minden udvarnokaink a szabad polgárok (hospitum liberorum) jeleskedő nevével diszeskedjenek.“ A német polgároknak, habár a magyarok sérelmével megengedi, hogy udvarnoki faluikból nagyobb bátorság okáért a várakba és a várak alá költözzenek. A városoknak szabadságleveleit megújítja, sokaknak egészen újat ad, s a nemesek biráskodása alól kiveszi. (Nagy-Szombat, Kassa, Pest, Szepes-Olaszi, Selmeecz, Buda, Zólyom, Korpona, Besztercze, Grech (Zágráb), Szamobor, Jásztrebarszka részint új, részint újított privilegiumokat nyertek.) Tokaj vidékére olasz szőlőmivéseket telepít. Az erdélyi százsz kereskedőket és a szepességi német kalmárokat minden vám tehertől felmenti az egész országban.

Az ipart minden tekintetben elősegíti, a kereskedelmet emeli, élénkíti, a forgalmat könnyíti, a vámokat rendezi, szóval az országot a lehető virágzó állapotra juttatja. Egy 1255. évben, Buda városa vámjogát elintéző rendelménye, mit Fehér hires munkája 4-ik kötetének 2-ik füz. 310. lapján közöl, érdekes fényt áraszt az akkori kereskedelmi forgalomban lévő czikkekre, a vámolási árszabályokra. A tárgyak ezek: posztó, gabona, kősó, komló, vas, edények, ólom, vad állatok bőrei, viasz, ökör bőr, méz, ló, fagygyu, ezüst ékszerek. Egy későbbi oklevélben az angol posztó, német vászon, olasz sajt, a len, kender, gyümölcs, velencei portékák, a sümegi, szalai, sukeroffi és pesti borok is előfordulnak. A forgalom könnyítésére rézpénzt is kezdte veretni.

Kun László a habsburgi Rudolfal kötött

frigyéről szóló oklevelében az utóbbinak tartományiból jövő kalmárokat a harminczad és piaczi vámon kívül minden egyéb terhektől felszabadítá. E királyunk szoros barátságban él az osztrák fejedelemmel; s h. Rudolf unokáját 8 éves öcscsének jegyzi el, s 1276-ban együtt győzik le a hatalmas cseh Ottokárti. Itt kezdődik Csehország függetlenségének sirja! Szomorú körülmény

III. Endre — az utolsó Árpád — a pozsonyiaknak azon kiváltságot adá, miszerint a Németországból behozandó vagy oda kiviendő árukat a város határaihoz tartozandó Dunán csak a pozsonyi hajósok szállithassák; s a városban a szabadkereskedést minden országbeli kalmároknak megengedte. Az 1298-ki országgyűlésre a szászokat is meghívja. Torda városát (Erdélyben) 1294-ben több szab: dalmakkal ajándékozza meg.

4. §. Visszapillantás az Árpádok korára.

Midőn rövid vázlatunkkal az árpádházi királyok utolsójához érkeztünk s legalább nagy körvonalokkal megjelöltük működéseiket, el kell ismernünk, hogy királyaink sok jó igyekezete s törvényhozásunk figyelmeczára a XIII-ik század végéig még mind csak alant fokon áll nemzeti iparunk, kereskedelmünk és államháztartási rendszerünk; de más felől tagadhatatlan, hogy az árpádházi királyok alatt minden meg volt téve, mi a jó alaphoz szükséges — s intézményeik magokban hordák egy nagy jövőndő csiráját.

A földmivelés nagy mértékben emelkedett, s a mint látjuk, nemcsak a különféle gabona, hanem a hüvelyes veteményfajok is kezdenek divatba jönni; a len, kender, kereskedelmi czikké válik. A szőlőmivelés az ország különféle részeibe terjed. Sümegi, szalai, jókai és ménesi borok jönnek elő okleveleinkben. Sőt a mint dr. Eucz Ferencz Brüsszelben az európai kertészek nagy gyűlésén bebizonyította már, a gyümölcs-kertészet is sok részben el volt terjedve az Árpádok idejében.

A szarvasmarha és lótenyésztés kedvenc foglalatossága volt a magyarnak és valószínű, hogy sokkal jobban kezelték, mint a szomszéd tartománybeliek; mert nagy mértékben kezdték kivinni külföldre, elannyira, hogy sz. László és Kálmán királyaink egyenesen tiltólag (prohibitív) lépnek fel e kivitel ellen, s e végre kemény törvényeket hoznak*). A juhtenyésztés is virágzásban volt, de nem annyira a gyapju miatt --- a nemes juhokat még akkor nem ismerték, mint inkább a tej, a turós különösen a bárány- és juhbőr miatt, melyek a különféle öltözetekhez szükséges kellékek valának. Ezen kívül a gazdálkodás ágaihoz tartoztak a disznó és méh tenyésztés. Törvényeinkben nem sok nyoma van annak, hogy a földmivelés valami nagy protectio alatt állott volna, csak a szükség hajtotta rá az em-

*) Kissé visszásnak látszik, de már Nagy Lajos épen a szarvasmarha és már apró marhák behozatalát könnyítő szabadalmat ad Köln városának. Lásd Akad. törv. t. Értesítő VII. köt. Okmányok Hatvani Mihálytól.

bereket, s csak főpapjaink részéről látunk gyámolítást a szőlőmivelés érdekében; de igaz, hogy sujtó törvényeink sincsenek a földmivelő osztály ellen — hanem, ha a gyakran nehéz dézma kiadást említjük. De királyaink e részben is sok privilegiumot és könnyítő szabályokat adtak ki.

Ha az Árpádok korán végig tekintünk, lehetetlen észre nem vennünk, hogy a földmivelésben ugy, mint az ipar és kereskedelemben, sőt az egész háztartásban bizonyos organikus fejlődés mutatkozik. A belföldi helységek és városok közt élénk kis kereskedés támadt — mi buzdítólag és nyere-ménynyel kecsegtetőleg hatott a földmivelés és gazdaság egyéb ágaira, egyik szükség szülte a másikat. A vásári szabadalmak — földesuri vámjogok daczára — nevezetes előhaladást idéztek elő. És hogy a földtermés tizedéből és a vámokból csak a koronát illető rész mily óriási mérvben szaporodott, és mily tekintélyes jövedelmet képezett, bizonyítja azon igyekezet, hogy az ezzel járó hivatalokra az ország legfőbb urai vágytak, s a kik egyszer kezökbe kerítették, az egész országra nézve félelmes tekintélyekké emelkedtek, ha szinte izmaeliták, zsidók és görögök voltak is.

Tagadhatatlan, hogy királyaink ép mint a frank, német s más külföldi uralkodók, belátták, hogy az olygarchiára és daczra oly könnyen hajlandó nemesség ellen legbiztosabb és az országnak és legtöbb hasznot ígérő támasz az ipar és kereskedéssel foglalkozó polgárság. E körülmény sz. Ist-

vántól III. Endréig minden királyunk tetteiből többé-kevésbé kivehető. Van ugyan ennek egy másik oldala is, t. i. hogy a honvédelem dicsőségével és fáradalmaival bibelődő magyar elem, a lehető legkésőbb kezdte a városi és burger élet megkedvelését. E nemzetiségi eszmékre vezető viszonyok azonban csak korunkban kezdenek szövődni, az e részben boldog régiek előtt ismeretlenek valának.

A fennebbiekből kimagyarázható a privilegiu-moknak és ugyyszólva protectio szabadalmaknak egész özöne, melyekkel királyaink a kisebb és nagyobb városokat, az ipar és kereskedelem embereit ellátták. A városok vámjait, jövedelmeit aztán vagy magoknak tartották, vagy eladományozták főpapoknak, vagy földesuraknak s ezeknek gyakran felette nagy hatalmat engedtek át.

Voltak tehát a kereskedést előmozdító érdekek és intézkedések az Árpádok alatt — de voltak annak fejlődését gátló akadályok is. Ilyenek először a közlekedési utak hiánya; Henszlman Imre ur ugyan azt állítja az Akadémia 1864-ik nov. hóban tartott gyűlésén felolvasott értekezésében, hogy Boroszlóttól (Szileziában) kezdve, Kassán, N.-Bányán át Erdélybe, s ott Kolozsváron, Tordán, Segesváron és Brassón át Oláhországba egy kereskedelmi jól kövezett ut vonult, mely már az árpádkori királyok alatt készen volt — s valószínű, hogy az itt-ott még most is részint használat alatt lévő, részint észlelhető romai utmaradványok akkor még némi szolgálatot tehettek; de általában véve ez mind kevés, mondhatni

majd semmi — és hazánk utak dolgából tekintve, egész korunkig fájdalom — méltán — igen rossz hirben állott. Feneketlen sárfészek volt az egész 400 □ mérföldre terjedő alföld — telve végtelen mocsárokkal. *) Akadályul szolgáltak másodszor a minduntalan előforduló földesuri és városi vámok az utakon, hidakon és kompokon; az ezekkel való visszaéléseket korlátozzák ugyan bölcs királyaink — s a jelesebb kereskedőket sokféleképp szabadalmazták, de azért ezek a kereskedés gyorsítását nagyban gátolták és a fogyasztók terhét a földesurak és városok hasznára sokban nehezítették. Az ugynevezett harminczadok és határszéli vámok azonban nem voltak egy vagy más tárgy kirekesztésére vagy kitiltására intézve, s inkább csak a király jövedelmének szaporítására irányoztattak.

Sokan akadályul említik az időközben éppen az ország szívébe telepített kunok és jászok rakoncátlan életmódját, kik még a magyarnál is kevésbé voltak hajlandók a városi életre s a közbiztonságot századokig veszélyezteték.

Gátul szolgált még az az egész európai viszo-

*) Csodálatos, hogy midőn korunkban víz szűke miatt a Tiszát a Körössel akarják összezsátozni: egyik alföldi város levéltárában egy régi oklevelet fedeztek fel IV. Béla idejéből — mely szerint csaknem a most kijelölt helyen és irányban mérnöki munkálatok tétettek spanyolországi mérnökök által — a végett, hogy a tengernyi víz lecsapoltassék. Pár évvel a tatárjárás előtt. (Nem vagyok feljogosítva részletesebb tudósításra.)

nyokra árnyékot vető körülmény, hogy a külföldi kereskedők valamivel praktikusabbak és ravaszabbak lévén, honfiainkat gyakran rászedték rossz áruikkal és hamis értékű pénzzel, s szóval minden módon. Különbösen nem volna kimagyarázható az a nagy idegenkedés, mit törvényeinkben a külföldi kereskedők ellen látunk. Hoztak ugyan hozzánk Velenczéből bársonyt, üveget; Angliából posztót; az olasz partokról sajtot és gyümölcsöt; Boroszlóbból, Linczből vászont és könnyű szövetet; keletről nehéz szövetet, de cserébe csak jó aranyunkra és ezüst pénzünkre vágytak. Az Árpádok alatt az igaz, hogy csak ezüst és rézpénzekekről tesz említést a pénzisme (lehet azonban, hogy volt arany is), de voltak arany edények és ékszerek, s ezek nagyon kapósak voltak a külföldiek előtt. A pénzről azonban nem igen volt tiszta fogalmuk jó elődeinknek, mert magok a királyok is verettek hamis pénzeket s az így látszólagosan támadott hasznot valóságos nyereségnek tekinték.

A bányászat is korán virulni kezdett; már sz. István fordított rá gondot, de kivált később a betelepült szászok és németek vették gyakorlatba; a pénzveretési jogot azonban a királyok haszonbérbe szokták adni.

A z á l l a m h á z t a r t á s összehasonlítva az újabb kor civilistájával és bűdjét rendszerével, a lehető legkezdetlegetebb állapotban volt.

A honvédelmet mint terhet a nemesség hordozta; olyformán, hogy a királynak mint a legelső magyar embernek volt saját serege s voltak

vár jobbágyai; a főpapoknak és főuraknak voltak megint saját csapataik, azontul a nemeség fejenként tartozott harczra kelni. Tiszt a seregekben sokkal kevesebb kellett mind jelenleg; az ország határain belől mindenki a maga költségén katonáskodott, az ország határain kívül a királyén.

A király jövedelme állott a királyi jószágok hasznából, a vámok és harminczadokból, a királyi haszonvételekből (s azoknak haszonbéréből), mint pénzveretés, pénzváltásnál bejövő fizetés (lucrum camerae.) Azonkívül többféle jogositványokból és később az adóból, mit porták után fizettek. Vadászati jogokból, vendégfogadási szolgálmaiból a városok és püspökök részéről stb.

Több és a személye körüli hivatalnokokat a dományokkal fizette a király; és ha meg is volt határozva a pénzmennyiség, gyakran ugynevezett naturaléban kapta ki a legfőbb ur is, pl. egyik erdélyi vajdának fizetése 9000 frt volt, miért illendő mennyiségű só t kapott; (Szeredai, Series Episcop. 97. l.) s a székelyek ökoradójából 200 darabot. (Pray I. 117. pag.)

A többi hivatalnokokat a megyék fizették — s ezeknek is nagyobb része naturalékból telt ki — természetes volt itt a sok visszaélés — miknek korlátozását gyakran láthatjuk corpus jurisunk hasábjain.

Nem fogom részletezni, hogy a földbirtok egészen a kiváltságolt rész tulajdona lévén, e korszak vége felé a törvény által megengedett szabad költözködés is megnehezült és csaknem lehetlen volt;

s e miatt sem a földmivelő, sem az iparos osztály nem emelkedhetett kellőleg. — Az eddig mondottak, azt hiszem, bármily vázlatosan beszéltem célomat, a kellő világításban tüntetik fel az Árpádok korszakát. Talán így is sokáig szemelgettem ez őskori adatokat s meggyőztem olvasóimat, hogy a nemzet és királyai ez időben a l k a l o m s z e r t l e g megtettek mindent, mi nemzetgazdasági tekintetben elég alapul szolgáljon tényekben és intézményekben egy gazdagabb jövődőnek. Mennyiben fejték tovább ez alapokat, s ez alapokon nemzeti jóllétünket a vegyes házból született és választott királyaink, azt lássuk meg értekezésem második fő részében.

II. R É S Z.

Az erőltetett virágzás és azt követő hanyatláskora. — A vegyes házból választott királyok alatt.

1. §. Az Anjouk kora.

Az utolsó Árpád kimultával kellemetlen és szomorú tiz év következett Magyarországra nézve, különösen nemzetgazdasági tekintetben. A Venzel és Ottó megválasztása által ugyan a kül — különösen a pápai hatalomtól teljesen független önállóságának elégséges bizonyítványát adván a nemzet, végre elfogadta és megválasztotta Róbert Károlyt, habár ő volt is a pápai jelölt; de az említett tiz év s azon idő, míg Károly teljhatalmu királynak mondhatta magát, nagyon is hasonlított egy féktelen „interregnumhoz,” melyben az egymás ellen és a magok érdekében dühöngő olygarchák önző pusztításaiknak áldozták fel az ország nyugalalmát, jóllétét, a polgárok személy és vagyon biztosságát s minden haladást, mi idáig az ipar, kereskedelem és polgárlét mezején történt. Trencsini Csák Máté, Omode, Iván német-ujvári gróf, Apor László erdélyi vajda és hiveik lehetnek magokban véve igen nagy férfiak, s rend-

kivüli jellemek; de nemzetgazdasági szempontból rossz politikusok voltak s az alkotás és megtartás helyett a pusztítás és rombolás hőseinek mutatkoznak.

Róbert Károlynak három nagy hibáját rója fel a történelem, 1) hogy mondhatni soha országgyűlést nem tartott*); 2) hogy a magyar nyelvet soha meg nem tanulta; és 3) hogy a havas-alföldi vajda ellen igazságtalan, hasznot nem ígérő és szomorúan végződött háborút folytatott; de ezen magyar szempontból indokolható nevezetes politikai hibái mellett is tagadhatlan, hogy Károly 32 évi uralkodása sok tekintetben tüdős volt Magyarország jóllétére.

Meggyőződés, hogy a féktelenségre hajlandó nemességet legkönnyebben úgy szoríthatja korlátok közé, ha a polgári osztályt emeli fel; kedvezni kezdett a városoknak, megerősíté, sőt szaporítá azok szabadalmaikat és védelmezé őket az arisztokratia követeléseivel ellen; pártfogolá minden módon a műipart és kereskedést.

Károlytól nyerte szabadalmainak nagy részét Bártfa; tőle nyertek új kiváltságokat a szepesi városok; tőle Pozsony azon kedvezést, hogy lakosai a kereskedésben, a pénzügy újabb szabályozása után is akár minemű pénzzel élhettek. Sopront a fertőtavi vámadóval gazdagítá; Kőszegre a kir. adó

*) Egyetlen adattal birunk; s ez az, hogy Erdélyt 1318-ban országgyűlésre hívja s a meghívást Benedek erdélyi püspöknek oly záradékkal küldi, hogy olvastassa fel s a megjelenést tanácsolja.

Szeredai. Series aut. et rec. Epis. Trans. 1791. 67. lap. De e gyűlésnek semmi eredménye sem jutott korunkra.

jövedelmeiből fallal övezé körül. 1329-ben Visk, Huszt, Técső és Hosszumező városokat Marmaros megyében szép szabadalmakkal ajándékozta meg; 1332-ben Szomolnok határát körben két mérföldnyi területtel szaporitá. Azon viszályokat, melyek városok és nemesek közt ezek féktelen követeléseiből származtak, többnyire a városok javára dönté el; pl. 1336-ban sz. Lászlót s néhány más szepesi várost a nemesek követelése ellenére — egyedül a szepesi gróf hatósága alá rendelt. 1340-ben Besztercze szabadalmait megerősíti; Lőcsét királyi várossá emeli, s egy 1341-ben kelt oklevelében a pozsonyi és sopronyi polgárokat megfeddi, hogy miként merészelik a velök egyenjogu kőszegi borkereskedőket bántalmazni s városaikon az átmenetet nékik eltiltani. *)

Hogy e kedvezmények mily tekintélyes állásra emelték a polgárságot, bizonyítja az, hogy maga a király Loránd grófot, ki előbb erdélyi vajda volt, egy oklevélben budai esküdt polgárnak nevezi. A brudbányának 1325-ben bánya városi kiváltságot ad. **)

Kolozsvárt szabadalmazza 1313-ban; a szász nemzet II. Endrétől nyert diplomáját 1317-ben erősíti meg, s Medgyes és Selyk szász községeket kiváltságokkal ajándékozta meg 1318-ban.

A pénzfolyamat Károly alatt eleinte igen vál-

*) Mindezekről lásd bővebben Katonánál a 91-ik laptól a 207-ig s tovább is.

**) Okl. Fridvalszky. Mineralog. 58. lap.

tozó volt, s hogy költségeit fedezhesse, a pénzt rosszabb — kevert érczből vereté; mit a kereskedő világ rossz néven vett, 1338-ban kezdve jobb pénzt kezdte veretni, míg végre 1342-iki adószabályozás alkalmával a pénzügyet is szilárdabb lábra állította. Ő készítteté az első magyar aranyokat egészen a florencziek alakjára. (S innen van annak forint neveze- te is.) Nagy gondot fordított az arany és ezüst ter- melésre, s ugyszólva — ő alapítá meg a bányajogot.

Károly a mellett, hogy az ipar, kereskedés, pol- gári élet és városok emelésére mindent megtett — a külpolitikában is nagy diplomata volt, s vise- grádi fénylakában egész Európára kiható terveket szőtt és hajtott végre; s e részben Magyarországot az őt megillető magas polczra emelte.

Lakását többnyire Visegrádon tartotta, melyet pompás kéjlakká varázsolt; de azért Temesvár, Ész- tergom, Kassa, Sz.-Fehérvár — mint Szalai mondja (9-ik k. 174. lap) — fejedelmi lelkének és fénysze- retetének dicső nyomait szállíták az unokákra. Most már mindez elporlott! s a kassai főegyházon kívül alig birunk építészeti ép enlékkel az ő korából.

A katonai rendszer alapja sz. István óta a vár szerkezeten nyugvott, mely bomladozni kezdvén, elő- állott az ugynevezett banderialis rendszer, s az áil- landó katonaság eszméje mindinkább előtérbe lé- pett. Károly fejté ki aztán e rendszert s határozá meg, hogy a főurak mint ilyenek tartoznak banderiu- mokat állítani, és azokat fizetni. Egy szóval a har- czias szellem fentartására hadijátékok rendezése,

vitézi rendek (arany-sarkantyus- és György-vitézek) alapítása s a czimerek rendszeres osztogatása által kívánt hatni.

Végre az ország nagyjainak azon unszolására — hogy az ősi törvények és szokások szerint országgyűlést tartson — egy főpapok és főurakból álló conferentiát hívott egybe Visegrádra 1342-ben; e gyűlés eredménye azon decretum*), mely Károly neve alatt Corp. Jurisunkban is előfordul, s ott láthatólag nem cikkelyekre, hanem §§-ra van osztva és 61 §-ból áll. Ezen végzeményből láthatólag Károly itt az ország pénzügyeit rendezi, és a lucrum camerae-féle adót rendszerezíti. A pénzverést a körmöczi kerületben Ipolit mesternek adja haszonbérbe 800 márka aranyért; a pénzt igaz értékűvé teszi; s meghatározza, hogy minden kaputól 18 denár adó fizettség; némely városoknak a 31. §-ban megengedi, hogy magokat megváltsák. — A pénz beváltást a városokban állított királyi házaknál (domus regales) kelle eszközölni, s a pénzt csak érseki vagy tárnoki személy jelenlétében veretni stb. stb. — Mindezen ügyekben előfordulható visszaélések s hibák ellátását a camera grófra és tárnokmesterre bizza.

Midőn így a közhitel emelésére s ez által a külkereskedés előmozdítására és a törvénykezés szabályozására az ország fejeivel együtt legsikeresebben működnek, köszvény baja, mely az oláhországi hadviselés óta bántotta, nagyobb mérték-

*) Kováchich közöl egy III. Endrétől származott Decr. 1298-ból, de Bartal kimutatta, hogy annak vége a 44 ik pont után I. Károly korából származik. (Lásd Szalai 9-ik k.)

ben megújulván — munkás életét 1342. július 16-án ötvenötödik évében kioltotta.

I. Lajos atyjának méltó utódja és Magyarország egyik legnagyobb királya. Atyjának külföldi politikáját követte, a mennyiben a lengyel és nápolyi trón megszerzését és Dalmátia teljes birtoklását magyar királyi teendőinek tartotta. Az olaszországi hadjáratok¹, a velencei köztársasággal és a lithvánokkal folytatott háboruk temérdek pénzébe *) és vérébe kerültek Magyarországnak. De Lajos megnyerő, személyes tulajdonai, példátlan harczi szerencséje, s a hir dicsőség és gazdag jutalom reménye hű követőivé, s minden áldozatra kész bajnokaivá tették a magyar nemességet. Ő meg is szerezte Lengyelország koronáját, s meg Dalmátiát s végre a nápolyi trónra is saját védenczét, ifjabb durazzoit Károlyt emelte. De ezek taglalását a politikai történet-írókra bizzuk.

Én csak azt említem, hogy atyja halála után három nappal július 22-ik 1342. lépett a trónra — s az atyja által behozott pénzügyi rendszer miatt fellázadt százszok lecsendesítése első komolyabb tette volt; s atyjának bölcs pénzügyi rendelkezéseit fentartva, végzeménye 4-ik és 5-ik cikkelyeiben rendeli, hogy a kamrai nyereség az előbbi mennyiségben fizettesék, s meghatározza, hogy kik legyenek a fizetéstől

*) Nápolyi Endre megöletése előtt, mikor csak az anya királyné elutazott Nápolyba, hogy békét eszközöljön, 21 ezer márka aranyat és 17 ezer márka ezüstöt vitt magával. Szalay 10 ik könyv 179. lap.

felmentve. A 13-ik czikkben azon rendeltetést teszi, hogy a mely nemesi birtokon ércz fedeztetik fel, azt a király hasonló birtokkal kicserélhesse. Mert eddigelé gyakran megtörtént, hogy az ily bányatulajdonosok igen méltánytalan átadásra kényszerültek „régí rosz szokás szerint“, a mint Szalay mondja; s ezen eljárás ellen kívánta Lajos a nemzeti birtokot védelmezni. A 8-ik cz-ben az igazságtalan adók és vámok eltöröltetnek, mi által a belközlekedést felette megkönnyíté s ez által a kereskedelmet nagyban elősegíté. A városokat ő is minden módon pártolá, de igénybe is vette erszényüket gyakran; mikor az olasz hadjáratra készült, néhány felső-magyarországi városra 400 márka aranyat vetett önkényüleg s később 360 márkát, emlékeztetvén őket, hogy atyjától is, tőle is sok jót vettek vala.

A külföldi kereskedést is előmozdította. Prága, Nürnberg, Boroszló, Köln, Hoy*) (s más rajnai) stb. városoknak több-kevesebb, s többször megújított szabadalmakat adott. E tekintetben érdekes azon békekötés, melyet a velenceiekkel 1358-ban febr. 25-én kötött, — smelynek egyik pontja azt mondja, hogy mindkét fél teljes hajókázási szabadsággal birjon, s egy másik, hogy a velenceiek Dalmatiára nézve minden valódi és képzelt jogaikról lemondanak, s azt a magyar király háborítlan birtokában hagyják. E béke ezen s több pontjait is azonban

*) A magyar történelmi tár VII. kötet 245. lap. Okmányok az Anjouk alatti kereskedelmi történetünkhöz. H. Mihálytól (négy okmány Köln levéltárából.)

a kalmár szellemű nobilek meg nem tarták; miért is a háboru gyakran kitört — mig végre 1381-ben szeptember 3-kán (s nem augustus 16-ikán mint Kossovich mondja) uj béke kötöttet, melynek ide vonatkozó lényegesebb pontjai ezek: 1) a magyaroknak szabad ne legyen Istria és Rimino hegyein tul hajózni, vagy valami eladó portékát vinni; 2) a velencei hajóknak se legyen szabad Dalmátország azon partjaihoz hajózni, melyek lánczczal be vannak kerítve. —

Általában véve Lajos kora volt az, mikor bizonyos nemű tengeri kereskedésünk s ugyszólva magyar tengerészet állhatott volna elő; de a mint látjuk, az legfeljebb csak élénk parti kereskedés volt; sem a nemzet jelleme nem volt ily irányu, sem királyaink tüzetes czéljokká nem tevék a kereskedést és tengerészetet; s azonkívül a tengeren a magát Adria királynőjének nevező, s már az iparág magas fokán álló Velenczével sem volt kedvök versenyezni.

Lajos azonban néhány bevégzett dicső hadjáratai után tapasztalván, mint mondók — a nemzet ragaszkodását és áldozatkészségét jutalmul az 1222-ben kelt aranybullát ujra megerősíti 1351. deczemb. 11-én a záradékkal együtt s kivételt csak a 6-ik pont-ra nézve tett, mint ez a confirmatio záradékának 11. §-ban látható s ezt is a nemesség érdekében; s ugyan ez évi 11-ik t. czikke által a kisebb nemességet az adó alól, hová atyja I. Károly veté, kivonja, mert így szól: „a nemesek kérelmére megadjuk, hogy országunkban valamennyi igaz nemes... (ut universi veri Nobiles — némelyek szerint s az én Corp. Juris

példányomban is *viri Nobiles — intra terminos Regni nostri constituti.*) egy és ugyanazon szabadságnak örvendjen.“ *)

Meg kell még emlitenem, hogy a nemesség tehetősebbé tételére (a zászlós honvédelmi rendszer erősítése végett) a jobbágyságra egy roppant új terhet rótt, t. i. a kilenczedet. Lajos végzeményének 6-ik cz. világosan szól e részben, s meg is mondja, hogy célja a nemesség és főurak hatalmasabbá (t. i. banderiumokat állítani képesebbé) tétele. Lajos alatt veszi kezdetét a tulajdonképi czéhszere Erdélyben a szászok közt s innen szivárog át a többi magyar városokba. Lajos 1382-ben sept. 11-ikén halt meg Nagy-Szombatban, s az utána következő asszony-kormány időszakában nagyrészt megrongálta a nagy király fényes építkezéseit.

2. §. Zsigmond kora.

Zsigmond ötven évig uralkodott a magyar trónon; de talán egy jó tulajdonnal sem bírt, a mi egy fejedelmet nagygyá tehet s bizonynyal egygyel se, a mi őt, mint magyar királyt emelje a sz. Istvánok, Lajosok és Mátyások színvonalára.

Az öreg Bartal ugyan azt mondja róla: „hogy az első 20 év után törvénytörőleg uralkodott s a különbség az előbbi kor és az utóbbi 30 év között feletlen nagy; a közügyek majd mindenik ága magán viseli gondoskodásának és jeles ismereteinek nyomait,

*) Én az 1822-ben kiadott példányt használtam.

mintha csak az a Zsigmond, kiről szólandunk, más volna, nem az, kiről eddig szólottunk.“

De jól átláthatjuk, hogy üdvös intézkedéseinek rugói külokok és inkább a (pénzszerzési) viszonyokban, mintsem saját fejedelmi intencioiban rejlenek és egyes baltulajdonai, melyek változatlan maradtak, éreztetik velünk, hogy tapasztalás és szenvedések módosították ugyan, de átalakítani képesek nem válnak.

Hat végzeménye foglaltatik C. Jurisunkban, s hogy ezekben mily nemzetgazdasági rendelkezéseket tett, érinteni fogjuk; nem térvén ki eseményekben eléggé gazdag politikai és diplomatiái uralkodására.

A szó teljes értelmében rossz gazda és tékozló volt, s mint mondani szokták, ingétis kész lett volna zálogba adni. Ez okon nagy pártolója volt a városoknak és kereskedőknek, kikenél mindig volt néhány száz márka arany a fejedelem egy s más szükségeire. Másfelől mint külföldi és Németország viszonyaiban jártas jól tudta, hogy a városi elem mily fontos szerepre képes.

Ezért mindjárt uralkodása kezdetén 1402-ben a pozsonyi országgyűlésre a városok követeit is meghívja, s három évvel később 1405-ben ugyancsak a pozsonyi országgyűlésen kelt végzés által a kerített városok p á l g á r s á g a i (tehát nem polgárai) az országos rendek sorába emeltetnek. Mint az Zsigmond második — kisebbnek nevezett — végzeménye bevezetésének 3. §-ból világosan kitetszik. Kiemeltetvén ez által a polgári rend a politikai semmisség állapotjából, hatalmas rugó volt a városi élet utáni sovár-

gásra, a kézmű ipar és kereskedés előmozdítására s e tekintetben hatása országos jótékonyága.

Ez egész végzemény a városi törvényhatóság elrendezése, a polgári jogok, személyes bátorság, a hitel, kereskedési bel- és külviszonyok, harminczadok, arany s ezüst kivitel és mértékek meghatározásáról s az ezekre vonatkozó viszonyokról intézkedik — mondhatni ezen végzemény, a mennyiben tisztán csak nemzetgazdasági dolgokra vonatkozik, C. Jurisunkban páratlan.

A mi a városi hatóságot illeti, a 4-ik és 12-ik cz. a városiak felebbvitele saját törvényszékeiktől a tárnokhoz megállapittatik; minden más bírák előtti megjelenéstől felszabadittatván. A 8. cz. a helyhatóság illetősége az alpörösre nézve úgy állapittatik meg, hogy bármily rendű legyen, a felperes tartozzék követni az alperes bíróságát (a 8-ik cz. 3. §. végszavai: . . . laesus vel damnum passus, primo coram Iudice illius Civitatis suam debeat prosequi justitiam.) És így ez által az ököljogból kifolyó sok visszaélés szüntetteték meg. A 10. cz. szerint minden polgár egyenlőleg tartozik fizetni a *collectas regales* és más adókat. *) A 13-ik cz. szerint új évi ajándékokat köntendő egyezés szerint adjanak a városok, úgy szinte az utazó és megszálló királyi udvarnak élelem tartást.

A kereskedésre vonatkozó czikkek sok balfogalomra mutatnak; ugyanis a külföldiek irányában helytelenül

*) Ezen rendelkezés alá a városi területen telkeket bíró nemeseket is kell érteni, mint azt már Lajos megrendelte volt,

korlátozók és tiltók; s jól látszik, hogy nem az országos és a fogyasztók érdekei voltak szem előtt tartva, hanem a Zsigmond kegyeiben álló pénzes belföldi városok és kereskedők.

Igy a 2-ik cz. tiltatik a posztónak részletben eladása idegen kereskedők által; a 11-ik cz. Buda városának áru megállítása joga *) csak a külföldi kereskedők portékáira szorittatik; a 16-ik cikkben tiltatik az országbelieknek idegen kereskedők portékáit saját nevök alá rejteni — pénz és portéka-vesztés és személyes fenyték terhe alatt.

A 17-ik cz. rendeli, hogy kereskedők és kalmárok a megelőző királyok által is rendelt kivitel — ugymint behozatalnál a portéka harminczadik részét a kincstárnak fizessék. Azonban a vámolás még most is csak mint kincstári jövedelem mutatkozik, s nem mint irányadó s emelő vagy terhelő ez vagy amaz kül- vagy belföldi iparágra nézve, mint azt a vámoknál az új időkben tapasztaljuk.

Ugy látszik, nálunk is vagy onnak és gazdagságnak egyedül a nemes érczet tartották; mert a 15-ik és 21-ik cz. által tiltatik magánosoknak az arany és ezüst, ugyszinte más érczek kivitele, pénzre

*) Ezt még Károlytól nyerék, mint a Buda városi code-xének egy toldalékából látható: . . . Da suchten wir mer prief, und fanden eynen da, mit zwaien Sigel, den hett uns geben Khunig Karell. Derselbig prief bestätiget uns alle freiheit der Niederlag. (Frank Ignác irományaiból közli Horváth Mihály tört-pályaműve 307—308. lapjain.)

nem vert nemes érczek eladása. A bányatulajdonosok kötelesek a nemes érczeket a kir. kamaránál beváltani. Csak magánhaszonra szolgáló edényekre s ékszerekre tarthatnak vissza bizonyos részt. A 18-ik cikkben vert pénznek körülmetszése, megsértése szorosan tiltatván, a forgalomban levő pénznek elfogadása parancsoltatik. Végre a 19-ik cikk szerint királyi pénzváltók rendeltetnek minden városban.

A 20-ik cikkben valóságos protectiv és prohibitiv rendelkezést látunk, a mennyiben a belföldi királyi só-fogyasztás szaporításául a külföldinek behozatala tiltatik*).

Nehogy pedig a kereskedők és szállítók által ezen rendeletek kijátszassanak, a kötegek (ballae) és terhek az e végre minden városban rendelt két polgár által megvizsgáltattak és pecséteikkel megerősítettek és a harminczadokon csak az ekképen jegyzett kötegeknek adatott hely.

Hatodik — vagy nagyobboknak nevezett — végzeményének 22-ik és 23-ik cz-ben 1435-ben arról is rendelkezett Zsigmond, hogy törvénytelen vámok és adók ne szedtetessenek, és az illetők mutassák ki jogaikat s e részbeni szabadalmaikat. A hamis, mellékes utakon a vámfizetés megszűnjön. Hidak, hajók, kompok, melyeknél vám szedetik, jó karban tartassanak. De ezen országos végzeményeken kívül szabadalomlevelek (privilegiumok) által is gyámolítá Zsigmond az általa kegyelt városi rendet.

*) Holott Lajos király idejében Lengyelországból és Dalmatiából (tengeri) igen sok só hozatott be az országba.

Igy nyer tőle Privigy e a Budáéhoz hasonló jogot. K ő s z e g 1385-ben két királyi levél ereje által kiváltságot nyert a kamarai adófizetésétől és a saját szükségeire szolgáló fa, deszka, kőszén stb. szállításának vámjától. 1402. Pozsonynak árumegállító jogot adott *). A sz. Lőrincz és Laetare napi vásárokon pedig marhavásárt is engedett, ámbár egyébűtt a marha kivitelét megtiltotta. Egyszersmint pedig a vásárok tartását a határnap után még két hétre terjeszté. 1404. E p e r j e s és K é s m á r k 12 évre minden adótól felmentettek. Szeben 1405-ben s ismét 1410-ben új jogokat nyert. 1411. Eperjesnek, hogy a város falait minél előbb felépíthesse, megengedi, hogy 2000 forint értékű sóval szabadon kereskedhessék. Podolinnak 1412-ben kir. városi jogot adott szabados vásárral s az oda viendő áruktól a harminczad felének elengedésével. Hasonló kiváltságokat adott Sopron és Kőszegnek. Így adott még több-több kiváltságokat Pozsonynak, Budának, Pestnek, Eger (Almagyari), Igló, Késmark és Ujbánya városoknak.

Kolozsvárnak szabadalmakat ad s maig is látható várfalát 1405-ben kezdék építeni, mely költségre Zsigmond a létai vár birtokából malmokat adományoz; ekkor építik a piaczi nagy temlomot is s 1409-

*) Az árumegállítási jog kétféle volt, vagy olyan, hogy az illető portékát nem lehetett tovább vinni semmi esetre és csak ott, azon helyen és vásáron lehetett eladni. (Ilyen volt a Buda városi joga) vagy pedig bizonyos idő lejárta után az ország többi részébe is beljebb vihették. A mint a külföldi kereskedő Budára jött, portékáit azonnal be kellett jelen-

ben Kolozsvárt sz. kir. várossá emeli*). 1419-ben erősíti meg Szászkezd kiváltságait; 1426-ban máj. 8-ikáról Kezdivásárhelynek kiváltságokat ad. Ezen privilegiumban egy tévedésen alapuló és Zsigmond környezetének tudatlanságát bizonyító tétel van. Minthogy — így szól az oklevél — minden székely székben egy kir. város van — — Kezdivásárhelyt is ilyenné akarjuk emelni stb. Ez nem áll, mert a Székelyföldön jelenleg is csak egy sz. kir. város van, Maros-Vásárhely és ez is a 17. században lett azzá, több pedig nem is volt soha**).

Gróf Kemény József egy Zsigmond idejébeli tábori parancscsal ismertet meg (Arpadia III. f. 34. lap.), mely sok tekintetben érdekes. Némely pontjait kivonatban ide igtatom.

1. A táborozó akárki legyen, ha kenyeret, bort, abrakot, szénát, lust, sajtot, halat, lencsét, borsót, ludat, csirkét, malaczozt, bárányt s más effélét ki nem fizet, vagy nem igaz módon elveszen, vagy ezekben kárt okoz — vádoltassék be és elégtételre szorítottassék.

2. A ki lovat, ökröt, disznót, szalonnát rabolt,

teni a vásárbírónál valamint szállását is; s ennek híre nélkül aztán semmit se tehetett. Még élelmiszert sem hozhatott magával, a vendéglőből kellett élni; s ha portékája a vásáron el nem kelt, akkor a vásár utolsó napján 3-szor kikiáltatván, ha így sem kelt el — tovább vihette. Midőn ezen jog több városoknak is megadatott, nagyon megnehezíté a kereskedést; habár mint a főváros emeltyűje — csak is ott türhető s némi-
leg helyeselhető intézmény volt.

*) V. ö. A korán elhunyt gr. Mikó Ádám. Kolozsvár története című értekezésével. Koráhy Zsebkönyv. 1860.

**) Kővári. Erdély történelme.

vagy házat, pinczét, szekrényt tört fel, vagy több efféle nagyobb kárt tett s ezért bevádoltatva meg nem jelent, négyszer annyit fizessen, mint a tett kár.

3. Ha valamely zászlós ur seregével van és neki panaszolnak katonája ellen, s még sem eszközöl elégtételt, a panaszolók rajta kereshetik károkat.

4. Nyáron és egyébkor mezőn legyenek (már t. i. a katonaság), télen szállás, tüzi fa és szénával látassanak el; lekaszált fűből ingyen és erőszakkal ne vegyenek.

5. Egy köből zabot, árpát, rozsot szük természetkor 31 denárral fizessenek, termékeny esztendőben 25-el. A szénáért egy lóra egy nap és egy éjszaka 1 denárt adjanak, de a ló alá ne vessenek szénát. Egy részlet kenyér két személynek egy ebédre 1 denár, egy lud 5 denár, nagy csirke (tyuk) 3 denár; kisebb 2 denár; hal, bab, borsó, sajt stb. illendő áron a körülményekhez képest. A ki ökröt, disznót, szalonnát akar venni, a vásár alku szerint történjék stb. stb. Brassó 1427. *).

Zsigmond alatt már teljes kifejlődést ért a honvédelemre nézve a zászlós (banderialis) rendszer. A Blagayak — (Szalay szerint 11-ik könyv. 405. lap.) — egy egész zászlóaljzat, valószínűleg ezer fegyverest tartoztak kiállítani; ugyanannyit a tóthok (conthok), a lévai csehek; Gara János s a Gergelyfiak, Thallóczy Máté és Marothy János, a Drugethek, a Bubekek és Perényi János külön mindenik kétszázat; a Bothosok, a Vajdafiak, Loránffy György, Szécsény

*) Kövály. Erdély történelme.

László, Palóczy Imre, Szécsy Ferencz, Jakfy János, Kompolthy Pál, Hédervári Lőrincz, Bánfy Miklós mindenik százat; a szentgyörgyi ugy a corbáviai grófok ezret, a Stiborok két ezret stb. (Eddig Szal.)

Ezenkívül tudjuk, hogy az erdélyi püspök egy, az erdélyi vajda két s a székelyek ispánja ismét két dandárt tartoztak állítani. Maga a király a kisebb nemességet a maga dandárába sorozta. (Engel Geschichte II, 342. lap). És 1421-ben Csáky Miklós erdélyi vajdának meghagyja, hogy Tordára gyűlést hívjon minden harmadik nemest és tizedik parasztot csatasikra állítsa. Ezenkívül majd minden hadjárataiban voltak különféle önkéntes és zsoldos csapatai. Francziák, németek, bajorok, swajcziak, olaszok, szerbek, csehek, oláhok, stb.

A hivatalnokok fizetése már pénzben is adatik ki, de még mindig főszerepet játszik a sóval fizetés, honnan a *salarium* nevezet.

Az állam háztartása a lehető legrendetlenebb volt, mert bár Zsigmondnak temérdek jövedelme volt, de ő a közkinestár tartalmát a legféltetlenebbül és a legnagyobb könnyelműséggel tékozolta háborúira s kényes utazásaira, mulatságaira és maczáira — mint Szalay mondja.

3. §. A hunyadiak kora.

Habár Zsigmond gyenge uralkodó volt is, szivesen mulatoztunk nemzetgazdasági intézményeinek elbeszélésénél; de halála után oly korszak következte.

zik, mely habár hirben és dicsőségben gazdag, — a harczyi moraj s az örökös katonáskodás nem igen engedték, hogy a béke olajágai viruljanak. Az utána következő király, osztrák Albert csak két évig uralkodott s midőn hirtelen elhalt (1439.) csehek és magyarok jó lélekkel mondhatták: „Az Isten nyugtassa meg, mert német volt ugyan, de becstületes, derék ember volt!“ Egyetlen végzeményében tárgyunkra vonatkozólag említendő a 9-ik cz. „De cambiis forensium mercatorum“; mely szerint az idegen kereskedők oda utasittatnak, hogy eladás és vásárlás végett csak is az I. Lajos által kijelölt helységekbe mehetnek. A 10-ik cz. „Moneta non imputanda: de cusione obulorum“ jó értékű pénz veretése rendeltetik.

Azontul Erzsébet királyné, I. Ulászló király, Hunyadi János kormányzó és V. László király uralkodása s még Mátyás királyunk trónra léptének elsőbb évei is annyira harczyias szelleműek voltak, hogy béke, nyugalom, földmivelés, ipar, kereskedelem s ezekkel rokon ügyekkel foglalkozni a legjobbaknak sem jutott eszébe. Az Anjouk alatt kifejlődő s ez időben teljes érvényben álló zászlós rendszer alapul szolgált a katonai olygarchia kifejlődésének, s ez kapcsolatban a sűrűn egymás után következő trónüresedéssel szülői levének a legszerencsétlenebb polgár háborúknak. Giskra, Pongráczok, Czilleyek, Thallóczyak, Garák, Ujlaky, Rozgonyi, Héderváry és mások meg annyi kis király uralkodtak birtokaikon, miglen eljötték azon idők, melyekben a Hu-

nyadi név homályba helyez minden más nevet, s disze virága lesz magának a fejedelmi trónnak.

Szinte lehetlen, hogy egy-egy pillanatra át ne csapongjunk a politikai történelem eseményekben gazdag, reánk azonban ez uttal nem tartozó mezejére; de miután a politikai viszonyok legtöbbször alapját képezik a nemzetgazdasági elvek virágzásának vagy elsatnyulásának, reméllem, tisztelt olvasóim meg fog-nak bocsátani, ha olykor egy-egy alkalom és időszeri reflexióval a helyzetet világosítani akarom.

Igaz, hogy közvetlen a Hunyadiak nem intéz-
kedtek az ipar és kereskedelem mezején s az is igaz,
hogy Mátyás talán kevesebb háborúval is ép oly
nagy lehetett volna mint így — de tagadhatatlan,
hogy előttök nagy és szent eszmék lebegtek, — me-
lyeket miután mindenfelől megtámadva láttak, életök
jobb részét csatatéren valának kénytelenek tölteni.

Nem is említem a kereszténység, a katholicismus
nagy eszméit, melyek a Hunyadiakat lelkesíték —
de azt mondom, hogy mindenikök szent áhitattal
csüngött M a g y a r o r s z á g e g y s é g é n, épségén,
nagyságán, hirnevén és dicsőségén. Azokat megtar-
tani, ezeket nevelni a Hunyadiak hősi lelkének ugy
szólva kizárólagos célja volt. Avagy a gyakorlati
életben nem roppant előnyt biztosító eszmék és kör-
ülmények-e ezek?

1442-ben, midőn Julian bibornok Erzsébet ki-
rállyné és I. Ulászló király között békét akart kötni,
— melynek pontjai szerint Magyarország örökre el-
vesztené a Zsigmond által elzálogosított szepesi váro-

sokat és Galicziát meg Podoliához és Moldvához minden jogait — ezen alávaló feltételek ellen az ország határait őrző Hunyadi János ilyen szókkal tiltakozott levelében: „Vivjunk meg inkább ezer veszéllyel, mintsem a birodalom megcsonkittassék; az országtól nem csak örökre, de még ideiglenesen sem kell valamit elidegeníteni. Gyalázat érné a magyart, ha atyáinak örökségét fiainak és unokáinak nem épen és egészen adná át.“ *) A békekötés természetesen elmaradt.

Mátyás trónra léptét féktelen anarchia uralkodása jellemzi; egy önálló kormány zablájától elszakott s azt ismerni és tűrni nem akaró főurak, a cseh rablók, a korona mellé trónért is leskelődő szomszéd, a lázongó Erdély s a mind inkább közeledő és a nagy vést magában rejtő török — mind annyi hatalmas ellenség, elvégre megtört vagy meghajolt a lánglelkű nagy király előtt. És midőn a magyar fegyver dicsőítésére szolgáló győzelmeket kivivta, a nemzetnek és trónnak azóta örökre lehanyatlott tekintélyt szerzett a külföld előtt — figyelmét és összes munkásságát az országos jóllét, tudomány, műveltség és művészet előmozdítására, gyarapítására fordítá, mondhatni óriási mérvekben — de nem hajthatá végre, hiszen a halál oly korán ragadta el, hogy még 48 éves sem vala.

Tárgyunkra nézve megemlíthető t. cikkei az

*) Bonfini után Szalay 12-ik könyv 44. lap.

1469. 9-ik, mely szerint a külföldi só behozatala és eladása tiltatik; a 15-ik cikkely, mely szerint hol közbirtokosság van, azon helységben csak egy helyt engedtetik meg a vámszedés; a 22-ik által új pénzverés rendeltetik. Az 1486-iki 29. cikkben a kereskedők, kalmárok és más utazók nagyobb bátorságául rendeltetik, hogy a kik kereskedés végett s más élelmi cikkek és dolgok szerzése végett az országban járni kelni szoktak, letartóztatások s befogatások által ne zaklattassanak, s hogy csak a szembevaló adósokat (e szó a C. Jurisban zárjel közt magyarául is ki van írva így: debitor apertus et manifestus, qui vulgari et materno sermone szembevaló adós nuncupatur) lehet személyes letartóztatás által is kényszeríteni adósságok lefizetésére. Egyébiránt a hitelező folyamodjék az illető megye fő- vagy alispánjához, ki az adós urát megintvén, ez az adó st., a reá háromlandó terhes büntetés alatt elégtételre szorítani és törvény elé állítani köteles.

„Ezen bíróság tehát — írja Kossovich pályanyertes művének 72. lapján — bizonyos tekintetben egy váltó- vagy kereskedési törvényszéknek viselő képét. A hitel föntartásául, mely a kereskedésnek lelke, a szembevaló adósok mint valami rögtönítélet által szorittatnak elégtételre; biztosittatván egyszersmint a személy-bátorság és szabad járás-kezelés is.“ Mindenesetre Mátyás nagy korát jelző bölcs intézmény.

A 32-ik cz. hivtelenség szennye alatt tiltja, hogy

velenceieknek és lengyeleknek jószágok el ne adassanak. *)

A 35-ik cz. a vámok szoros megvizsgálását rendeli a végett, hogy a vámbér országosan megállapíttassék, min tul aztán erős büntetés s vám-vesztés terhe alatt zaklatást tenni tilos legyen.

De a városokról sem feledkezett meg Mátyás. 1458. jan. 31-ikén nevezetes szabadalom levelet ad Kolozsvár városának. (H u n y a d i a k k o r a CCLXXXVIII-ik számú oklevél.) 1462-ben decz. 9-dikén K á s z o n s z é k kiváltságait erősíti meg (V. ö. Kállay. A székely nemzet eredete 188. lap) 1464-ben Szebennek és Beszterczének ad nevezetes szabadalmakat. Brassó városát több éveken át kegyeit jelentő privilegiumokkal halmozza. Nem különben Dézs, Pozsony, Visegrád, Debreczen, Boroszló (Silesiában) Buda és Pest több kisebb és nagyobb horderejű szabadalom leveleiket neki köszönhetik.

* * *

Mátyás király az adózás rendszerét is megváltottatta. E végre 1467-ik év bőjtjére országgyűlést hir-

*) Kár, hogy e törvény nincs érvényben s a veszedelmes idegenek közt a „belga banktársaságok“ nem említettnek. Mert ezeknek korunkban uralkodó eljárását, vagyis inkább annak eltérését sehogy sem helyeselhetjük. Nem említve a nagy birtokosok apasztását, mi körülményeink közt elég rossz s nem egy s más nemzetiségi sérelmeinket — már csak azon anyagi veszteséggért sem nézhetjük jó szemmel, hogy a porcelánként eladás által bejövő nyereséget minden fáradság nélkül, idegen — s irántunk semmi jóval sem viseltető speculánsok rakják zsebre.

detett, hol a közjövödelmeket alapos revisio alá véteti, s az ugynevezett kamara nyereséget (lucrum camerae) a rendekkel eltörölteti s helyébe a „kincstár adóját“ léptette, melyet a nemességen kívül mindenki tartozott fizetni. A harminczad neve is átváltozott „korona vámmá“ s ezt is mindenki köteles volt fizetni a nemeseken kívül. E rendeletei által Mátyás életre valóságának fényes jelét adta. Az eddigi királyok ugyanis mindenféle bőven osztogatott protectionalis szabadalmaikkal — gyakran minden fontosabb ok nélkül és az ország többi lakosainak megrövidítésével annyi várost, helységet, vidéket, kereskedői néposztályt stb. mentettek fel a kamara nyereség és harminczadok fizetésétől, hogy ez által a közkincstár tetemes veszteséget szenvedett. Mátyás az azon kor elveihez mért teljes egyenlőséget hozott be. Volt is elég baja, mig az e miatt elégtületlenkedő jászokat, kunokat, városokat, (különösen az erdélyieket — mert ezen korra esik Veres Benedek és Zsuki. Mihály lázadása is) a szászokat stb. lecsendesítette. Az új adó egy-egy házhely után husz ezüst kis pénzben állapított meg. Ha azon egy telken két-három jobbágy család ült, együttvéve harmincz ezüst pénzt fizettek; ha négy vagy öt család tartózkodott egy helyen, adójuk 40 ezüst pénz volt.

* * *

A honvédelem is nevezetes fordulatot vett. Mátyás, mint Galeotti írja, nem igen sokra becülte a furkosokkal és baltákkal fegyverzett népfelkelést, a

Deák Farkas.

középkori hadviselés e hanyatlásnak indult jelképeit; semmit se tartott a 14 napi táborozás után hazame-
nést emlegető nemességről — s némi vágygyal és el-
ragadtatással szólott Roma imperatorainak harczed-
zett legióiról. Tegyük hozzá, hogy a kommoditásra
és pártoskodásra oly hajlandó olygárcák banderiu-
maira sem számíthatott szünet nélkül folytatott hábo-
ruiban. Ennélfogva állandó katonaságot szer-
vezett, a hírcs fekete sereget, mely rendszeren
30,000 emberből állott.

Szívesen adott helyet a katonakötelezettség pénz-
zel megváltásának. És városaitól, püspökeitől, főurai-
tól és nemeseitől nem annyira katonát mint pénzt
kért; szerzett ő aztán katonákat s állított oly sereget,
melylyel a fél világot meghódíthatta volna! 1450 ban
egy nehéz lovasnak (a fekete seregből) évnegyedi díja
15, egy könnyű lovasnak, azaz huszárnak 10, egy paj-
zos sisakos gyalognak 8, egy lándzsásnak 6 a r a n y
volt. A lövészek, kik a gyalog hadaknak egy ötödét
képezték, viszonylag legköltségesebb részét teheték
a seregnek, s ezenfelül a végőrök zsoldjára, a zász-
lós uraknak, mennyiben hadaik az ország határán
kívül táboroztak, segélyezésére, ugy a lófőkre és
gyalogokra osztályozott székelyekére még tetemes
összegek fordítottak évenként. Erdély rendszeren had-
ereje ez időben 40,000 főre ment.

* * *

Egész könyvet lehetne arról írni, mit Mátyás a
tudományok és művészetek, az építészet és a műveltség

érdekében tett. Mátyás uralkodása épen azon korszakra esik, midőn a középkor hanyatlásnak indul, s a renaissance kora kezdődik; ennél fogva mint korábban igen művelt ember, ismerős volt a görög és római világ classikus irodalmával, s az ezen átnézett Periklesek és Caesárok voltak példányképei, és sokkal inkább, mint pl. a gyakorlati észszel és tapintattal megáldott Róbert Károly vagy Habsburgi Rudolf. Fejedelem akart lenni a tudósok és művészek közt, s ezért alapos nevelése folytán soha sem szünt meg tanulni; maga körül gyűjté azon kor legtanultabb férfait, mint Galeotti, Rauzano, Bonfini, Angelo Poliziano, Marsiglio Fináni, Antonio Torquato, Francesco Baudini s másokat; szívesen fogadta a Konstantinápolyból kivándorló görög bölcsészeket, festőket, művészeket, énekeseket, másolókat, csillagászokat, szobrászokat, műiparosokat; arany- és ezüstműveseket hozatott a világ minden részeiből, kik örömmel siettek a classikussá vált Buda és Visegrád falai közé; óriási könyvtárt állított mátyási fénynyel és izléssel; egyetemet állított Budán és Pozsonyban, s ott egy nagyszerű egyetemi épületet kezdett építeni 40,000 tanuló számára! Ha tovább élt volna — mily eredményei lehettek volna e világra szóló intézkedéseknek! Visegrádot, melyet már Róbert Károly kezdett szépiteni, tündéri kéjlakká emelte, melyet Bonfini „földi paradicsomnak“ nevezett; s az építészet szobrászat és izlés tekintetében olyanná tette, hogy az olasz, német és franczia városokkal ismerős külföldi urak is bámulva szemlélték nagyszerűségét.

De miért folytassam a nagy király dicsőítésére soraimat? hiszen az én tollam erőtelen azon dolgok megírására, melyek őt Európán legnagyobb fejedelmévé tették, s melyek annyi jeles történész erejét vették már igénybe s a czéломra mutató és rohanva haladó idő figyelmeztetve parancsolja, hogy: Előre, előre! Haladjunk!

Mátyást sokan vádolják azzal, hogy absolut kormányzást gyakorolt, hogy — mondjuk ki a vésszes szót — zsarnok volt! Én nem érzem magam hivatva e helyen védelmére kelni, de eljárását és szigorát majd minden körülmények közt helyesnek tartom; XI-ik Lajos kortársa, s a féktelen olygarchák és lázongó alattvalók felett uralkodó s szüntelen háboru folytatására kényszerült, s ugyszólva parvenu és csak láng lelke által uralkodni született király egy lépést sem tehetett másként, mint ő — ki ugyan autocrata volt, de zsarnok nem — mert az ország alaptörvényeit épen, tekintélyben és tiszteletben szállítá korcs utódaira.

Halálával a Hunyadiak korának vége! s a tiszta öntudattal biró nemzet és nép így siratta meg: „Meghalt Mátyás király s oda az igazság.“ (1490. apr. 6-dikán).

4 §. A hanyatlás kora.

Ismét és ismét a pártok martaléka lett Magyarország s az új király II. Ulászló egyike leggyöngébb jellemű uralkodóinknak, s oly király volt: „cujus

crines (olygarchia) continuo in manu teneere posset,“ s most királyuk volt a főuraknak — írja Vrancsis Antal — nem minőre az országunk szüksége volt, de a minő nekik kellett.

II. Ulászló végzeményeiben is találunk nemzetgazdasági intézményeket, melyek a harminczadok és vámokra vonatkoznak, mint az 1492. 27. és az 1498-diki 29 — 35. czikkek.

Kitetszik ezekből — mondja Kossovich — mennyire hiányzott akkor a közhitel. Törvényhozóink a külkereskedők iránt bizalmatlanságot mutatnak. Ezt ugyan fennebbi törvényekben is lehet tapasztalni s okai többfélék lehetnek, u.m. az idegen kalmárok által elkövetetni szokott hamisságok, bizonyos nemzeti előítélet, túlzó félelem, hogy anyaföldünket el ne lepják stb. Mindenesetre úgy tekinthetjük, mint fő gátját a külkereskedésnek, a nemzeti szorgalom és gazdagság nagyobb emelkedésének; és ha hozzá vesszük, hogy a személy és vagyon bátorság megszűnte, mely Károly, Lajos, Mátyás s meg sok részben Zsigmond alatt is virágzott — most a legmerészebb vállalkozókat is visszariasztá, s ha a törvények megtartásáról senki sem gondoskodott, s hogy a nép, az iparosok, kereskedők s maga az adó istentelen hajhászok körmei közé került — nem fog csodálkozni senki, hogy a Hunyadiak után következő korszakot nemzetgazdasági tekintetben a hanyatlás korának neveztük.

Nem csodálkozunk, sőt természetesnek találjuk, hogy épen e jogtalanságok korában született a Ver-

bőczy „Hármas könyve“ mint a napi események visszahatásának eredménye. A jobbak keblében visszhangzott a sok jaj, mit a gyöngébbek hallattak, s a királyi meghagyás, mely mintegy indokolja, leghivebben jellemzi ez ősi törvényes könyvünk keletkezésének körülményeit. (V. ö. az „Approbatio“ szavaival innen kezdve: „Verum quia et ex hujusmodi constitutionem a nobis editarum etc. etc.“ és Dr. Venzel G. A magyar és erdélyi magánjog rendszere I. kötet 60-ik lap.)

A városok ügyeiről, jogairól, viszonyairól tüzetesen értekezik Verbőczy „Hármas könyve“ a III-ik R. 8-ik czimét kezdve a 20-ik czimig; s az itt felállított elvek teljes összhangzásban vannak az eddigelé számlált kiváltságokkal és szabadalmakkal.

De a király gyámoltalansága leginkább nehezedett a paraszt osztályra. E fizette a tizedet s N. Lajos óta a kilenczedet, a terhes adót: ez mivelte a földesur földjét s ez volt kénytelen a banderiumokban szolgálni, s a katonaságot szállással „natura“val és szállító eszközökkel ellátni, s jutalma az volt, hogy a „Leibeigenthum“ szomorú állapotából kivergődni sehogy sem tudott. — Hoztak ugyan királyaink törvényeket, melyek ismét és ismét megengedték a szabad költözködést, de a nemesség egy törvényt se mellőzött oly lelkismeretlenül mint ezt, s jó szántából azt végre soha sem hajtotta. Robert-Károly, Lajos és Mátyás erőteljes igazgatásuk idejében féken tarták ugyan a garázdálkodó urakat s ellenőrzői voltak a pór osztálynak, de egy II-ik

Ulászló alatt a legféktelenebb zsarnokság baljátékaivá süllyedtek. A visszahatás a D ó s a G y ö r g y-féle borzasztó lázadásban nyilatkozott; melyt miután a büszke és kegyetlen Zápolya István legyőzött, a pór osztály sorsa még szomorubb állapotra süllyedett, mert az 1514-iki törvények joggá avatták fel a visszaéléseket.

És e helyzetten javítani csak az újabb kor kezdett.

Csodálatos, hogy az egyenlőség eszméje mily távol állott e sokkal vallásosabb kortól mint a mienk, s hogy önérdéküket mily kevésbé tanulmányozták atyáink. Mert a nép, hogy jóakaratu és szívesen hordozza a terheket, azt mutatta Mátyás felette sok pénzbe kerülő kormánya.

Csak legyen igazság, legalább aránylagos egyenlőség s ne lássa a nép, hogy véres verejtékét, terhes adóját épen az érdekei ellen küzdők dorbézolják el, s azzal szívtelen idegeneket gazdagít — kikről a legnagyobb illúzióval sem mondhatja, hogy enyém! mondom, ha ily végzetszerűleg nem játszatik el a nép rokonszenve, akkor az tür, szenved s újra meg újra áldozatot hoz — és így könnyen kormányozható!

Mátyás dicső seregeinek töredékét Kinizsy kérekbe töreté; a bécsiek 300-at akasztattak fel és többeket Eyzinger István égő mészkatlanokba öletett (Lásd Szalay XV-ik könyv). Midőn a hazát valóban fenyegette a vész — már nem volt meg a feketesereg, a nagy banderiumok nem jelentek meg, pénz nem volt szerzhető, s a véres kardot hiába hordozák szét a he-

roldok ; II. Lajos alig 25 ezer emberrel állott ki a szomorú mohácsi mezőre!

Ez időben — elhatalmasodott hazánkban a sok rossz értékű pénz, mi végett eredmény nélkül tesznek több intézkedést az ország rendei.

Az 1521. budai gyűlés IV. t. könyv 5. cz.-ben, hol a segedelem és adókiivetésről nagyon szó — mint Kossovich, Kovachich gyűjteményei után feljegyezte — így számláltatnak elő az országban akkor lakozó mesteremberek, kézművesek és kereskedők: „caeterum universi artifices Mechanici puta Sartores, Gemmifisores, Aurifabri, Carpentarii, Lapididae, Fabri, Pictores, Mensatores, Plumbifiguli, Rasores, Textores, Chiapones, Fraenices, Cuprifabri, Barberii, Macellarii, Pellifices, Corrigiatores, Sutores, Sellipari, Lanifices, Seripari, Calcarii, Curripari et Cerdones, caeterique mechanici artifices, in civitatibus, oppidis duntaxat residentes de singulis tabulis et officiis eorum etc. etc. a hatodik cz.: „Item universi mercatores, Institores, Apothecarii, Pannidae, Boltharii et alii faeneratores, in liberis et aliis civitatibus muratis residentes a 8-ik cz. „praeterea mercatores et pannidae extra liberas et muratas civitates habitantes, de singulis eorum equis curiferis . . . etc. etc.

Látható ezekből, hogy a kézműveseknek minő sokfélesége volt hazánkban fellelhető, s hogy azok már nemcsak a városokban, hanem országszerte a vidékeken is laktak. Jelei az egykor virágzásnak indult iparnak; de a rendetlenséget és rossz pénzügyi kezelést mi sem volt képes helyre tütni. A fejedelmek gyávák

és tékozlók valának s pénz nadályoknak esett marta-
lékául a közkincstár. Második Vladislávnak egykor
az sem volt, mit asztalára tegyenek enni és inni; s II.
Lajos egyik adószedőjének egy sólyom madárért
30 ezer magyar forintot engedett el. Az 1525. rákosi
gyűlés 4-ik t. cz. ki is kelt a zsaroló idegenek és Fu-
karok (Fuggerek) ellen.

Most egészen más időket élünk s mégis most
sem fog sikerülni a tőlünk idegen kormányférfiak-
nak*), hogy a nemzet monarchikus és dynastykus érzel-
meit végkép megsemmisítsék; de a XVI-ik század ele-
jén még nagyban birt a nemzet e tulajdonnal — s
midőn a gondatlanok, huzavonák, pártosok és ra-
konczátlanok politikai és társadalmi büneire a mohá-
csi vész nap a sötét koronát feltette — a megdöb-
bent nemzet a kegyelet leggyöngédebb jeleivel hal-
mozá el a szerencsétlen II. Lajos emlékét.

5. §. Visszapillantások.

A czéhrendszer és a polgárok állása
e z időben. Az ipar és kereskedelem történetére nézve
felette érdekes viszonyokat tár fel előttünk a czéhrend-
szer, mely hazánkban a vegyes házból választott kirá-
lyok alatt fejlődött ki. A nemzetgazdasági tudomány
ujabbkori vívmányai bebizonyíták e rendszer gyarló-
ságát és haszontalanságát egy oly korban, hol jelszó
mindenben és mindenhol a szabad ver-

*) Értekezésem e részét a Schmerling kormány fény-
korában irtam.

seny. De midőn az ipar és kereskedelem még csecsemő korát érte, nemcsak hogy hasznos, de nélkülözhetlen szükséges volt ez összetartó és gyámolító kapocs. Kossovich többször említett pályaművében (a 25-ik és 88-ik lapon) kettős tévedést követ el, a mint a czéhekről értekezik. Az első az, hogy az ő állítása szerint ez először katonai intézmény volt és másodszor, hogy hazánkban Zsigmond király alatt fedezzük fel első nyomait.

Az első állítással ellenkező nézetben vagyunk s azt hisszük, ez a dolog természetében rejlik — mert a városok lakói előbb egyesültek mint kovácsok, asztalosok, csizmadiák és szijgyártók meg szűcsök stb., bármily szervezetlen csapattá; mintsem hogy katonailag osztályozott csapatok váltak volna ugyanazon mesterséget űző iparosokká. Ennélfogva sokkal valószínűbb, hogy az előbb szervezetlen ugyan, de így amugy egyesült, együttartó, s egymáshoz simuló mesteremberek magokat mind jobban jobban testületté szervezve, magok közt az ügyesebbet és gazdagabbat elsőnek vezérnek ismerték el s később szabályokat alkottak, zászlót szereztek s utóbb a háborus időkben, nemcsak a kézi mesterségben való ügyességre és gazdagságra — hanem a harcias és vitézi tulajdonokra is voltak tekintettel, midőn főnököt választottak; mint azt később igen természetesnek és krónikáink szerint gyakorinak is találjuk. Tehát a katonai színezet nem alapja és oka a czéhrendszernek, hanem utólagos járuléka.

A második állítással, hogy a czéhrend-

szer csak Zsigmond alatt kezdődött volna hazánkban, ellenkeznek történetíróink. Ugyanis I. Lajos király már 1376-ban meghagyja az erdélyi püspök (Pheubel) G o b l i n n e k , hogy Scharfeneek talmácsi várnagygyal együtt működvén, a szászokat össze- gyűjtsék, s az ipar- és czéhrendszerbe reformokat igyekezzenek bevinni; tehát már azelőtt létezni kellett a czéhrendszernek; s így az akkori időben üdvös, de jelenben az ipar bilincsévé vált czéhrendszer ekkor nyerte az újabb időkig fenálló alapját. (V. ö. Teutsch. Geschichte der Sachsen I. rész 139-dik lap.) Már feljebb láttuk, hogy a primitiv szerkezeti árpádkori városokat mily gyöngéden ápolgatták az Anjouk és Zsigmond, sőt Mátyás is. — Ezen uralkodók korszakáról méltán el lehet mondani, hogy ez a magyar városi, kereskedői és ipar világnak fénykora volt. A hansa s a rajnai szövetség által megérlelt városi ügy, azon solidaritásnál fogva, melyben hazánk már ez időben az érdekek szempontjából nyugot Európával állott vala, nálunk is szükségkép erősebb alapot nyert; de hogy városaink Zsigmond alatt bonyodalmak nélkül váltak az országgyűlés kielégítő részeivé, hogy minden surlódás az arisztokráciával szerencsésen kikerültetett, az már sok részben az I. Lajos műve volt, ki az egyenlőség elvét tisztelte, s a városi szerkezetet illőleg méltányolta és mondhatni respektálta, mert meghagyá: hogy a n e m e s e m b e r a város kebelében s városi birtokra nézve a polgárokkal — egy azon vonalon álljon. De nem is vesztett vele az ország, hogy e királyaink a polgár-

ságot és iparos osztályt minden áron emelték, sőt ellenkezőleg sokat nyert vele.

Az ember értelme s erkölce — írja H. Mihály — csak társaságban fejlődhetik ki és simulhat meg; s a mi ezen társaságot javítja, s abban a tagok surlódását növeszti, sokasítja az egyszersmint az erkölcsi és értelmi kifejlődést, a szív és ész mivelődését is elősegíti. És egy nemzetben a közhasznu ismeretek terjedését, az erkölcsök finomulását semmi sem eszközli és segíti elő oly gyorsan és czélszerűleg, mint a műipar és kereskedés; ezeknek pedig legközvetlenebb következménye, mint mindig és mindennütt úgy nálunk is a kérdéses időben a jóllét és gazdagodás volt.

A jóllét és gazdagság érzetéből fejlik ki lassanként a szabadság szeretete, az ad ösztönt és módot is ennek mind megszerzésére mind megtartására. Városaink történetéből nyilván kiderül, hogy ezek, mihelyt a műipar s kereskedés által vagyonhoz jutottak, semmire sem törekedtek buzgóbban és kitartóbban, mint valódi polgári jogokra, s a már kieszközölték biztosítására. Foglalkozásaik a mesterségek és kereskedés csak szabadságban gyarapodhatnak. Mennél inkább emelkedett nemzetünk kereskedése, annál több város lett szabaddá. Városaink szabadalmaikat legnagyobb részben Károly, Lajos és Zsigmond királyoktól nyerték, épen azon korban, midőn kereskedésünk legvirágzóbb állapotban vala. Ezen városi polgároknak igazán hű alattvalókat nyertek a királyok s ezért is pártolták annyira a városokat s

szaporították számukat. Még azon időkben is, midőn a gyöngye királyok alatt az olygarchia féktelensége sanyargatá az országot, csak a városiak valának a polgári szabadság védői; rendszeres hadcsapatokat alkottak városaik kebelében; gyakorlák magokat a fegyverforgatásban, magok közül választott vezérek alatt, szükség esetében a harctérre is léptek, városukat pedig legtöbbször csak önmaguk védelmezték.

Mert mi a szabadság szelleme, ha vele együtt a harcias szellem is föl nem ébred?.. S ezek szerint a műipar és kereskedés szabad polgárokat képzett, kik szabadságaikat védelmezni is tudták.

* * *

Ha az elmondottak után végig tekintünk e korszakon, mely Magyarország függetlenségének utolsó idejét foglalja magában, önkényt támad a kérdés, hogy miért követte azt a rögtöni és elődázhatlan hanyatlás? És mi tekintettel a nemzetgazdasági viszonyokra? teljes meggyőződéssel feleljük: azért, mert emelkedése mesterséges volt s nem gyökerezett az ország természetes alaperőiben.

Az államok jólléte természetes uton fejlődhetik és állhat fen; minden mesterkéltn intézmény idő folyában áldozatul esik az érdekek visszahatásának; s nincs eset, mely e részben a szabály alól kivételt tenne. Hatalmas táborok, erős kormányok ideig-óráig fenttarthatnak egy-egy intézményt; védelmezhetnek, pártfogolhatnak egy-egy erőszakosan előtérbe álli-

tott érdeket, de a dolgok természete elvégre is diadalra juttatja egyedül igaz törvényeit.

Magyarország kiválóan földművelő ország; ennél fogva Magyarország emelkedésének legfontosabb alapja a szabad föld s a nyers termények szabad adása, vevése; s leghatalmasabb eszköze az oly tartományokkal való nyug nélküli kereskedelem, melyek a természettől más célokra hivatván, oly termelést állitnak elő, melyek ugyan az emberi jólétre s kényelemre szükségesek, de Magyarország lakói által elő nem állithatók a nélkül, hogy munka és idő áldozatot ne kívánjanak, s a nélkül, hogy saját hivatásukat háttérbe ne szorítsák. És nagy szerencsétlensége hazánkknak, hogy korunkban a tiltó- és védvámok által az osztrák iparra, annak silányabb termelésére és emelésére vagyunk utalva, a nélkül, hogy a kapós termékeinkért finomabb czikkekkal versenyző külföldiek határainkhoz férhetnének.

És ennél fogva nálunk a mezei gazdászat, az állattenyésztés, a kényelmi és fénytüzési nyers termékek előállítására és tökélyesbitésére kell törekedni még most is, nem pedig elérhetetlen illusioként a külföld iparczikkeit utánozni akarván, azt el nem érve, saját teendőinket elhanyagolni. Meg kell nyitni tengerpartjainkat mindazon eszközök számára, melyekre szükségünk van — mert az élet első szükségire nélkülözhetlen termékeinket bizonynyal fel fogják keresni; és hogy a cserébe vesztenénk, attól nem kell tartani — mert mindig több szava van az árszabásban annak, a ki ételt és italt kínál, mint annak, a

ki csipkét vagy szalagot ajánlgat. Mint mondtam tehát, Magyarországnak főfeltételei a szabad föld, és így a korlátlan birhatási jog, — mely magával hordozza a hitelt, a szorgalmat, a biztonság érzetét; s mely mintegy látszó tényészete az egyenlőség elvének.

De ez általunk leirt korszakban mindez teljesen hiányzott. Az országnak anyagi emelkedését mesterséges eszközök és történetes körülmények okozták.

A föld egy kasztnak volt korlátolt tulajdona s ama birtoklásából ki is volt zárva az ország lakóinak legnagyobb része; másfelől a földmivelés teljesen kezdetleges vagy legalább teljesen patriarchalis állapotban volt. Annyit természetett mindenki, a mennyi elég volt enni és inni, s a mennyinek az árából a szomszéd városkában talán kaszát sőt s egy két öltözet darabot lehetett venni; így tett a földmivelő paraszt s így a földmivelő nemes ember. Ezek termelése a mint kielégíték az első szükségét, ép oly kevésé szolgálhattak alapul országos kereskedésnek és emelkedésnek. Így volt ez borral, gabonával, mézzel, bőrrel, lennel, kenderrel és gyapjuval stb. Hogy a marhát s lovat sem tényészték elég nagy mértékben, bizonyítja a sok törvény, mely azok kivételét tiltja s mutatja (z által, hogy az ország szükségeire alig volt elég.

A jóllétben azonban és emelkedésben nem is ez osztály ment elől, hanem a városi iparos és kereskedői, melyet mint már több ízben mondték, az Anjouk

és Zsigmond nagyon pártoltak — és ez osztály ez időben természetellenesen tulemelkedett a jóllétben ; — nem szeretnénk félreértetni — nem mondom, hogy ez helytelen dolog vagy bűn s véték lett volna ; csak is azt, hogy hirteleni emelkedése aránytalan volt és nem volt öszhangzásban magyarországi akkori viszonyokkal. Ha felszabadult volna a föld legalább némileg, — ha kifejlődött volna valami bérlő rendszer mint Angolországban, ha a földmivelő osztály (a parasztok) némileg a jogok és előnyök birtokához juthatott volna, hatalmasabb ellentállást fejthettek volna ki a bekövetkezett csapások ellen stb.

Királyaink könnyen érthető pártfogásán kívül emelte még városainkat az élénk és sok hasznot hajtó, vagy legalább sok pénzt forgalomba hozó *t r a n s i t o* kereskedés a kelet és nyugot között, — mely az árpádi korszaktól kezdve egész a XV-ik század végéig *levantei kereskedés* név alatt a magyar korona tartományain keresztül derekasan folyt. A kelet fűszereivel, drága szöveteivel, ékszereivel s más apróságaival („Kurze Waaren“) megterhelt karavánok Kis Ázsia partjairól a görögbirodalmon át jöttek Havas-Alföldre és Moldvába, s Erdély határait főként két helyen lépték át, a Havas-Alföldéről Brassónál és Moldvából Radnánál és Beszterczénél, mindkét irányban jövők Dézsnek és Kolozsvárnak tartottak ; aztán N.-Bányának, Sz.-Németinek, Kassának, Bártfának s Boroszlónak vagy Krakkónak tartva, áruikat részint tovább szállíták Európa nyugoti tartományai-
ba, részint a magyar földön eladták ; de ha el nem

adták is, vámok és harminczadokon sok pénzt hagytak az országban — s a főlerakodó helyeket meggazdagították; így emelkedett fel Brassó, mely határszéeli helyzeténél fogva sokban megtartá régi fényét és tekintélyét — így emelkedett Kolozsvár, melynek neve azon időkbén kincses volt. (Most ugyan nem kincses!) E kereskedés gazdagítá meg Kassát, Bártfát, stb.

Továbbá tagadhatlan, hogy I. Károly és Lajos s maga Mátyás sok befolyással volt arra, hogy az olasz műveltség nálunk minél nagyobb elterjedést nyerjen, és ezt a kölcsönös kereskedelmi engedélyek s szabadalmak által kívánták eszközölni; és e hamar porlandó máz is leginkább a városokra ragadott — legfeljebb építészetünk s művészeti fogalmaink ha még nyertek ez által *); a földművelés itt is keveset, ha csak a kertészeti és szőlőművelés körüli haladásunkat nem említjük, de mindezek sokkal kevesebb súlylyal bírtak, — hogy sem mély gyökeret verhettek s országos emelkedést eszközölhettek volna. Mint ezek az olaszt, akként igyekezett Zsigmond Németország vívmányait meghonosítani, ismét csak folytonosan emelkedő városaink számára; s ezt tette Albert. De mindezek gyengén beoltott idegen növények voltak, melyeknek országos horderejét az első kedvezőtlen szél megtörte. Sőt tovább megyek s a nemzet álláspontjával összehasonlítva Mátyás tudományos törekvéseit és magas terveit is ide-

*) Különösen szebb egyházaink, klostromaink nagy része mind a 13-ik és 14-ik századból valók.

genszertűeknek tartom. Mátyás sokkal magasabban állott mint kora — s talán, ha még 30 évig él s utána még egypár fejedelem az ő szellemében és erélyével tud kormányozni, akkor felemelik magokhoz az összes nemzetet; de így az ő nagy tervei és intézkedései is, hogy nemzetgazdasági műnyelven szóljak: mesterségesek valának.

De bár mennyire emelkedtek és gazdagodtak is a városok — távol és különálló osztály maradtak a földbirtokot tulajdonul bíró nemesi osztálytól és a földmivelő paraszttól; ahhoz semmi kapocs sem fűzte s ebből csak nagy bajjal és ritkán rekrutirozhatta sorait. S midőn pártoló királyai elhaltak s a kereskedés a különféle viszonyok miatt megszűnt, ismét vidéki városkakká törpültek az egykor gazdag fényes városok.

1497-ben Vasco de Gama felfedezte a jóreményfoki utat; az előrenyomuló török hordák bizonytalanná, félelmissé, sőt lehetlenné tették a száraz kereskedést, a levantei áramlás megszűnt s reánk nézve beállott a kérelhetetlen hanyatlás. Meglátszott, hogy minden emelkedésünk mesterséges volt és a fentartó viszonyok változtával szétfoszlott. Főuraink, mintha nem is vették volna észre a változást, folytatták olygarchikus cselszövényeiket, pártoskodásaikat s a paraszt osztály az 1514-ki lázadást állította szembe velök. A megoldás a nemzethez méltatlan volt s inkább bosszuálló miveletlenséget árul el, mintsem Mátyás tanítványaihoz méltó politikai eszélyt mutatna. E körből a városok szegényednek, népetle-

nednek s majdnem kivesznek a hon földéről. (Radna városának Mátyás idejében 40 ezer lakosa volt, bányászok, iparosok és kereskedők; most alig 2,000 lelket számláló község.)

De nem zárhatjuk be e korszakról szóló megjegyzéseinket a nélkül, hogy elismeréssel ne szóljunk mindazon intézkedésekről, melyek elvégre is gyökerét képezték az új életrekelés lombos ágainak; mert bár századokra van szükség, míg egy-egy nemzet saját érdekeit s azok előmozdítására vezető utakat belátja és megismeri. — Hála az égnek, a magyar nemzet e pontra eljutott; s a mult élénken beszélő tanítónk alapul szolgál a hasznosak felélesztésére és a helytelenek kiirtására.

Ma már más időket élünk, s teendőink nagy mérvekben veszik igénybe érdekeink tanulmányozását, — de nem akarom magam magamat megelőzni, s áttérek értekezésem harmadik fő-részére.

III. R É S Z.

Az osztrák-házi királyok korszaka. 1526—1791-ig.

1. §. Magyar és török viszonyok.

Róbert Károly kevés háborút folytatott — Lajos király az ország területén kívül nagyon messze Olaszországban és Litvániában folytatta a terheesebb hadviselést, s így a haza földén békésen folyhatott a kereskedés; virágozhatott, emelkedhetett az ipar és földmivelés, rendezettebb viszonyok fejlődhetnek s alkothatták a nemzet jóllétét, — melyet a Zsigmond első évciben dúló pártoskodások sem zavarhattak meg, sőt a haladás Mátyás alatt is legalább nem csökkent. És természetes, hogy ily időben: „nolle-velle“ bizonyos fontosságra ha nem is, mondhatom tulsulyra emelkedett a széles értelemben vett polgár-osztály.

Azon korszakban azonban, melynek küszöbén ezennel átlépünk, a nemzet harczi a sziv kamárai körül dühöngenek; élet és halál kérdése minden kardcsapás, nemcsak az egyesre, hanem az egész nemzetre nézve. Eltűntek a béke és nyugalom arany szép napjai,

s egy nagy táborrá válik az egész ország, melynek minden pontján az önvédelem nehéz harca foly. Ki gondolna ilyenkor az iparra, a kereskedelemre, s ki a nemzetgazdasági intézmények fentartására, mikor arról van szó, hogy hazánk és vallásunk lételét fenyegeti a nagy vész. A nemes, a polgár, a paraszt csak annyiban bír jelentőséggel, a mennyiben jó katoná; (várépitő, hidász, tűzér, árkász stb.) legfeljebb mint ügyes kém. Az ipar és kereskedelem tanyái, az élénk városok, sötét, komor várakká alakulnak; a munkás iparos dühös katonává, a czéhek vitéz csapatokká. A földesurak udvarházai váracsokká változnak, a tisztartók várnagyokká, s a számtartók élelmező biztosokká; a lovászok, béresek fegyveres hajdukká; a kisebb birtokosok önkénytes harcosokká lesznek; — ki volna tehát oly balga, hogy ezen időből nemzetgazdasági tanokat vonjon el. Itt minden nap új a törvény, s a körülmények szerint parancsol minden pillanat. Elvekről, intézményekről ugyszólva szó se lehet.

Az országban két főpárt van; a nyugotból s annak keresztény fejedelmeitől segílyt remélő osztrák pártiak, az önállóságban még bizakodó s e miatt és végett még a törökkel is czimboráló Zápolya — követők. És a kettő közt az ország szívében s mintegy területileg a kettő közé hatolt török hatalom.

Nincs módom és időm ez alkalommal politikai elmélkedésekbe bocsátkozni és a pártok magaviseletét s hibáikat bírálat alá venni, de egy-két szót fogok mind a háromféle területen lakók állapotáról

szólani s azzal azt hiszem, eleget teszek e 150 évre terjedő kornak, mely hazánkra nézve annyi gyászt és keservet foglal magában.

Iskolai neveltetésünkben roppant sok vérontást, csatát, ostromot hallottunk elbeszéltetni, s költőink után ismertük Dobót, Szondyt, Losonczyt, Jurisics Miklóst stb., s az utolsó időkben gyakran hallottunk oly nézeteket, hogy jobb lett volna ez időkben a törökkel kezet fogva, nyugot ellen fordulva harcolni s több e féle; de azon kor álladalmi viszonyairól — adójáról — személy és vagyoni jogairól — a török uralkodás socialis hatásáról, a magyar nemzet felfogásáról, a közbe-közbe eső békek és nék nevezett időfolyamok kisebb alakú, de sokkal jellemzőbb eseményeiről — jó lélekkel mondhatom, még csak fogalmunk sem volt. A hazai történetírás legújabb időkben történt kül- és bel-eredménye az, hogy a török-magyar viszonyok ma már sokkal világosabban és megmagyarázhatólag domborulnak ki előttünk. Nem is említve Szilády, Ráth, Szalay, dr. Wenzel, gróf Mikó Imre s mások többé-kevésbé idevágó kutatásaikat és tanulmányaikat — s az akadémia és győri füzetek számos közleményeit egyenesen Salamon Ferencz e korszakra vonatkozó nagybecsű és kitűnő talentommal irt monografiájára hivatkozom, honnan teljes nyugalommal és meggyőződéssel merítém a következő adatokat.

Ugy tetszik első pillanatra, mintha Magyarország már nem is léteznék, mintha sz. István birodalma szétfoslott volna. Az egykor egy ország három részre

van szakadva, három különféle souverain hatalom alatt. Az osztrák, a török és az erdélyi részek mind hárman külön államot látszanak alkotni. Látszának mondom, mert egy életerős fictio tartja meg bennök az életet a magy. királyság (a magyar korona) eszméje. Az osztrák-házi császárok ép úgy mint a Zápolyák magyar királyoknak nevezik magokat, a magyar alkotmány szerint és magyar törvények által kormányoznak. Legalább ez a nép hite és meggyőződése, ezt bizonyítják történelmi adataink, sőt e nemzeti együttérzés a török hódoltság alatt lévő megyékben és városokban is épen oly élénk, a mint azt az öntudattal biró néptől várni lehet. Meg voltak teljesen győződve, hogy a török uralom ideig-óráig tartó, s akkor ha ennek vége lesz, a két párt is karddal vagy tollal ki fogja egyenliteni a viszályt s visszatérnek a régi szép idők!

A három terület közt azonban a határ soha sem volt állandó. Ferdinánd birta az ország déli és nyugoti részeit, a Zápolyák a keleti és éjszaki részeket. A török az ország közepét, Pest, Heves, Csongrád, Bács, Temes, Torontál stb. megyéket birta.

* * *

A töröknek mind Ferdinánd, mind az erdélyi részek, kivált a Zápolyák után, habár tiszteletdíjnak nevezték, adót fizettek. Ferdinánd 1547-től fogva évenként 30,000, Erdély pedig 10,000 aranyat fizet. Az e pénz árán és a tetemes ajándékok által kötött, 5 s 8 évig tartó béke idők alatt azonban szünet nélkül folytak a csatározások. S az ország minden pont-

ján örökké folyt az önvédelmi harcz, mely körülmény nagyban megváltoztatá a honvédelmi rendszert — melyben már a banderialis rendszer is teljesen lejárt a maga idejét.

A királyi adó már Nagy Lajos óta egy portától 20 denár volt (egy forintnak ötöde); a török betelepedése óta ez változott s 1541—1590-ig egy portától 2 forintra emelkedett. Ezenkívül a nemesek is gyakran megrótták magokat, mit „subsidium“ név alatt önmaguk (és nem jobbágyaik) fizettek; habár a nemesek adója a jobbágy telkek száma szerint vettetik ki. A király eme jövedelmekből tartozott fenntartani a végvárat és fizetni zsoldosait. E célra tartozott fordítani a bányákból s harminczadokból való jövedelmeit is, mely utóbbiak 1557-ben 350,000 forintot adtak s hozzávéve a megyék adójából bejönni szokott 50,000 forintot (mi 25,000 portáról gyűlt), az összes jövedelem 400,000 forint. Egy másik tudósítás szerint 1563-ban a királyi kamarai jövedelem 530,000 forint.*)

Ez adatokat azonban pontosoknak nem tarthatjuk s még nehezebb a kiadásokról szólanunk. A királynak a végek oltalmára 12,000 embert kelle tartani. Tudjuk, hogy azon időkben egy lovas évenként 36 forintot, egy gyalog 24 forintot kapott összesen zsoldul; s ha hozzávesszük a posztót is, egyre-másra a gyalog katona fizetését 30, s a lovasét 42 forintra tehetjük. Véve tehát a 8000 lovast és 4000 gyalogot,

*) Magyarország a Török hódítás korában. Irta Salamon Ferencz 135. lap.

456 ezer forintra megy az évi zsold De habár az őr-
ség soha sem teljes, a pénz még sem elégséges. 1563.
a magyar őrsegek és hadak 900,000 forintba kerül-
nek; a király nem fizeti pontosan a katonaságot, örö-
kösen hátrálékot kell fedezni s gyakran husz száza-
lékos pénzt kell felvenni. A magyarok közt azonban
örökös elégtelenség uralkodik a miatt, hogy a kor-
mány nem fordít elég gondot az ország védelmére.

Az 1545-iki 42-ik czikkben olvassuk: (Verum
quia istud subsidium...) Mivel a megszavazott
hadi adó nem elég a végvárak fentartására, határoz-
tatott, hogy a király más jövedelmei is,
mint a pénzverésből s harminczadokból
bejövők a végvárrakra fordittassanak, s
ne vitessenek ki az országból. E pénzek
kezelésére ne idegen tisztek, hanem a
magyarok közül tekintélyes, jó birtoku
ember választassék pénztárnokká, ki-
nek záloga is van.

Ezen pontra Ferdinánd viszont panaszszal vála-
szol. A rendek zugolódását méltánytalannak nevezi,
miután ő többet költött Magyarországra, mint a meny-
nyi jövedelme a fent nevezett forrásokból volt. Áltá-
lában véve e kort a teljes pénztelenség jellemzi; a
katonák minden faluban, városban ettek, ittak — de
sohasem — vagy felette ritkán fizettek. Akkori vá-
rosi pénztári jegyzőkönyvek nyüzsögnek ilyféle soha
ki nem fizetett számadásoktól. Igen érdekes adatokat
lehet olvasni Pozsony városa számviteli könyvéből.
(Lásd Jászai Pál sok fáradsággal és szorgalommal

irt művét. „A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után.“ Pest 1849. Első kötet, a második kötet máig sem jelent meg.) Ugyancsak Jászaiban — II. Lajos özvegyének leveleiből közöl a 145-ik lapon, s ezekből látható, hogy a főuraknak s magának a nádornak mennyire nem volt pénze.

És e pénztelenség leginkább a Ferdinánd párti magyarok közt volt elterjedve, mert nagy részöknek birtokai a török hódoltságba estek s onnan a jövedelem majd semmi sem vagy felette kevés volt; jó, ha jogcizimeiket fen tudták tartani, egy s más kis adózás vagy megyei jegyzőkönyvekbe igtatott óvások által. Gyakran megesett, hogy a nemes urak a török hódoltságban eső jobbágyaikat egy pár száz forintért manumittálták, azoknak nemességet szereztek s ezek szerint az örök váltság bizonyos nemét hozták divatba. De hogy a közös vész mennyire összehozta az urat és jobbágyot, élénken bizonyítja azon 1547-iki 26-ik t. cz., mely a jobbágyok 1514-ben eltörölt szabad költözködési jogát újból megengedi. Különösen nevezetesek ennek bevezető szavai, melyek mintegy bűnbánó hangulatra mutatnak. *Articulus. 26. Colonis vetus migrandi Libertas restituitur. Cum autem variis exemplis et vetustis et recentioribus, saepenumero palam innotuerit DEI Optimi Maximi vindex ira, ob peccatum aliquod populi gravior: Neque ulla res magis ab aliquod annis florenti quondam Hungariae nocuisse videatur, oppressione colonorum, quorum clamor ascendit jugiter ante conspectum DEI: etc. etc.*

De mind e mellett is szomorú volt azon időkhöz a földmivelő osztály sorsa; minden idejét, minden munkáját s minden vagyonát és életét másnak kellett áldozni; a királyi, földesuri adók, a kilenczedek és tizedek, a robot, a várak körüli munkák, s más megyei szolgálatok, a katonaság tartása, és a felette nehéz fuvarozás a katonaság számára, alig hogy élni engedték. Csoda, hogy az egész nép ki nem veszett. De még siralmasabb volt a török hódoltság alatt levő jobbágyság sorsa, kiket a háromféle alakban szedett törvényesnek nevezett török adón kívül a szipahik és más török urak zsarolási és harácsai arra kényszerítétek, hogy mielőtt a világon legdrágább kincs — tüzhelyeket oda hagyva elvándoroljanak s pusztán hagyják szülőföldüket. (Lásd e részben is Salamon mondhatni művészi tollal írt komoly tanulmányait, különösen a XI-ik fejezetben.)

Török nézetek szerint, a török minden meghódított népnek összes vagyona és személye felett tulajdonjogot gyakorolt. Elvehette tehát pénzét, marháját, lovát, leányát, nejét, gyermekét, s őt magát is rabszolgaságra hurcolhatta; felégethette gabonáját, szénáját, épületeit, házát, s a keresztény igazságot vagy elégtételt vajmi ritkán nyerhetett.

Földmivelő jobbágyaink és falvaink sorsa a török hódoltság alatt rettenetes volt. Ezerenként hagyták oda helységeiket, s hagyták pusztákká változni az azelőtt népes falvakkal rakott vidékeket. Csak egy pár alföldi városról (Körös, Kecskemét, Czegléd, Berény, Hatvan) mondja Salamon a X-ik fejezetben

hogy ott valamivel kevésbé rossz állapotban volt a keresztény (magyar) alattvaló; de ennek előnye is azon negatív körülményben rejlett, hogy miután ezek egyenesen a szultánnak adóztak; s ez adót hivatalnokok szedték, ezek nem merészkedtek ép oly erősen harácsolni, mint a felelőséggel nem tartozó — vagy az alól könnyen kimenekvő török földesurak (lovaskatonák = szipahik.)

Azt hiszem, ezen körülmények megemlítése után talán felesleges is volna az ezen időbeli nemzetgazdasági elvekről és intézményekről szólni; akár az osztrák, akár a török-magyar földön. Mikor a legkisebb helységbeli sokadalmat (heti- vagy országos vásár) sem lehetett megtartani azon remegtető félelem nélkül, hogy az ellenség katonái (törökök és keresztények, illetőleg egyaránt) megrohanják, és a békés vásárlókat vagy árusokat, szétrobbantva az árucikket, mikre éppen szükségök volt, a nélkül viszik magokkal, hogy még csak eszökbe sem jut a fizetés — mondom, ily időben ki is hihetné el, hogy az ipar és kereskedelem virágzott s az emberek polgári jóllétnek örvendeztek; e tekintetben ez időkor teljesen meddő. A mi kis jóllét a magyar korona tartományjaiban volt, az inkább az erdélyi részeken keresztet, mikről a következő §-ban szándéksom beszélni, s hogy az osztrák, török részen mennyiben lehet erről szó, arról még csak néhány megjegyzést fogok tenni.

Horváth Mihály maga is (ki e tárgyat ugyszól-

va első nagyobb történelmi művében *) tüzetesen tárgyalja) az 1526-ik évtől 1711-ig csaknem kétszáz évre terjedő korszakot terméketlennek mondja, s egyetlenegy szakaszba foglalja.

Salamon klasszikus művében, melyet-annyi gondal s oly mélyreható ítélő tehetséggel irt meg, egy felőtli hiány, hogy az akkori kereskedelmi viszonyokról egy szóval sem emlékezik meg; adataink igaz, csaknem teljesen hiányoznak s a kereskedelem és annak viszonyai minden esetre alárendelt szerepet játszhattak oly időben, mikor a vagyon és személybátorságot sem a törvény, sem a meglazult erkölcsi fogalmak nem támogatják; sőt a töröknek vallása is megengedi a nem mozlím vagyon eltulajdonítását; s midőn a kereskedést sem a magyar, sem a török, e két főnemzet maga nem üzte, oly időben mondom nagy jelenségeket, fontos eredményeket e téren nem várhatni. Vegyük még ide azon körülményt, hogy Magyarországnak épen legtermékenyebb része, azaz a legtöbb és legjobb gabonát termő része szenvedett legtöbbet, pusztult el leginkább, s lett ugyyszólva terméketlen sivataggá a török hódoltság által.

Mindezek daczára azonban a kereskedelem, mely olyan, mint a buján termő fű, mihelyt a romboló árviz elfoly, a legelső kis iszap-szigeten azonnal megjelen — teljességgel nem szűnt meg egészen. Mig az

*) Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt. Irta Horváth Mihály. Budán 1840-ben. (Előbb jelent meg mint akadémiai pályaműve, pedig ezt korábban írta.)

őreg Zápolya élt, a kereskedők élénken mozogtak a török földön; meglátogatták Budát, Szegedet, Kecskemétet s más alföldi városokat, de 1541 után vagyis Buda bevétele után sokkal nehezebb volt a forgalom és közlekedés. A zsitvatoroki szerződést megerősítő tanácskozmány 1615-ben két pontot szentel a kereskedés biztossá tételére. Egyikben a konstantinápolyi s más török kereskedőknek hagyatik meg, hogy a harminczadoknál szabad meneti levéllel lássák el magokat, s ezzel az osztrák tartományokban bántalom nélkül utazhatnak; sőt ha szükség, védelemmel is elláttatnak. A másikban a császár alattvalóinak engedtetik meg a török földöni kereskedés, csak hogy ezt a császár zászlója alatt és szabadalmi levéllel tegyék. Különbben hogy a kölcsönös kereskedés nem mindig élvezte e szabadalmakat, semmi sem bizonyítja inkább, mint Tökölinek egy 1682-ben a törökkel kötött szerződése, melynek egy pontja így szól: a kereskedés az egész magyarországi török birtokban felszabadítottatik. 1699-ki karloviczi békekötés is figyelemmel volt a kereskedésre s rendeli, hogy a Tisza, Maros, Száva és Bosszut folyókon szabad legyen a közlekedés. A 14-ik pont pedig így szól: hogy a kereskedés az előbbi békepontok szerint szabad legyen mind a két fél alattvalóinak, a birodalmak minden tartományaiban.

Tekintetbe kell vennünk mindezeneken kívül azt a roppant fényűzést, mit a basák, bégek, sőt egyes földes török urak tiztek a magyar földön; és azon körülményt, hogy a törökkormány központjától e távol eső tarto-

mányba örömet rejték el gazdagságukat és kényelmüket, annyival inkább fénytüzésüket, tehát nem ott, hanem itt vásárolták. A legdrágább posztó, bársony, selyem és gyapot szöveteket viselték, miket olasz, német és angol gyárakból hoztak ide; nem feledve kelet drága selyem és finom szőrszöveget is Persia gazdag szőnyegeit. A török főurak ruhája és egész lova el volt öntve arannyal, ezüsttel, drágakövekkel; lószerszám, fegyverzet, sátorkészítményeik, edényeik, szóval minden a legfeltünőbb pompára s ezek szerint bizonyos irányu kereskedés virágzására mutat. E fénytüzést csaknem ugyanazon szavakkal írja le Hammer. Geschichte des Osm. R. III. k. 386. lap. Mint a XVII-ik században élt magyar költő, Gyöngyösi István, ki szemmel láthatta az elgazdagodott török urakat.

* * *

Még napjainkban is ismeretes a zsidónak, örménynek, görögnek az a furfangos ügyessége, melylyel a kereskedési üzleteket kezeli; ezek tarták kezökben akkor az egész kereskedelmet s át tudtak hatolni keletről nyugatra és vissza ezer meg ezer katonára, tábor, rabló vár és rabló kalandor között is elpusztult tüz, s a tizenegyedik karaván még is utnak indult. A legtöbbnyire Pozsonyban és környékén tartzkodó nádor Eszterházi Miklós, Kőrös városának, mely a török hódoltság kellő közepében volt, azt írja, hogy ez meg amaz tartozásukat elengedi, ha évenként öt darab persiai szőnyeget szállítanak az ő szá-

mára. Feltehető tehát, hogy azt, a mi keletről jött, könnyebben meglehete szerezni Kőrösön mint Pozsonyban.

A gabona termelés csak a legszükségesebbre szorítkozott; megemlítendő azonban, hogy a törökök előtt oly kedves rizs termelése, melynek nyomai napjainkban is mutatkoznak, ez időben kezdett divatozni.

Sokkal fontosabb szerepet játszott a marhategyésztés; mert a pusztán hagyott vidékeken sok marhát, juhot és disznót legeltetett a földmivelőből pásztorra stüllyedt magyar nép. Minek fő oka volt, hogy a lakatlan vidékért nem tartozott katonát állítani a török földes ur, s hogy a török rendelvények szerint a szabadban tenyésző marhák aránylag csekély adó alatt voltak. E marháikat pedig, ha el nem rabolták és lopták, jó áron tudták eladni a német tartományok felé kereskedő vállalkozóknak. Adataink vannak, hogy évenként 60, 80, sőt 100 ezer darab szarvas marhát vittek ez időben Magyarországból a német császár birtokaiba.

A mi a külföldi kereskedést illeti: ez leginkább Német- és Lengyelországgal folyt. Oda vittek, mint mondám, szarvasmarhát, bort és gabonát; ide bort, gabonát, gyümölcsöt (aszalt szilva, méz, gubacs, méhser), vasat, rezet, hamuzsirt, pálinkát, gyapjút, nyers és készített bőrt stb. A tengermelléki tartományokon át pedig Olaszországgal is folyt kereskedés, különösen szarvasmarha szállítás, a mi oly élénkké vált, hogy a német kormány

rokonszenvével találkozó stajerországi kormány fél-
tékenységét felgerjesztve, azt elnyomni igyekeztek;
valamint a tengeri só szállítását is Tótország belse-
jébe megsokalva, minden módon akadályozták. Ezek
ellen az 1635-iki országgyűlés erélyesen felszólalva,
a 43-ik t. cz. a stajer tilalmat eltörölte s megengedi
a szarvasmarha, gabona és tengeri só szállítását a
buccarii s egyéb réveken és Istrián át, sőt a követ-
kező cikkely az eddigi károk megtérítéséről is gon-
goskodik. (Lásd a Corp. Juris általam használt pél-
dányának 734. lap. 43 és 44 t. cz.).

2. §. Erdély mint önálló ország, és az ehhez tartozó részek állapota.

Már feljebb is érintettem azon körülményt, hogy
az egységes Magyarország 1526. után három részre
szakadt. Egyik volt a török hódoltsági rész,
melyet minden magyar főúr vagy jobbágy, Zápo-
lya vagy Ferdinánd párti egyaránt ideiglenesnek,
törvényes alappal nem bírónak tekintett. A másik
kettő egyaránt vindicálta magának a törvényes-
séget és jogot, s ez volt a két magyar király s ké-
sőbb a magyar királyi és Erdély fejedele-
lemségi rész. A két elsőbben létező nemzetgaz-
dászati viszonyokról már szoltam s most e harmadik-
ban alakult állapotról fogok emlékezni.

Valóban, szinte lehetetlen a magyar viszonyok-
ról bármi tekintetben szólni a nélkül, hogy a nem-
zet politikai és jogtörténelmi állását ne érintsük. Min-

Dedk Farkas.

den, mi csak létezett, szoros összeköttetésben volt az-
zal; s e nézet szolgáljon némi mentségtül, ha néhol
talán igen is részletesen találtam szólani egy vagy
más politikai jelenségről.

A XVI-ik századon kezdve nehéz próbákra volt
telve Magyarország létele s a nemzet fiai dicsőn állták
meg helyöket az ezer viszályok között. Mostani szem-
mel annyi évök után tekintve, azt kell mondanunk,
hogy egyiknek sem volt joga a másik pártot áruló-
nak tartani. S azok, kik az osztrák fejedelmektől, a
nyugoti szomszédoktól s a nyugaton támadoit eszmék
által hitték megtarthatni az országot és nemzetet —
ép úgy az önfentartás ösztönének szolgáltak eszkök-
kel, vérökkel és vagyonukkal, mint azon másik pár-
tiak, kik a nemzet belerejére, gyám nélküli függet-
lenségre, a keleti származás sajátságaira s néha még
a török segedelemre is számítottak.

Az idő, hol az egyik, hol a másik pártnak adott
igazat s a mint az egyiknek mosolygott a szerencse,
a szerint szaporodtak a hivek — kiket nem a párt
szerencséje hódított meg — hanem azon hit, hogy
igy talán könnyebben menekül a vésztől a sokat
szenvedő édes haza!

Mondhatni 1648-ig vagyis II. Rákóczy György
uralkodásáig terjed azon kor, mely Erdélynek mint
önálló országnak ugyszólván fénykora; s Erdély
sorsában osztottak azon magyarországi megyék, me-
lyek több kevesebb számmal, de mindig tekintélyes
részt képezve, uralták az erdélyi fejedelmeket. Külö-

nösen a Bethlen Gábor és I. Rákóczy György kora addig — és azután is soha elő nem fordult jóllét-re emelék az országot.

Erdélyben tehát a nemzeti fejedelmek alatt sok tekintetben a magyarországitól különvált műveltség, ipar, kereskedelem állott elő; csak a jogi viszonyok nagy része tartá meg a hasonlóságot, minthogy az alapok ugyanazonosok valának.

Nem szándékom a politikába keverődő vallásos villongásokról elmélkedni s egyenesen rátérek a czéломra szükséges nevezetesebb mozzanatokra.

Erdélyhez már a XVI-ik században hozzá tartozott a Királyhágón innen fekvő részen Nagy-Várad, Bihar megyével együtt, Debreczen, Közép-Szolnok, Kraszna, a mostaninál jóval nagyobb Zaránd, továbbá Máramaros megye is sóbányáival és Huszt várával. Bocskay idejétől kezdve, kiterjed Erdély uralma Bereg, Ugocsa, Szatmár és Szabolcs megyékre is; sőt az általa alapított Hajduság is mindig Erdély felé gravitált. Az erdélyi fejedelmek és magyar királyok közti határszél örökösen változó volt az egész török uralom alatt s a korban, melyről szólunk, a változandóság igen nagy vala: de mindig az volt a kérdés, hogy a tulajdonképi magyarországi felvidékről több vagy kevesebb számú megye tartozzék-e Erdélyhez? Ennek régi idők óta birt megyei kérdés alá sem jöhettek.

Zápolya János az első fejedelem, ki még haláláig viseli a királyi czimet s Erdélyben mint király hal meg. Az ő idejében még sokkal erősebb a pártok

hullámozása, még sokkal több a harci zaj és lárma, hogy sem a polgárlét virágzásnak indulhasson s tetteit ne a hadi szükségesség parancsa intézze. Az ő idejében a honvédelem már csak azért sem mehetett a rendes uton, mivel a Ferdinánd pártiakkal úgy szólva utolsó órájáig harczban állott; ezek vezére pedig Majláth István — mint Czibák és Gritti megöletése után — erdélyi vajda a hatalom nagy részét saját kezére gyakorolta.

Ez idő alatt kétszer találunk régi divatu felkelésre; egyik esetben Czibák Imre megöletésekor, mikor plane véres kardot hordoztat Patocsi Miklós, a bethleni vár ura s ezzel kelti fel a székelyeket Gritti ellen 1534-ben; a másik népfelkelést a Zápolya ellen nyiltan fellépő Majláth rendezi 1536-ban a jun. 14-ikén Maros-Vásárhelyt tartott gyűlésből. Meghatározatja, hogy a lovasok sisak, pánczél, dzsida, tör, hajtó dárda s buzogányaikat; a gyalogok lándsa, kasza, nyil és hajtó-dárdáikat előszedjék s oly számmal jelenjenek meg, hogy falukon csak a tizedik fő, városokon a népesség csak egy harmada maradjon otthon. (Erre vonatkozó érdekes oklevelet közöl Eder a Somogyi (Simigianus) naplójához irt jegyzeteiben. I. 140 l.)

Valamint a honvédelem, úgy az adózás is nagy rendetlenséggel folyt; míg az öreg Zápolya élt, a töröknek egyenes adót nem fizettek (csak ígértek a lázongó pártok) — de a székelyek adója, mely minden portától egy ökörből állott, a király koronázása, nősülése és trónörökös születése napján — annyszor vétetett fel, a hányszor e vagy ama párt kezébe ju-

tottak; a szászok is sok — erőltetve vagy ajándékkal fölszedett pénzzel fizették meg rokon és ellenszenvűket. Martinuzzi a rendes adókon kívül 4—4 ezer arany udvartartási adót (civillista) vetett a három nemzetre, miért egész lázadás támadt.

A lázadók felemlitik Martinuzzi zsarolásait, s hogy mióta János király uralkodik, a rendes királyi jövedelmeken kívül már több mint két millió arany forintot vettek fel; hogy a szászok a súlyos adók miatt a szabadságot már csak hirből ismerik; hogy a székelyektől már többet felszedtek 100 ezer ökörnél; hogy Martinuzzi borral, gabonával csaknem egyedáruságot üz a kincstár és a maga hasznára; s panaszuk minden pontján szólnak a kincstárnok ellen; s felkéri János királyt, hogy miután a pénzt Erdélyből annyira kisajtolta, hogy már is cserekereskedésre jutottak s miután uralkodása alatt pénzt nem veretett — kezdjen veretni. (Történt pedig ez előterjesztés 1540-ik év márczius hónapjában. Lásd Katona XX-ik könyv). Látható ezekből, hogy mind a honvédelem, mind az adóztatás rendszere az erősebb jogán satnyult el — míg aztán a közelebbi időkben ismét a rendes kerékvágásba jött, sőt a méltányosság szemmeltartása által az ország virágzásra emelkedett.

Az ipar és földmivelésnek is szenvedni kellett ez időkben, habár némi nyomait látjuk legalább annak, hogy a gabona teljességgel nem volt drága. Borsos Sebestyén Maros-Vásárhely főbírája naplójában ezt írja: 1563. esztendőben jó száraz nyár lőn, és

száraz ős buzának és ócsu gabonának bővsége nagy lön, úgy hogy a buzának a szépinek öreg köble járt huszonkét pénzen, azaz négy köből egy forinton; az elegyesebb pedig hat köből egy forinton; az árpának köble tizenkét pénzen, a zabnak pedig járt nyolcz pénzen; az igen szép 10 pénzen járt egy köből. *) Ugyancsak az 1583-ik évből írja N. Szabó Ferencz, hogy a buzának szépe négy maros köblével járt egy forinton, az elegyesebb járt hat köblével egy forinton. Rozsnak 16, árpának 12, zabnak 8 denáron járt köble. Egy kapuszámtól volt az adó 90 denár. 1584-ben is igen szép békesség volt és nagy olcsóság mint a tavalyi esztendőben.

1585-ben lett egy drágaság. Egy köből búzát adtak el hat forinton; de nem sokáig tartott, hanem megolesódott. **) A szőlőmivelés is gyarapodott és több adataink vannak, hogy a hadakozó vezérek, a szüret idejét nagy tekintetben tartva, pihentek (igy Basta 1602.), hogy a földmivelők a bort nyugodtan elszűrhessek. ***)

Épen az említett krónikák, t. i. Borsos Sebestyéné és Nagy Szabó Ferenczé tanusítják a legélénkebben, hogy mily nyughatatlan életet folytatott Erdély. Nagy örömmel szólnak egy-egy évről, a melyekben nem rabolták ki, s a békés városok lakói örökös ijedségükön kívül gyakran évekig vándoroltak és tartózkodtak biztosabb helyeken és vidékeken; a nélkül, hogy üzletöket folytatni kedvük vagy alkalmuk

*) Lásd Történelmi adatok. gr. Mikó Imre. I. K. 20. l.

**) U. o. 41. lap.

***) Kövári. Erdély Történelme.

lett volna. De az idők változtak, s míg a Németországon folyt harmincz éves háboru elszakadozott fellegei időnként terhes viharokat hoztak Magyarország felső vidékeire, a hon keleti részén a művelődés s békés anyagi gyarapodás napja kezdett tündökölni.

Erdély negyven évnél tovább a maga fénykorát élte s örökre emlékezetes szolgálatot tón a nemzeti művelődésnek. Bethlen Gábor 1613-ban történt trónra lépte óta nem csak törökök nem hatalmaskodnak a haza eme keleti részében, hanem más idegen sem közeledik határaihoz, s lakosai a leghosszabb és áldásosabb békét élvezték. Bethlen Gábor a mellett, hogy kitünő hadvezér s nagy diplomata, egyszerűs mint a béke műveinek embere és kitünő kormányzója volt. Szervező tehetségének nemcsak rendes hadsereg teremtése által adta jelét, hanem az ország pénzügyi, nemzetgazdasági és igazságszolgáltatási rendezésében is. Erdély kincsforrására, a bányákra fordítá figyelmét, külföldről tömegesen telepíté be az iparosokat; nagy rendet hozott be a fiskális birtokok gazdaságában (lásd az Aprobata Cons. II-ik rész 8-ik cz. és dr. Wenzel Magányjog rendszere 156. §. I. kötet 353. lap), melyekből az állam tetemes jövedelmet huzott. Az országot a Báthori Gábor alatt elszaporodott rablóktól és fosztogatóktól megtisztítá s biztosítá a személy és vagyon bátorságot. Területének várait megépítteté s jó védelmi karba helyezé. Fővárosában, Gyulafehérváron s birtokain Radnóthon, Alvinczen, Balászfalván, az akkor oly természetes Fogarasban és Nagy-

váradon, nemzeti nagy királyaink egyikének, sz. Lászlónak temetkezési helyén, hol nagyszerű lovas szobra és temploma még állott, pompás fejedelmi lakok építéséhez fogott. Fehérváron a régi leégettek s s romladozottak helyébe új templomok és tornyok emelkedtek a vallásos buzgalom fényűzési czikkeivel, szokatlan sulyos és nagyszámu harangokkal és csengetyüs vagy negyedtet is verő toronyórákkal. A fejedelmi lakot pompás friss részekkel tette majd merőben újjá; kívül olasz izlésű oszlopsorral, belől aranyos és nagyszerű domborművek, gyönyörű menyezetek, sok ezerbe került velencei festmények diszíték, melyek Julius Caesar hősi tetteit s Róma történetéből más emlékezetes dolgokat ábrázoltak.

A szomszéd hegyekről forrásvizet vezetett be a vár belsejébe, mely nagy bőséggel ömlött ki a fejedelmi udvaron és főpiacon különösen kiemeli még a krónika, a mit a fejedelem Nagy-Várad erődítésére s építésére tőn. De legnevezetesebb, a mit a tudományok terjedése érdekében áldozott. Gyulafehérvárott egy collegium állott már, de ő annak gyarapítására nagy költséggel hozatott külföldi jeles tanárokat, kiknek nagy fizetést rendelvén, a rendes tanítókon kívül adának oktatást a felsőbb tudományokban. A collegium jó karban tartására terjedelmes jövedelmező fekvő birtokokat adományozott, és Debreczen városának 2000 forintra menő évenkénti hódoltsági adóját, melyet az erdélyi fejedelemnek fizetett. Gyulafehérváron egy nagy iskolaépület alapját veté meg, melynek kivitelére tetemes összeget ha-

gyományozott. (Lásd Bethlen Gábor végrendeletének hiteles másolatát a Bethlen család Vajda kamarási levéltárában; özvegy gr. Bethlen Jánosné birtokában. Ebből egyszersmint a fejedelem B. G. roppant gazdagsága is megtetszik.) Számos ifjút küldte ki hollandi és angol egyetemekre, hogy magokat képezzék; sok ezer tallérba kerülő nagy könyvtárt alapított a fehérvári főiskola használatára. — Tetemes összeget ígért volt a török kormánynak a végett, hogy Mátyás király budai könyvtárát is megszerezze; de fáradozása sikertelen volt.

I. Rákóczy György a nagy fejedelemnek minden hajlamokban méltó utóda, buzgalommal folytatá a megkezdett művet s Erdély mind belső jóllét, mind haderő, mind pénzügy dolgában a legrendezettebb és a civilizatio útján gyorsan előhaladt államok közé kezdett emelkedni.

I. Rákóczy György csaknem a fukarságig jó gazda volt, de a mi a várak fentartását (különösen Nagy-Váradot) illette, s amire jól rendezett seregeinek szüksége volt, semmi áldozatot nem kimélt, s Zrinyi Miklós még évek mulva is dicsőítve emlékszik Bethlen Gábor és I. Rákóczy György jól rendezett katonáiról. 1648 óta II. Rákóczy György volt Erdély fejedelme. Minél több harczy dicsőséget, minél épebb haderőt, minél teljesebb kincstárt s országos jóllétet hagyott rá atyja és Bethlen Gábor, annál inkább fölmentettnek érezte magát ama higgadt megfontolás, türelem és a körülmények számba vétele alól, melylyel ily nagy kincseket felhalmoznak; a gazdag örökösök elbizakodása

gyakran ér szomorú véget, országok urainál is. Hatalma érzete, fiatal tett szomja és merész dicsvágya kockára tette s eltékozolta Erdélyt rövid idő alatt.

Utána szomorú idők következtek; még I. Apafi alatt volt néhány békésebb esztendő, de Erdély mint önálló ország szerepét sokára talán örökre elvesztette.

3. §. A 18-ik század.

A nemzeti függetlenségért nehéz harcokat vívott, s nagy áldozatokat tett a magyar. Óriási forradalmak keletkeztek s az idő nem nekik nyújtá a győzelmi babért. A törököt német segítséggel kergették el s a birodalom szívéét, Budát oly sereg vette vissza, melyben a magyar elem csak melléklet volt. A szatmári békekötést 1711-ben legalább az ország belsejében hosszas nyugalom követte, s ezek szerint általában véve alkalmas idő következett be azon elvek és intézmények fejlődésére, melyeket hazánk történelméből kiszedegetni e szerény értékezés magának czélul tűzte ki; de nemzetgazdasági viszonyainkban más elemek kezdenek szerepelni, — melyek befolyása, miután organisálva volt, még nagyobb hatást gyakorolt, mint a harcok és háborúk. De most csak maradjunk felvett tárgyunk mellett. —

Más idők következtek — más dolgokat is kezd irogatni a történelem muzsája, nemcsak örökös harcot, háborút. III. Károly trónra léptével új időszak nyílik a műipar és kereskedésnek, mely

akkor is felemelkedik, ha gyámkezek nem ápolják is, csak positiv akadályok ne vettessenek haladásának elébe. A béke nyugalmaiban mind törvényhozásunk, mind az egyes honfiak látni kezdék, hogy a harc gondjai között mennyire elhanyagoltatott s mennyire elnyomatott az ország anyagi jólléte; iparkodni kezdének tehát kipótolni a hiányt, orvosolni a sebet, felnyitni a jobblét forrásait, mire annyival inkább ösztönözve voltak, mert nem lehetne nem éreznők, hogy a haza majdnem egészen kimerült s a nyomasztó szegénység a polgári társaság minden osztályába belopódzott.

Gondoskodott tehát törvényhozásunk legelőbb is arról, hogy a népetlen puszták, falvak új lakosokkal telepíttessenek be; *) s a visszatérő jobbágyok és földesurak s megyei hatóságok teendőit szabályozzák az 1715-iki 101-ik és az 1723-iki 18-ik t. cikkek. Visszaszerezvén ugyanis a töröktől a területet — mihez később a Bánát és a szepességi, Zsigmond óta zálogban levő 16 város is járult — népességről is kelle gondoskodni, minthogy e kettő minden állami élet főalapja.

A hat évi adómentesség s más kedvező föltételek, melyekkel a bevándorlottakat fogadták, számos, kivált német családot édesgettek az országba. Már

*) Horváth Mihály. — Az ipar és kereskedelem története az utolsó három században czimű, különben sok érdemű munkájában e tárgyra vonatkozólag a 112 lapon idézi az 1723-iki 105-ik t. cikket; azon cikkben azonban ilyenmü intézkedésről egy árva szó sincs.

azon német seregből is, mely Buda alatt harczolt 1689-ben, számosan telepedtek le Pesten, kivált hasz-sziai és thüringi katonák. Később pedig I. Leopold, I. József és III. Károly számos osztrák, bajor és frank családot telepítettek le az ország különféle vidékeire.

Nagy gondot fordítottak e században a földmivelésre — habár nagy eredményeket nem mutathatnak fel, mert az elpusztult, elvadult vidékeken csak a primitív gazdálkodás is ha visszaállott, nyere-ménynek volt tekinthető. A föld népe még mindig meg van kötve — s engedményei, szabadalmi elmagyarázva és kijátszodva, miért az 1715-iki 101 t. cz. bizonyos szerződési viszonyt állapít meg az elköltöző jobbágy és új ura közt, s ezt az 1723-iki 61-ik t. cz. új engedményekkel szaporítja. — De ha még Mária Terézia királynénk urbéri rendezését hozzá vesszük is, „misera plebs contribuens“ marad az isten adta az egész század alatt. Minden országos teher vállain nehezült. Azonfelül az urbér is különböző vidékeken különböző volt, s a terhek különbözőségének semmi alapja. Pl. Békésmegyében 56 hold esett egy dika alá; Árvában két hold; Nyitrában 24 szolga; Szabolcsban kettő; Somogyban a haszonbérlők 600 forint után fizettek egy dikát, Szatmárban 10—Verőczében 20 frt. után; Verőczében 20, Marmarosban fél ökör után kelle egy dikát fizetni; de ezen dika is igen különböző volt: Aradban 40 denár, Barsban 9 frt. 36 denár tett egy dikát. De azt nem tagadhatni, hogy a jobbágyság (vagyis parasztság) sorsa is csak jobb volt e században, mint a háboruk

idején vagy a török uralom alatt, és természetményeit ha nem is gazdálkodott, intensive sokkal nagyobb mennyiségben állítá elő mint a mult korszakban; de fájdalom az intézményekből -- melyeket alább látan-dunk, még e kis jóllét is drágán vásároltatott; s Ma-gyarország összesen és fejenként mások jóllétének eszközévé süllyedt. Legvirágzóbb volt a földmivelés a dunántuli Soprony, Mosony és Vas megyékben, s nagy haladást tett Fehér, Tolna és Baranya várme-gyékben, kivált miután a Sz á r a z nevü nagy lápot M. Terézia lecsápoltatá.

A gabona minden nemeinek termesztése annyi-ra haladt, hogy 1770- és 71-ben négy millió mérónél többet szállítottak ki az aszálylyal látogatott tartomá-nyokba. Az évenként kivitt mennyiségnek pedig kö-zépszámát tehetni egy és fél millió mérőre. Ez idő-ben kezdett terjedni a kukoricza mivelés is, mely napjainkban oly nagy horderejü. A burgonya is 1770 körül kezd tenyésztetni, de még inkább csak a né-met gyarmatosok közt s a soványabb vidékeken a Kárpátok alatt.

A szőlőmivelés is haladásnak indult; majd min-den helységnek volt szőlője, s a bor ára benn az or-szágbán igen alászállott. Különös említést érdemel Soprony, melynek termése Poroszországban és Slé-ziában legkelendőbb volt. 1719-ben 60,000 akó mus-tot szűrtek el a sopronyi polgárok; 1731-ben pedig és 32-ben harmincezer akónál többet szállítottak külföldre. De e virágzó kereskedést csaknem egészen megszüntette a szüntelen emelkedő vám, mely Len-

gyel-, Orosz- és Poroszországból mindinkább kizárta a magyar bort. A bekövetkezett pangás mindjárt úgy mutatkozott, hogy Sopronyban 1753 körül 1,200,000 □ öl terjedelmű szőlőt irtottak ki. Sz.-Györgyön pedig 1167 kapányit felhagytak. A borkezelés azonban tökélyesbült, aszu- és csemege-borokat állítottak elő; s Grasalkovich herczeg Mária Terézia királynénkat és családját megvendégelvén, csakis belföldi borokat tett elé. Természetes, hogy a hamisítás sem maradt el, mi ellen az 1723- és 29-iki törvényhozás kemény büntetés terhe alatt tiltakozott.

Mind nagyobb kiterjedést kezd venni a kender és len s különösen e század vége felé a dohánytermelés; hasonlókép a komló- és sáfránytenyésztés is kezd terjedni. A kertmivelés és gyümölcstenyésztésre is nagyobb gondot kezdenek fordítani. Az erdőszet azonban teljesen el volt hanyagolva. Két nagy elensége volt a földmivelésnek a futóhomok, mely az előbb kipusztult vidékeken szerfelett elterjedt és a vizáradások s ezért még a törvényhozás is figyelmet fordít ezek elhárítására 1729- és 51-ben.

Az állattenyésztés folytonos emelkedésben volt, habár a vele való kereskedést Ausztria felé anynyira nyomta a vám, hogy három ökör közül egyet vámul kelle fizetni; különösen a szarvasmarha és lótenyésztés kezdett nagy kiterjedést nyerni; úgy a paraszt juh- és sertés-gazdaság is — a nemes fajú juhot csak kísérletképen látjuk egypár uradalomban, s így a selyembogarat is. Említést érdemel még a méhtenyésztés.

Néha szeretnék egy-egy tárgynál hosszabban mulatozni és részletezni, de idő és tér mást parancsolnak. Így most is a műipar részleteibe nem bocsátkozhatom, csak azt jegyzem meg, hogy a czéhrendszer teljesen hatalomra vergődván, — minden hátrányait óriási mérvekben mutatá, miért a körülményeket legtöbbször felfogó és átértő törvényhozásunk korlátozni kezdé az ipar fejlődésének és a szabad versenynek e fojtó intézményét. Kossovich mintegy 20 különféle s nagyon elterjedt czehális törvényt vagyis szabályt közöl a 17-ik század végéről és a 18-ik század elejéről (188-ik lapon), melyek által élénk képét mutatja a czéhek korlátolt felfogásának, a tagok irigységének és zsarnokságának, s az egész rendszer elavultságának és így haszontalanságának; de legszembetűnőbb azon igyekezetök, mely szerint a fogyasztó közönség érdekeivel szemben, mindent elkövetnek az iparcikkek olcsóbbságának megátlására.

Az 1715-iki országgyűlés tehát ezek által az ország javát és érdekét sértetni látván, a 79. t. cz.-ben rendeli, hogy mindenekelőtt tartassék meg az 1659. 71. t. cikk, minélfogva a kézművek mérendő husárát stb meghatározni a vármegye jogositva vagyon; továbbá az eléggé ügyes, új mestereknek a czéhekbe minden összeszorítás nélkül és türhető fizetés mellett fölvételét tiszti közbenjárás által is eszközölni rendeli; végre pedig a királytól nyert szabadítékaikat meghagyván, minden az ország törvényeivel és érdekeivel ellenkező szabályaikat eltörli.

Az 1723-ik 74. t. cz. pedig e rendelkezéseket megújítva és erősítve a 4. §-ban így szól: *Stabit praeterea in benigno suae Majestatis sacratissimae arbitrio collegiis Opificum vulgo Cehis impertita Privilegia, pro exigentia necessitatis circumscribendi, vel plane tollendi et abrogandi.* Vesd ö. Kautz nemzetgazdasági történelme 730. lapjával. „Es würde selbst unseren Gegenwart zur Ehre gereichen, dass die Zünfte bereits in 1723 durch die Gesetzgebung für Einrichtungen erklärt wurden, die allmählig abgeschafft werden müssen.

Mindezek mellett is, midőn a czéhek nem voltak hajlandók magokat mérsékelni, az 1729-ik 10. t. cz. azt rendeli, hogy az ekként makacszkodó czéhek, ha egyes esetekben a helytartótanács által ezután is vádoltatni fognak, czéhi szabadalmaiktól megfosztassanak, vagy a körülmények szerint máskép, de példásan büntetessenek. 1777-ben volt Magyarországon 13,934 czéhbeli mester; 12,516 legény és 4,671 tanuló, nem értvén ide a falusi s czében kívüli kézműveseket. (Horváth Mihály 133. lap.)

A műipar tárgyai voltak a posztó, gyapot, kelmék, vászon, kevés selyem, kelmefestés, a bőrkészítmények kitűnő jók voltak, csontkészítmények, pálinka, rozsolis, hamuzsir, enyv, sziksó, salétrom, lőpor, cserép és porcellán edények, hajók, rézművek, vaskészítmények és a kőtermények, malomkő, fénkő stb.

A bányászat is új lendületet vett s ezt az osztrákházi fejedelmek, kivált Károly és Mária Te-

rézia mindig gyöngéden ápolták. A bányákba gyakran toluló víz ellen czélszerű merő gépeket alkalmaztak. 1709-ben fedezték fel aranybányáinkban az ólmot, melyet addig drága pénzen külföldről hoztak az arany tisztítására. Még nagyobb fejlődést eszközölt a Mária Terézia által alapított selmeczi bányász akadémia, mely egész Európában páratlan volt. A selmeczi bányakerület évenként 60—80,000 márka ezüstöt, s 15—18,000 márka aranyat adott ez év század vége felé. Nem különben haszonnal mivellették a réz, kén, galicz, piskolt stb. bányák is.

A mi a kereskedést illeti, semmi sem mutatott oly határozottan Magyarország alárendeltségi állapotára mint ez. Nincs különösen a külkereskedést szabályozó intézményeknek egyetlen egy pontja, melyben Magyarország fejlődését gátló akadályra ne találjunk — s melyben kormányunk gyászos egyoldalúságát s merem mondani, rossz indulatát ne vennők észre, akár a közös tartományokkal, akár a külországokkal való viszonyokat tekintsük. A mely rendszert amerikai gyarmataival Anglia üzött, épen azon rendszert látjuk az ausztriai kormány részéről Magyarország irányában. Ugyanazon eljárásnak ugyanazon következményei szoktak lenni — nem csodálható tehát, ha mindig akadtak emberek és pártok, kik az ausztriai tehertől minden áron menekülést óhajtottak és sürgettek. A vámok és harminczadok felemelése s némi új, Landständische Aufschlagen czim alatt szedett járulékok, továbbá a tilalmak, miknél fogva

épen a legnevezetesebb magyar czikkelyeknek, minők a bor, szarvasmarha, gabona stb. az osztrák tartományokba vagy azokon keresztül a külföldre szállítása meggátoltatott, számos panaszokra adának okot országunkban. Ezen állapotok még nehezültek e században. A tett ígéretek ezen ügyet az osztrák rendekkel tanácskozva elintézni, minden siker nélkül maradtak; úgy szinte az 1715-iki 91. t. cz. 65. §-sa s az 1729-iki 2. t. cz. is, melyeknek elsője ezen kereskedelmi nehézségek elintézését a kir. táblára, másika a kir. helytartótanácsra bízta volt.

Sőt Károly alatt új terhek járultak hozzá; Mária Terézia alatt 1741 és 1751-ben sürgettek a rendek reformokat, de mindig hasztalanul; sőt az 1746-ban Bécsben felállított kereskedelmi tanács (Commercial Rath) fonák nézetei s ezekből származott tilalmak és vámnyagobbítások által, miként alább látandjuk, egészen nyögbe verte a magyar kereskedést. Az 1751-diki országgyűlés e tárgyban így ír fel: „Nincs a gabona és bor eladására semmi alkalom; a kereskedés és közlekedés mindenfelől elzárva, s a szomszéd tartományok vámjai által megakadályozva; mi okból, miután ezen ország kézművek és gyárak hiányában szükségeit csak a föld gyümölcseiből pótolhatja, kifelé bőven foly a pénz, vissza pedig soha sem tér. Adó, harminczad és bányák jövedelme az országból kivitetik, úgy szinte az egyházi és világi javak nagy birtokosai, az országon kívül lakván, jövedelmeiket ott költik el, mindennemű árukért nagy összegeket kénytelenítettünk kiadni s részünkre nem

1751

marad egyéb, mint a bor, gabona és szarvasmarha kivitele. De hogy ez is majdnem egészen megakadt, az ide mellékelt részletekből látható.“ Elpanaszolják, hogy a tengerpartról elzárattak, Buccaritól ugyszólva megfósztatott az ország s aztán így folytatják:

„Fájdalmas az ország lakóinak az is, hogy tiltatnak marháikat Bécsen tul hajtani; a német birodalmi kereskedőknek pedig Magyarországba marhavasárlásért jöni nem engedtetik meg; s ekként azon csekély haszon is, mely gyöngge kereskedésünkből származhatnék, a bécsi mészárosok által foglaltatik le. A marhakereskedők, más módjuk az eladásra nem lévén, marháikat az osztrákoknak ezek tetszése szerint kénytelenek elvesztegetni; azok árát azonban egészben ritkán kapják meg, hanem különféle határnapokra utasittatnak, s azok elmulta után is tovább várni kényszerittetnek. Midőn pedig panaszaikat e miatt a törvényhatóságokhoz benyujtják, kellő elégtételt ritkán nyernek; ellenben a magyarok azok követelései miatt gyakran börtönöztetnek be. A vámakkora, hogy mig egy ökör Bécsbe jut, 36 frtot kell érte fizetni, s így minden három marhából egy a vámra megy fel. De nem kisebb a többi természetnyekkel kereskedés mostohasága is, mind a tilalmazott bevitel, mind a fölemelt vámok miatt. Mert a jó szomszedság jogai ellen s daczára e feloldhatlan kapcsolatnak, korlátlan önkényt tulajdonitanak e pontban magoknak. Midőn t. i. gabonával, gyapjuval s más egyebekkel bővelkednek, s azokat drágábban kívánják eladni, azon czikkék bevitelét megtiltják; mi-

1751

dőn pedig azokra szükségök vagyon, megengedik ugyan a bevitelt, de szoros korlátok között bizonyos helyekre és időkre szorítva. . . Régi már az ország lakosainak a borvitel szabadságát tárgyazó kérelmük s nyertek is az országgyűlésen kegyes királyi határozatokat; de a gyakorlatban a kivitel most is épen oly nehéz és nyomasztó. Mert, kik ezt megkísérteni akarják, azoknak előbb az osztrák rendekhez szabad meneti levélért kell folyamodni, mit ha néhány akó borra nagy taksa mellett megnyernek is, oly nagy vámok és különféle zsárolások által terheltetnek, hogy ebbeli költségök Bécsig egy akótól 3 frtra növekszik s lehetlenné válik a borkereskedést kár nélkül gyakorolni. Ugyan ily módon van megakadályozva a bornak Stájerországba vitele. Az Ausztriával s a többi örökös tartományokkal határos megyék lakosai gabnájok egy részét azokban szokták eladni s adójokat abból fizetni; a vámhivatalok minden mérő buzától 1 krt, rozstól szinte annyit, árpától felét vették azelőtt. E vám most annyira felemelve van, hogy ha a szegény pór négy kocsival viszen be, a negyediket e vámok s egyéb ily költségek nyelik el. . . Az osztrák timárok (s kereskedők kieszközlék, hogy a csergubacsot az örökös tartományokon keresztül más helyre vinni megtiltatott. Ha pedig ez valaha megengedettik, a szabad meneti levél ára minden hasznót elnyel. Ugyanezen nehézségeket tapasztalják a lakosok akkor is, ha más természetűek kivitelét kísértik meg."

Eddig az országgyűlési felirat kivonata, melyet

1751

kissé hosszasan közltem, mert eleven képét mutatja azon viszonynak, melyet Magyarországra erőszakoltak. Cobden azt mondta volt Anglia törvényeiről, hogy ha a holdba vinnék azokat, ott is megismernék, hogy aristrokrata földbirtokosok alkották a gyáriparosok és gyarmatosok elnyomására; én is azt mondom a Magyarország és Ausztria közti kereskedelmi szabályokról, hogy terjeszszük a világ bármely birája elébe s azt fogja mondani, hogy azokat osztrák befolyás alkotta Magyarország kiskoruságban tartására.

Három évvel később 1754-ben febr. 16-dikán egy udv. rendeletet ad ki Mária Terézia, melyben hű magyarjai panaszaitól meghatva, új harminczadi rendszert hirdet — de ennek szavai oly határozatlanok s végrehajtásuk annyiféle comissiora bízott, hogy bár sokan reméltek tőle, semmi kedvező eredményt nem szült. A kormány a külországokat a magyar termények ellen hangolta, a helyett, hogy méltányos kereskedelmi szövetségek által koronája e legszebb országát emelni igyekezett volna. Minden olyan külföldi cikket, mit az osztrák tartományok termeltek, kitiltott. Visszatorlásul aztán Orosz-, Porosz- és Lengyelország is eltiltott minden magyar cikket, mit az előtt épen kitiltott cikkeivel szokott kicserélni.

Miután a magyar harminczadok ügyei is a magyar kancelláriától elvétetve, ama famosus Commercial Rathra bizattak Mária Terézia kegyes királynénk által — még rakoncátlanabb szabályokat intéztek Magyarország emelkedése és jólléte ellen. Csak fi-

zesse az adót a nép; aztán akár éhen halhatott, akár mint példabeszéddé vált, megfulhatott saját sirjában, de a közlekedéstől, a szabad versenytől, emelkedéstől, jólléttől, más országokkal sürü érintkezéstől őrizni kell ezt a népet! Ez volt az elv, mit kitűztek, legalább a létező tényekből én ezt olvasom ki.

Ausztria gyárainak emelése, atyai ápolása volt a pro domo működő német Cicerók és tanácsosok főcélja; Magyarország gazdag vidékei adják neki nyers terményeiket, de azon körülmények közt, hogy másnak ne is adhassák és szükségük kielégítésére csak Ausztria gyarló terményeit vásárolhassák.

Az ausztriai gyártmányok vámját Magyarország felé 5-ről 3 száztólira szállította le az atyáskodó, bölcsek Commercial Rath; a külföldről jövő cikkeket pedig, ha éppen Ausztria fogyasztotta, alkalom szerint csak öt, tiz s husz száztólival — ha pedig Magyarország volt oly szerencsétlen, hogy szükségelte, 30, sőt 60 száztólival terhelték; s ezt azért így, hogy ha csakugyan volt, a ki ily mesés áron vásárolt, akkor a kereskedelmi haszon osztrák kézbe maradjon; Magyarországnak pedig eszébe se jusson a külfölddel érintkezni, sőt tovább menve azt is rendelék, hogy a ki a cikkeket nem első kézből, hanem osztrák kereskedőtől veszi, annak 5 száztólit visszafizetnek. Továbbá azon magyar cikkeknél, melyekre az örökös tartományoknak szükségük van, külföldre vitele vagy egészen megtiltatott, vagy igen nagy harminczaddal terheltetett. Pl. a hamuzsir, nyulbőr, cseregubacs, ilyen a szarvasmarha is. Az osztrák tartományi gyárnú, ha

Magyarországba jött, 2 va gy legfeljebb 5 száztóli harminczadot fizetett; ha pedig a magyar gyártmány ment Ausztriába, a harminczad legkevesebb 15 száztóli volt stb. stb. Mikhez végre még az is járult, hogy a magyar természetmények csak meghatározott mennyiségben s csak a kijelelt állomásokra vitethettek ki; ellenben a Magyarországnban kereskedést tűző osztrák kalmárok sokféle kedvezményekben részesültek. E rendszer természetesen eleinte és hirtelenében nagyobb harminczadi jövedelmet mutatott az eddiginél, s ezt Mária Terézia miniszterei nagy applausussal fogadták, mert a hét éves háboru megrongálta volt a pénzügyeket, de utóbb, mi megint természetes, káros hatással volt a kormány jövedelmére nézve is, miután Magyarország kereskedését csaknem végképen megszüntette.

És hogy az ország anyagi tekintetben fen tudta magát tartani, csak azon egyetlen körülményből ki magyarázható, hogy meglehetősen nagy területén a különféle vidékek különféle terményeiket egymással kicserélték, s így a belföldi piacoknak volt egy kis élénkségök. A mi a kereskedést részletesen illeti, a s z a r v a s m a r h a k e r e s k e d é s csaknem egészen a görögök és örmények kezében volt, kik az ország legtermékenyebb vidékén számos pusztákat birtak haszonbérben, s azokra Törökországnból hajtották a hizlaló és kereskedésbe hozandó marhákat, többnyire „moldvai ökör csordák“ neve alatt. Az évenkint kiszállított marha száma 100,000, ebből Bécs 40,000 fogyasztott; Cseh-, Morva- és Stajerországnba 55

ezer hajtaték *); és a dermesztő megszorítások daczára, e cikk az országnak 4,550,000 forintot jövedelmezett. Második főcikkely a g a b o n a , csak Bécsbe és vidékére vitetett Sopronyon át, és a Duna érsek-ujvári ágán; a tengerparton Olaszországba csak akkor, ha ott szük termés volt. A kivitt mennyiség egy millió pozs. mérőre ment; de 1770. és 1771. az éhséggel küzdő osztrák tartományokba több mint 4 millió mérőre.

A b o r k e r e s k e d é s t már I. Ferdinánd óta folytonosan nyomták az ausztriai rendszabályok; 1746-ig azonban, mig t. i. a bécsi kereskedelmi tanács fel nem állott, Slézia, Lengyel-, Porosz és Oroszország magyar borral látták el magokat. Élénken üzte e kereskedést Soprony, Bazino és Sz.-György. Különösen Sopronynak a ruszti név alatt kivitt borrai nagy kelendőségnek örvendettek s jó termésű évben 20—30 frton kelt akója. E fajta borból 1731-ben 30,000 akót vittek Sléziába. De miután a külföldi gyártmányok és kézművek kitiltattak, e kereskedés csaknem egészen megszűnt.

A d o h á n y kezd fontossá lenni e században. Gróf Kevenhüller indítványára I. Leopold felállítá az a b a l d ó t (monopolium) az örökös tartományokban s Aquilár zsidónak 400,000 forintért adta ki haszonbérbe—ugyanaz már M. Terézia alatt 1,700,000

*) Ez időben fontos kereskedő hely lett N.-Káta Pestmegyében, mert a Moldva felől jövő és erdélyi meg a nyugot felől jövő, bécsi s másféle ökörkereskedők itt találkoztak. Eddig hajták a csordákat s itt volt a fizetés és átadás helye.

forintot jövedelmezett a kormánynak. Magyarországon is megkísérték a monopóliumot, de Battyáni kancellár keményen ellene szegült; s így ez bár utóbb is megkísértetett, csak napjainkban sikerült, a kormánynak némi hasznot s az országnak nagy veszteséget okozván.

A g y a p j u kivitel 150,000 mázsára ment, de csak az osztrák tartományokba; mázsája 40—60 forinton kelt. Megemlítendő még a disznó, a hamuzsir, bőr, faggyu, méz, viasz stb. kereskedés.

* * *

A belföldön igen fontos szerepet játszottak a vásárok; ezek közt első helyen állottak Pest vásárai. Ide gyűltek a külföldi és belföldi kereskedők, mint tűzpontra; s minthogy a napi kereskedés nem volt oly élénk mint ma, e vásárok Mária Terézia idejében sokkal nagynevűebbek voltak mint ma. Azután jöttek Debreczen, Győr, Komárom, Nagy-Szombat, Bártfa, Ujvidék, Zimony, Pécs, Nagy-Kanizsa, Brassó, Szeben, M.-Vásárhely és Besztercze, Kolozsvár stb. vásárai.

A sókereskedés a kamara kezében volt s csak a nép közti kicsinyben eladást kezelték egyes városok és magán birtokosok, kiknek ez uri jogaihoz tartozott. Az 1723-iki törvényhozás a só árát leszállította, s az 1729-iki 5. t. cz. rendeli, hogy az urak és városok raktáraiból ugyanazon áron adják a sót mint a legközelebbi kir. sótárban adatik, stb.

Belkereskedésünknek egy nagy és még e században is tartó akadálya volt az utak rosszasága, a közlekedési eszközök lassúsága, sőt gyakran teljes hiánya. Törvényhozásunk is gondolt néha erre s a mennyiben a megyék indolentiáján hajótörést nem szenvedett, tett is egy s más intézkedést, mint pl. az 1723-iki 122. t. cz. által rendeli, hogy a helytartósági tanács tervet készíttessen, miszerint a hon folyamai csatornákkal köttessenek össze. Sok elmélet és tervelés daczára e részben semmi sem történt. Említést érdemel a Temes szabályozása és a Béga csatorna készítése Jacsettől — Nagy-Becskerekig 16 mér-föld; ezeken a bánáti terméseket a Tiszáig le lehet szállítani.

E vidéken jótékony befolyása volt a bánáti harminczadok eltörlésének, miáltal az ország belrészei nem választattak el többé. Továbbá említést érdemel a posták czélszerűbb rendezése az 1715. 22-ik és az 1723-iki 114. t. cikkek által. (Lásd az 1861-iki második fejedelmi leiratot, mely szerepet adnak ott e törvény cikkeknek.)

Meg kell még jegyezni, hogy az 1723-iki 53-dik t. cikket — mely a kereskedelmi könyvek tartását rendeli, s annak vezetése és törvényes érvényesége felett intézkedik, mi a hitelre nézve sokképen üdvös volt.

* *
 *

A honvédelmi rendelkezés egészen átment az osztrák kormány kezébe, ők tarták a rendes kato-

naságot, melyeknek száma 100,000 körül járt háboru idején; a török uralkodás vége felé alakult megyei csapatok s főuri banderiumok lassanként rendes ezredékké alakultak, melyeket toborzás és katona fogdozás útján rekrutirozgattak. A magyar ezredék és egyáltalában a magyar katonaság törvény szerint nem vitethetett ki az országból s az idegen itt nem tanyázhatott; de az osztrák kormánynak mindig politikájához tartozott, hogy külön országu népei közt a csend és rend fentartását egyikben a másik katonáival eszközölje, s e politika értelmében a Hofkriegersrathok s tábornokok talán tudomás vételre sem tarták érdemesnek a magyar törvényeket és sérelmeket. Hanem intézkedtek saját céljaik szerint.

Elvileg még a nemesség védi a hazát, s Mária Terézia királynénk alatt dicsően teljesíté feladatát, részint személyesen, részint tekintélyes subsidiumok által.

A kormány jövedelme bár folytonosan szaporodott, távol állott a mostani roppant jövedelmektől. De az államháztartás sem került oly sokba, mert az Magyarországon egészen patriarchalis egyszerű volt. Az adó kétféle volt, t. i. királyi és házi; különböző személyek voltak a percceptorok (Erdélyben nem), a királyi adót, mi pénzből és naturából (zab, széna, buza) állott, részint a kincstárba vitték (a pénzt), részint egyenesen a katonai állomásokra szállították. *) Ezen pénzből fizették az udvartartást, a

*) Ezen naturalékat roppant csekély árba számították sok

katonaságot és a királyi (fiskális) hivatalnokokat. A házi pénztárból (domestica cassa), melylyel minden megye és kis város birt, fizették a megyei és városi hivatalnokokat, s az igazságszolgáltatás és törvénykezés azon költségeit, mit nem a felek hordoztak. Ezekből kellett fentartani a megyei középületeket, hidakat, sőt az utak javítása is sok helyt ezekből telt ki.

Volt e patriarchalis administratióknak sok gyenge oldala — az igaz, de végzetlenül olcsóbbá került és a nemzet sympathiájával s természetével sokkal öszhangzóbb volt, mint a centralisáló és borzasztó pénzbe kerülő czifra, de merev bürokratikus rendszer.

Az adózásban még mind főszerepet játszik az egyenes adó, melyből legtöbb a földbirtokra esett, akár a tizedeket és porta szerinti adókat, akár a nemesség által leginkább érzett belkereskedési és harminczadi vámokat tekintsük. Az indirect adót, még ez időben csak a kereskedelem mezején ismertük stb.

4. §. József császár uralkodása.

Magyarország életében eddigelé a nemzetgazdasági intézmények mindig az alkalomszerűség sze-

éveken át, midőn már a viszonyok változtak; ez ellen a rendek panaszt emeltek, s végre a kormány némi kárpótlásul évenként bizonyos összegeket rendelt, melyekből származtak az utóbbi országgyűlések vitáiban fontos szerepet játszó deperditák.

rint állának elő; úgy a mint ez vagy amaz szükség előállott, született az intézmény vagy szabály, s a törvény legtöbb esetben régi szokás megerősítése, s valóban létező közvélemény kifejezése volt. Ennélfogva minden elméleti rendszerek nélkül a magyar intézmények bizonyos gyakorlatiasság bélyegét hordozzák magukon. Nem lehet tagadni, hogy Róbert Károly, Nagy Lajos, Zsigmond intézményein bizonyos fuvalma érzik a „mercantinismusnak”; de ez is önkényt fejlődött, s alig mondható másnak, mint a németországi eszmék reflexiójának; de aztán nem volt Colbertünk *), nem Turgotuk, sem du Ques nagyuk. — Gyarmati állásra, a legnyomorubb passivításra kényszerített a kormány kegyeiben bíró országtársunk, s ha a magyar nemzetgazdasági eszmét tekintjük, azok (különösen 1723-ik év óta, mikor is első ízben jelennek meg nagyobb kiterjedésben — mintha a *pragmatica sanctio* elfogadásának jutalmául legalább a szót és betűt el akarnák türni —) nem egyebek, mint a nyomás okozta jajkiáltások, s a bennök fellelhető rendszert leghelyesebben önvédelmi rendszernek lehet nevezni. A minden oldalról felülről gátak és akadályok minden theoretikus előismeretek nélkül csupa ösztönből egész aconomistákká tették törvényhozóinkat.

Mátyás király haláláig egy színvonalon haladtunk Európa többi részeivel, azóta alárendelt szere-

*) Lásd ily czimű értekezést: Colbert économiste par M. Felix Joubleau. Couronné par l' Acad. des Sciences morales et politiques. Paris. 1858.

pet kelle vinnünk, gátolva lön minden fejlődés, megtörve az önállás. Önvédelmi harczot, az élet és halál kérdését vívtuk a törökkel. Bethlen Gábor, Tököli, a Rákócziak azon nagy pártok élén harczoltak, melyek politikai és vallásos szabadságukat védelmezték és érezték megtámadva. 1711. óta észre kelle venni a nemzetnek, hogy a békében, az anyagi téren ép anynyi, ép oly erős küzdelemre van szükség, mert a méltányos szó ép oly sikertelen mint azelőtt, míg fegyveres kézzel állottunk a tettek mezején! Fennebb elősoroltam a 18-ik századi viszonyokat, most néhány szóval azon tíz évet fogom megérinteni, melyben József császár uralkodott.

Az itt következett korszakban már élénkebben látszik — s néha jótékony is a theoriák befolyása, mert a mit fennebb mondék, az csak Magyarországról áll s nem egyszersmint Ausztriáról is. Láttuk például, hogy Magyarországon a vámok és harminczadok keletkezésök idején és azután is sokáig csak mint finanziaális operatiok jelentkeznek; mióta az osztrák kormány befolyását éreztetni kezdé, azóta a vámok és harminczadok lassankint az eltiltás (prohibitio) s illettőleg védelmezés (protectio) legfélelmeőbb eszközeivé emelkedtek.

Mindenki előtt ismeretesek a 18-ik században szárnyra kelt eszmék; azok az egyenlőségi, testvériségi, szabadsági és emberiségi új elvek, melyeket Voltaire, Rousseau, Diderot, Mirabeau, Dalambert, Payne és mások oly hangosan hirdettek, hogy még a császári növendék felséges szobáiba is elhatottak. Nem cso-

dálhatni tehát, ha egy oly talentomos, önakaratu s jó szivü, de meglehetősen egyoldalú s kissé az ábrándozásra hajlandó uralkodó, mint II. József, nagy reformokat forgatott fejében, s mint hatalmas ur azoknak végrehajtását is megkísérelte. Tett ezeknél fogva sok helytelent, de tagadhatatlan, hogy tett sok jót is.

József császár az ország alaperőit szaporitandó, 1785-és 86-ban tetemes betelepítéseket tett a még pusztá helyeken; de még nagyobb volt a földmivelés gyarapítására tett azon rendelkezése, hogy a paraszt osztály állapotát jobb karba helyezte. Az 1785. augusztus 22-én kelt királyi parancs kivonata így hangzik: 1. A jobbágyság örökös szolgasága (glebae adstrictus) eltöröltetik, mindenki szabad költözési joggal élhetend. 2. Minden jobbágnak megengedtetik, urasága megegyezése nélkül is, házasodni, magát tudományos, művészeti vagy kézműi foglalkozásra adni s azokat akár hol szabadon gyakorolni. 3. Minden jobbágy szabadon rendelkezhetik mind ingóival, mind földjei-, szőlei-, malmaival stb. azokat eladhatván, átörökíthetvén, megmaradván mindamellett a földesurak tulajdonának törvényszerű joga; a földhöz kötött terhek azonban az utódra is áthárulnak. 4. A jobbágyság birtokainak biztosítására rendeltetik, hogy sem jobbágyi telekökből, sem más földekből törvényes és elegendő ok nélkül s a vármegye tudtán kívül ki ne mozdittassanak; sem egyik uradalomból a másikba akaradjok ellen át ne tétessenek. 5. Ha a jobbágyság zaklattatnának, a vármegye tartozik védelmükre ügyvédet rendelni, a sérelmeket megorvo-

solni. A földmivelő osztályt tanítások és népszerű röpiratok által kívánta oktatni. E rendelkezésben sokan, kivált a régi időben oly politikát láttak, mintha a császár az általa nem igen kedvelt nemesi osztály ellen keresne pártot — mi a kor szabad eszmei befolyásának tartjuk — de bár mint legyen, elég az hozzá, hogy a jóllét emelésére nagy hatással volt, s a gazdasági czikkek termelése minden irányban gyarapodást mutat. Az állattenyésztésben különösen a ló nemesítés haladott előbbre.

A mi a műipar és kereskedést illeti, József eltörölte a hirhedt Commercial Rathot és az olasz Intendénrát; megszüntette a nyugozó czéli hatalmat; nevezetes azon körülmény, hogy a különben egyed-áruszkodás és privilegiumokat és patenseket (nemzetgazdasági értelemben) gyűlölő Józsefet is elbénította azon eszme, hogy Ausztria gyárterményeit európai nevezetességre emelje, s ezt azon uton tevé, mint a néhai Commercial Rath; 1784. aug. 27-ikén kiadta parancsát az elszigetelési rendszerre vonatkozólag.

Reánk nézve legnevezetesebb azonban az 1785. dec. 30-ikán kelt parancsa, melylyel Magyarországra az adózásra nézve a physiocraticai rendszert akarta behozni. A parancs többek közt ilyen formán szól:

„Az adómennyiség azelőtt az országgyűlési végzések által önkényleg határozottatott meg, és szintoly önkényileg osztattak fel a vármegyék közt az ugynevezett porták vagy adórészek. Ezen egy másod-

rendü felosztás (sub repartitio) által segíteni színtoly hasztalan volna, mint rosszak az elvek, melyeken az egész adórendszer nyugszik stb. stb.“ A császár tehát alább így folytatja:

„Az eddigi adórendszer tehát egészen elvetendő s helyette én most egészen új elveket írok a jövőben behozandóra, mik a következőkben állanak:

I. A felvilágosodás reményem, haladt már annyira, hogy mindenki meggyőződve van, miszerint a statusban csak azon adózások a valóban legigazságosabbak s legkevésbé nyomók, melyeknek a föld s annak területi és gyümölcsözési aránya szolgál mértékül (mintha Turgot beszélne!) Ebből következik:

II. Hogy minden föld nagysága s gyümölcsözése arányában egyenlően adóztassék; hogy tehát az alól senki sem vehető ki, mert másként az egyenlőtlen adózásból származó árkülönbsége az összes természeti és műipari produktumoknak egymással súlyegyenben nem állhatna s azért kell:

III. Mindannak, mi természeti vagy műi termelés által nyeretik vagy készítettik, mint ipar szüleménynek az adótól mentnek maradnia; kivéven a nagyobb s kerített városok fogyasztékát, mely polgári adóként szedetik, miután ugyis az emberek vagyonosabb osztálya lakik a városokban.“

Ezen elvek szerint a császár az adókulcsot részletesen kidolgozza, a nemességi földek adómentességét megszünteti, úgy szintén a naturában való adózást, s mintegy kölcsönben elengedi a nemesi felkelés terhét; stb. stb.

Deák Farkas.

A közteher viselés igen természetes dolog, s a magyar rendek alig 50 év múlva szó nélkül fogadták el az eszmét, de József rendszere megbukott — mert nem törvényes uton lépett életbe.

Csak még egypár szót e korról. Az ausztriai sujtó vámrendszer mentségére mindig azt emlegették, hogy ez csak azért van, hogy a magyar nemzet nem lévén adófizető, e terhes vámok által járuljon az államháztartás szükségéhez. Jól van. Most József császár megszünteti az adómentességet s isolirung systémje által még fokozza a vámok és harminczadok terhét. Van-e itt logika, vagy látszik-e teljes jó indulat Magyarország iránt? Elég az hozzá, József rendszerével együtt megbukott, csak jobbágy felszabadítási s vallási intézményeit nem törlé el halálos ágyán.

A sziklavár, melyen a császári hatalom dárdái megtörték, azon egyszerű rendszer volt, mely teljes kifejlődését a török uralom alatt és által érte el s neve a sokszor emlegetett magyar rendszer!

És most menjünk által a legújabb idők tárgyalására.

IV. RÉSZ.

A természetes fejlődés kezdete.

1. §. 1791—1825-ig.

Mi alatt országgyűléseink jegyzőkönyveiben, naplóiban, irományokban (acta) és beszédeiben a legpraktikusabb s ad hoc a legszükségesebb és életrevalóbb eszmékkel találkozunk; másfelől az elméleti — irodalmi — uton is kezd egy-egy író feltűnni. A nemzetgazdaság tudománya az olaszok-, angolok-, németek- és francziáknál ez időben már nagy kifejlésre jutott; hazánkiai előtt ez nem volt ismeretlen, s hogy irodalmi tekintetben több nem történt, annak oka igen természetes és viszonyainkból könnyen ki-magyarázható. Az emberi természetben fekszik, hogy a meggyőződés tárgyává vált igazságot terjessze, s ez által hasson más embertársaira — s midőn arra mintegy késztetve érzi magát, a legközelebb érhető eszközöket használja fel mindenki. A külföld nemzetgazdái előtt legkönnyebb és legegyszerűbb eszköz volt a kisebb és nagyobb röpiratok, monografiák, s rendszeres nagyobb munkák írása; nálunk legkönnyebb, legegyszerűbb s célra legvezetőbb volt az

élőbeszéd, azaz a szónoklat. A megyei és országgyűlési termekben hangzottak el azon tanulmányok, melyeket hazánkfiak tettek; s közönségünknek is sokkal könnyebb volt ezeket meghallgatni — mint olvasva tanulni — a mi különben sem különös kedves foglalkozása a magyarnak. Nézzük csak, hogy újabb időben, midőn a megyei és országgyűlési termek — már 17 évig — bezárva voltak, az irodalmi működés sokkal élénkebb lett, valamint az olvasók száma is szaporodott. Nem akarok semmi kicsinylő czélzást tenni, de kétlem, hogy Lónyay Menyhért talpraesett értekezései vagy Trefort számtalan cikkei mint önálló művek s nem mint országgyűlési beszédek láttak volna először napvilágot, ha a régi jó világ rendszere szakadatlan folyamatban marad. De másfelől a politikai tudományokkal foglalkozó tanárok is érzék, hogy az ifjuságot szükség tüzetesebben megismertetni a tudomány azon elveivel és tételeivel, melyek a nagy világban minden pillanattal szélesebb tért kezdének elfoglalni. Ez okok miatt látunk már ez időben többféle munkákat megjelenni, habár a nemzetgazdasági elvek és intézmények főforrása és szinpada ez időben is még mind csak az Acta Comitiorum.

Az ez időtájban keletkezett röpiratok közül megemlítem gróf Szapáry János ily czimű művét: Der unthätige Reichthum Ungarn's wie zu gebrauchen? Nürnberg 1784. Továbbá Skerlecz művét: Descriptio physico-polit. sicationis R. Hung. inter acta Deputationis Commerc. anni 1790. Rendszeres mun-

kát irt: Wuchetich: Scientia rei aerariae 1790.
Tapolay Considerationes de statu commerciali
Hungarorum. 1790. Dissertatio de Industria nationa-
li Hungarorum. 1792. Vonatkozással Smith Ádám
 műveire. Beke: Principia Politicae commercii et rei
aerariae. 1808. (Átdolgozása a Sonnenfels könyvének
 s az iskolákban csaknem 1840-ig használatban volt.)
Berzevicy: De commercio et industria Hungaro-
rum. 1797. és németül 1802. Csergheő: „Banko-
zettel regulirungs Projekte“ 1807—1815. Heufner:
Introductio in Oeconomiam politicam. 1831. különö-
sen pedig Huber: „Politia Civitalis“ 1829., mely
 épen mint Heufneré a külföldi irodalom pontos ismer-
 tetén alapul, s a nemzetgazdaság használható és rend-
 szeres előadása a Say, Jakob, Politz, Wéber nézeteik
 szerint. E kor azonban kevés önállóságot mutat és
 csak kezdeményül tekinthető. *)

* * *

József császár működéseinek azon kedvező ne-
 gatio hatása volt, hogy a nemzet minden tekintetben
 ébredezni kezdett; physiocratiai adórendszere meg-
 bukott s kereskedelmi intézkedései sem találtak ro-
 konszenvre; de az ország belátta, hogy komolyan
 kell ez ügyhez látni s az 1790-iki országgyűlés egy
kereskedelmi bizottmányt nevezett ki, mely a fenálló

*) Lásd dr. Kautz Gyula ily című világhírű munkáját :
 Die geschichtliche Entwicklung der national Oekonomik
 und ihre Litteratur. Wien. 1860. 731. és 732. lap.

sérelmeket összeszedve, azok orvosolhatásáról tervet készítsen. Az említett évi országgyűlés 67-ik t. cikke a különféle választmányok neveit is elősorolván*), ezekből láthatjuk, hogy a tárggyal irodalmilag is foglalkozó szakférfiakat neveztek ki, mint (in commerciali) Lomniczai Skerlecz Miklós zágrábi főispánt, gróf Szapáry János magyar tengerpart vidéki kormányzó és szerémi főispánt, s két városi követet is, stb. A tárgyak, mik e választmány kidolgozására bizattak, e következők:

1. A harminczad elveinek szabályozása.
2. A közlekedés gyarapításának s a sokféle azt gátló akadályok elmozdításának, az utak, csatornák s folyamok szabályozásának terve.
3. A kézművek és gyárak gyarapításának módjai.
4. A gazdaság némely tárgyai, minők a selyemtenyésztés, nemesebb és nagyobb lovak szaporítása.
5. Végre az ezen javításokra szükséges országos pénztárnak tervezése. Az adóügyi választmánynak pedig feladata volt kidolgozni:
 1. A porták kiigazítását (retificatio portarum).
 2. Az adó helyesebb felosztását.
 3. Az adóbeszedés könnyebb és a pénztárnoki kezelés biztosabb módját.
 4. A házipénztár s az arra vonatkozó közterhek rendezését.
 5. A katona ellátás és átvonulások könnyebb módját.

*) Lásd A. Corpus Juris II, kötet 216, és 217. lapját, 1822-iki kiadás.

6. A katonák elhelyezését. (Lásd 1790°/₉₁ 67. t. cz.)

Látható ezekből, hogy törvényhozásunk tüzetes tárgyalás alá vette a nemzetgazdaság minden ágazatát; se külön választmányok készíték azon nevezetes munkálatokat, melyek a *systematica deputatio* dolgozatai név alatt ismeretesek.

Mielőtt azonban a kereskedelmi bizottmány üléséhez fogott, mely két szakaszban, 1791. aug. 10-től oct. 24-ikéig s 1792. nov. 1-től 1793. jan. végeig tartott, czélszerűnek látta a nevezetesebb kereskedő városok kalmárainak szakértő véleményét kikérni. Munkátaiban elvül mindenekelőtt azt állítá fel: hogy miután Magyarország iparának foka szerint leginkább földmivelő, mint iparos vagy kereskedő ország, kiváltképen a földmivelés természetményeinek gyarapítására s azok eladhatásának könnyítésére kell figyelemmel lenni; egyszersmint azonban a fizikai s erkölcsi akadályok elhárítása — s ártalmatlan kedvezések osztása által a köziparnak más ágai, a kézművek és gyárak is előmozdítandók.

A földmivelés gyarapítására különösen a népesség szaporítását, új vetemény magvak divatba hozását s általában a földmivelés módjának tökéletesítését tűzte ki elvéül a választmány. A természetmények eladását pedig azáltal vélte könnyebbíthetni, ha a német örökös tartományokkal közleke-

dés egészen fölszabadítottatik *) s azon intézetek eltörlesztetnek, melyek eddig egyedáruságot bitoroltak s a kereskedés szabad folyását gátolták; végre ha a közlekedés nem csak mesterséges, hanem természeti akadályai is elmozdítottanak, a folyamok szabályoztatnak, csatornák és száraz utak építtetnek s a fuvarozás kellő állapotba helyeztetik.

A kézművek, gyárak és külkereskedés gyarapítására különös figyelembe vétetni vélte a választmány a czéhek szabályozását, a kézművekben a szabad verseny nagyobbitását, az árszabások eltiltását; kedvezések osztását azon idegeneknek, kik az országot hasznos kézművek és gyárak alapításával gazdagítandják. Mindenekfelett szükségesnek látta az ipar és kereskedelem előmozdítására a harminczadok szabályozását: mert — ugymond a választmány tudósítása — ha a harminczad rendszerében azon figyelem fordítottatik a magyar iparra, hogy ez a német örökös tartományok mellett kölcsönös méltánylást nyerend, s a magyar természetmények eladása, minék eddig a természeti akadályok mellett a harminczad rendszer is utjában állott, ezen a szomszédoktól reá vetett bilincsektől megszabadítottatik: akkor a közlekedés helyreállított szabad folyama a kereskedelem minden ágaiba elhatand, és ezen kereskedelmi szabadság áldásait

*) Alább látni fogjuk, hogy alig 25—30 év mulva e részben minő véleményt tápláltak törvényhozóink — s hogy a politika csakugyan az exigentiák tudománya; legalább sok részben.

a természetes egymásra viszonyulás következtében az ipar minden nemei érzendik.

Ezen elvek szerint alkotott a választmány 37 törvényjavaslatot, melyek magokban foglalják az ipar és kereskedés minden részeit s nemcsak javítási terveket és javaslatokat közölnek s kifejtik a kereskedésnek eddig parlagon hagyott oldalait, hanem mivel a történetileg fenállót, bár röviden, s általánosan ábrázolják, világosan kitüntetik az akadályokat s korlátokat, melyek az ipar és kereskedés nagyobb emelkedését lehetlenné tették. *)

* * *

Tagadhatatlan, hogy az 1799—91-ki országgyűlés szabadelvűségére ez élénkségére nagy befolyással volt az európai politikai levegő; s II. Leopold királyunk látva azt a nagy befolyást, mit a francia forradalom elvei egész Európára s így a magyar nemzetre is gyakoroltak, olyan forma eljárást követett, mint a még most is élő belga király 1848-ban; t. i. népei közös akaratával akart ellenállani a dühöngő forradalomnak s felforgató elemeknek és a conservatív véralkatu magyar nemesség örömet fogott vele kezét; s hihető, hogy ha Leopold sokáig él, az 1790—91-ki országgyűlés nemes intenciói nem ma-

*) V. ö. Horvát Mihály Ipar és keresk. tört. az utóbbi 3 század. 268, 69 és 70 lap.

radtak volna csak a papíroson, s a kezdeményező szónoklatok embryójában — hanem tetteleg életbe léptek volna és sokkal teljesebben és maradandóbban mint később, daczára a hires „*doluit cordi paterno nostro*“nak!

A „*sythematica deputatio*“ munkái mind e mai napig is csak mint történeti mozzanatok emlékezetesek, s később midőn az idők elteltek és egészen más alaku reformok lettek szükségessé — még hátrányára voltak az országgyűlési teendők haladásának.

I. Ferencz más eszmékkal lépett a trónra, mint II. Leopold s a forradalmiaknak tartott elvek ellen szükségesnek látta szigorubb rendszabályokhoz folyamodni.

A francia háboruk kitörése ismét oly állapotba hozta a nemzetet, hogy nem ipari, kereskedelmi s nemzetgazdasági eszméket kelle fejtegetni, hanem ereszényt nyitni és pénzt áldozni a dynastia — és a mint szokás mondani, a haza megmentésére. A következő évek egymásután következő s *subsidi-umok* *) és katonai megajánlások egész sorozatát

*) Nem tehetem, hogy meg ne emlitem Piringer Mihály azon balfelfogását, mely szerint azt állítja, hogy a *subsidi-um* a *banderiumok* jogszerű helyettesítője volt. Lásd ily című művét: „*Ungarn's Banderien*“ I. kötet, Wien 1810; II. k. 1816. Egész közjogot ír a jó Piringer a maga módja szerint, Magyarországot katonai államnak nevezi; sok tudós idézetekkel ékesíti művét; van némi történelmi becse is, de néhol a boszszantásig egyoldalú — és az igazságtól eltérő. *Stylusa* nagyon mivelt.

mutatják; fényesen bizonyítva be, hogy a magyar nemesség, ha nem is vett egyenes részt az ugynevezett közteher viselésben, mihelyt szükségesnek látta, kész volt bárminemű áldozatra.

Ez időben egész 1823-ig csak nagyon rövidek az országgyűlések; megkérlik az adót, a katonát és subsidiumot s azzal isten hírével haza küldik a tekintetes karokat és rendeket; 1812-től kezdve pedig össze se hívták többé.

Nem terjeszkedem ki hosszasan azon politikai körülmények tárgyalásába, melyek e 35 évi időközre esnek, de egy-két szóval említést kell tennem azokról. A kormánynak célja volt Magyarország önállóságát annyira gyengíteni, hogy ne legyen módja felszólalásával s ellenzékeskedéseivel és sérelmeivel a k a l m a t l a n k o d n i; s hogy így annyi adót szedhessen a kormány, a mennyit jónak lát; olyan kereskedési elveket kövessen és olyan intézményeket tegyen, a milyen neki tetszik; annyi katonát tartson és ott, a hol jónak látja; pénzügyeit felelőség nélkül rendezze és jövedelmeit ellenőrzés nélkül használja stb. stb.; egyik nevezetes eszköz e nagy célokra a szabadszólás meggátlása, továbbá a vármegyei rendszer megszüntetése s az administratióba egy lúszeges, hallgató és vakon engedelmeskedő bürocratia felállítása volt. Nem említve e rendszer sokféle ágazó intézvényeit, terveit és teendőit, csak annyit mondok röviden, hogy ez volt az az ismeretes régi — sokszor megkísértezt és sokszor félretett rendszer, melyet mint valami államtani „mentális reservatiót“ mind-

annyiszor, mikor vész közelgett, eldugtak, mint az ördög a lólábakat s mikor jó alkalmat láttak, ismét előtérbe helyezték, és most különösen mint Metternich herczeg politikája credójává lett, még sok jeles tehetségű s nagy befolyásu magyar államférfiúnak is.

A másik részen állott az ország, a nemzet megavult, megroncsolt s az új időkhez csakugyan sokban nem illő ezer éves alkotmányával s annak néhány lelkes védőivel, kik ugyan látták, hogy javítani kell — de csak okkal-móddal akartak javítani, mert a romboló rendszer mellett épen a német kormánytól félték leginkább.

A nemesség nagy tömege pedig semmit se akart tudni a javításokról, részint tudatlanságból, részint makacsságból, s azért, hogy megszokott fényes jogai-ból s ázsiai kényuri kényelmeiből hajszálnyit sem akart engedni. Ez a párt volt az, mely 1807-ben a lelkes Nagy Pálnak, midőn a parasztság ügye mellett szónokolt — dühöngve kiáltotta: „Non stultiset!“ *) — E két párt között tán a szivek fenekén, vagy a gondolkodó fejek legtitkosabb gondolatában élt a nemzet védszelleme, mely érezte, hogy reform kell — és az jőni fog, de csak idő múlva s addig még nehéz küzdelmeket kell vivni zöld asztalon és zöld mezőkön!

A Metternich politikája és Magyarország politikája fájdalom, teljes ellentétben állottak — holott

*) Lásd Csengeri. Magyar szónokok könyve. Nagy Pál élete 5-ik lap. Pest, 1851,

annak a dynastia és népek érdekében ugyanazonnak kellett volna lenni. Ott, begyakorlott veteránok intra dominium; itt, egy álomba süllyedt — vagy alig ébredező nemzet folytaták a nehéz küzdelmeket s mikor lesz vége ezeknek, a jó Isten tudja!

* * *

A dolgok természetében feküdt, hogy a francia forradalom Európa minden nemzetét s így a magyart is felrázta — s képesebbé tette saját érdekeiről gondoskodni; az emberek utaztak, olvastak, érintkeztek a külfölddel, s az önmunkásság és tevékenység nagy előnyeivel ismerkedni kezdettek. Meggyőződtek, hogy az ugynevezett magyar gazdaság nagyon csekély, ha összehasonlítjuk a külföldével, s lehetnek ugyan nábobjaink, de országunk szegény, nincsenek jól rendezett gazdaságai, pompás utai, csatornái, nincsenek szép virágzó városai, nincs benne élénkség, életkedv, hanem mint valami századok előtt viruló szép kert sok szeméttel és dudvával vagyunk benőve; nincs pénzünk, hogy művészetet és tudományt pártolhassunk, és nincs hitelünk, hogy gazdaságainkat beruházhassuk s a gyakorlati élettől annyira iszonyodunk, hogy ma-holnap kilicizálnak őseink földjéről, szóval észre kellett vennünk, hogy messze maradtunk a civilizációtól. Az öntudatra ébredés első lépés a javulásra. Így a nemzet is élénken folytatta a harcot szemben a kormány politikájával s a magán uton is sok jeleit adta ébredésének.

A mezei gazdaság előmozdítására iskolákat, társaságokat alapítottak vagy kezdtek meg, mint a híres Georgicon Keszthelyen, melyet a ritka buzgalmu gróf Festetics György állított; továbbá a főherczeg Alberté M.-Óváron. 1808. Eszterházy két magyar ifjut küld Thaer angol gazdasági iskolájába. Tessedik Samu ref. lelkész Szarvason Békés megyében 1794-ben mezei gazdasági iskolát állított *), s még több efféle ephemer-koru iskolák állottak fel. Nógrádban gazdasági egyesület alakult; Tolnában gazdasági küldöttség, melyekre alkalmat adott a helytartótanács azon rendelete, hogy a megyéktől a birka-tenyésztésről hiteles tudósításokat kívánt, mindkét társaságnak célja volt a mezei gazdaság hiányainak megvizsgálása, s a külföldi mivelt gazdaság lehető meghonosítása.

Nagy szorgalmat fordítottak a mocsárok száritására, s a még ártalmasabb futóhomok megkötésére. A Velence-, Balaton- s Fertőtavak lecsapolása — s a Fehér, Tolna, Veszprém, Somogy, Baranya, Győr, Arad, Torontál megyék csatornázása — a sárvizi, síói, kaposi, vági, temesi stb. folyamszabályozások és gátépítések sok száz ezer holddal szaporították az ország termékeny földét. A futóhomokra nézve még a törvényhozás is gondoskodott; az 1807-ik 20. t. cikkben ugyanis meghagyatik, hogy ily homokos földek ingyen osztassanak ki a jobbágyoknak, kik azokat fákkal beültessék stb.

*) 1806-ban széteszlatták.

A gabonatermés már ez időben nagyon jelentékeny. Schwartner 60 millió mérőre teszi, melyből 50 milliót fogyaszt az ország, két milliót kivisz és 8 millió a maradék. Mások meg 80 millióra is teszik.

Schwartner a benn elfogyasztott őrnek mennyiségét 14 millió akóra teszi, annak árát pedig 99,800,000 ftra. „Ha azonban — ugymond — az egész termést felszámítjuk, minden nagyítás nélkül tehetjük annak árát annyira, mennyi az osztrák birodalomnak összes rendes jövedelme, t. i. 110 millió forintra.“ Szóval a mezei ipar minden ága előhaladást mutat.

Az állattenyésztésre megjegyzendő, hogy az ugynevezett merino (némes) juhok ebben az időben terjedtek el az országban nagyobb mennyiségben. A birkák összes száma 6 millióról 12 millióra szaporodott, s némely helyt a marhatartást is megszüntette. 1801. őszétől 1802. őszéig 124,000 mázsa gyapju, 536,340 birka és 170,000 bárány — 1827-ben pedig már 196,000 mázsa gyapju vitetett ki az országból. (L. Schwartner statist. I. 217. l.) Maga a király is állított egy juhászatot Holicson 1803. s a kosokat egyenesen Spanyolországból hozatta.

A lónemesítés ügyében is buzgólkodott Ferencz király. 1804. rendelést adott ki e tárgyban a megyékhez; természetes is volt, mert folyván sok háborui, élénk szüksége volt a jó és kitartó lovakra.

A mi a bányászatot illeti, nemzetgazdasá-

gunknak ez ágát mindig atyai gyöngéd gondoskodása tárgyává tette a magas kormány.

A szabadalmak, melyekkel a bányászok több század óta éltek, minők: tulajdon bányahatóság, mentesség a személyes adótól s katonáskodástól stb.; de melyekből a 18-ik század elején megfosztattak, egy 1820-iki rendelet által nekik nagy részben visszaadattak; minélfogva a bányáügyre sok előny háramlott. Ez évben még más rendeletek is bocsáttattak ki a bányáügyre vonatkozólag, melyek közül különös említést érdemel az, mely által egy jól rendezett erdőszeti gazdaság állittatik.

A kereskedelmi bizottmány munkálatai, mint mondám, nem jutottak érvényességre s egy-két palliativ orvoslaton kívül, mit Ferencz király tett, hogy például a bor kivitelen némileg könnyített, minden a régi lábbon maradt, a francia forradalom után is. Ausztria régi pressioját gyakorolta. Csak az 1802-diki országgyűlést említem meg, mikor is a rendek magok közt elhatárázák s végzésileg ki is mondák, hogy a kért subsidiumot csak a szabad kereskedés megadásától tételezik fel. És most a felirat készítője volt oly ügyetlen vagy pedig úgy megfizetve, hogy a fogalmazásnál e tárgyat egy-két szóhalmazok közé ékelt mondatban érinté ugyan, de lényegileg egészen elejtette.

A mi az adózást illeti, itt a kormány sokkal drastikusabb módot követett. Bizva ugyanis az európai reactio teljes győzedelmében, s már akkor fojtónak találván az azóta oly rémitően megnehezült pénz-

ügyi légkört, a magyar királyi kormányshékek tanácsa ellenére 1821. nov. 1-én a kir. kabinetből egy rendelet kél, mely meghagyja, hogy a hadi adó, mely eddig az 1812-iki országgyűlésen, mint egyedül competens helyen, 5,200,000 váltó forintra határozott, ezután ugyanannyi szám szerint, ezüstben fiztessék és szedessék. Tehát 5,200,000 váltó forintról egy tollvonással 13 millió váltó forintra emeltett. Örök becsületére válik a helytartótanácsnak és az akkori kancelláriának, hogy a tőlök kitelhető erélyességgel léptek fel e rendelet ellen; de mind hasztalan, az adót egy év mulva az emelt fokozatban szedték. A rendelet nem váratlanul lepte meg az országot, mert a főkormányshéki tárgyalásokból a hír már elterjedt volt; de azért a rendelet kihirdetésekor egyaránt jajdultak fel az országnak szintugy nem-adózó mint adófizető tagjai. E súlyos alkotmányserítés annál nagyobb fájdalmat, sőt levertséget okozott az ország rendeiben, mivel abban mindenki az udvar elhatározott szándékát látta, magát az alkotmányon végkép tultenni s az országot a német örökös tartományokban divatozó kényuralom alá vetni. *)

2. §. Az 1825-ik országgyűlés kora.

Emlitettem az előbbi §-ban, hogy a kormány 1812 óta országgyűlést nem tartván, tényleg megta

*) V. ö. Horváth Mihály: Huszonöt év története című művének I. kötetével.

Deák Farkas.

gadta a nemzet jogát, hogy a nemzetgazdasági elvek és intézmények rendezéséhez szólhasson, s lehet hogy volt reménye, mikép ezután csak ausztriai nemzetgazdaságról leend szó — s Magyarország neve és jogi jelentősége el fog oszlani mint a füst és pára. De lehet az is, hogy a nehéz pénzügyi viszonyok, ~~be-~~vetkeztében megrendelt és kikerülhetlen „devalvatio“ tárgyalásait nem akarta a sok patriarchalis tulajdonokkal bíró Ferencz király a nyilvánosság elébe hozni; s átallotta hallani azt a sok panaszt és jajkiáltást. Bármint lett legyen is, elég az hozzá, a kormány az 1812-től 1825-ig terjedő időszakban teljes önkényen kormányzott; ujonczokat rendelt, az adót fölemelte, kir. biztosokat nevezett ki a megyékre, a szabadszólást gátolta, önkényesen megfenyítette, a nádor közbenjárására nem figyelt, a felszólaló megyéket lepirongatta, szóval a magyar alkotmányt minden módon és minden alkalommal ignorálta. De a nemzet sem volt rest; hatalmas ellenzéket fejtett ki a kormány erőszakoskodásaival szemben. Végre a kormány és Ferencz király meggyőződésén, hogy az alkotmány félretételével Magyarországot udvari parancsokkal kormányozni nem lehet, 1825. jul. 1-én Bergamoból kelt levele által az országgyűlést, mit a megyék annyira sürgettek, kihirdette sept. 11-ikére Pozsonyba. Tehát a nemzet joga el volt ismerve s ez országgyűlésnek nem is volt élénkebben vitatott tárgya, mint az adó fölemelése s az ujoncz állítás.

1825

A rendek ugyanis ilyen számítást tettek: az ország a lefolyt három év alatt (1822, 1823, 1824) kö-

teles lett volna összesen 16,010,560 forintot fizetni váltócédulában ; a kormány azonban beszedett 10,171,181 ftot pengő pénzben, azaz 25,236,818 ftot váltócédulában. Az ország tehát a törvényes adónál többet fizetett 9,226,257 fttal v. cz. De mivel a kincstár a természetményeket a vármegyéknek pengő pénzben számította, 2,178,910 ftra, mit egyébiránt csak v. cz-ban kellett volna számítani: a 9 milliónyi fizetési többletből levonandó 3,267,916 frt v. cz. E szerint tehát a törvénytelenül szedett adórészlet teszen: 5,958,340 ftot v. cz., vagyis 2,383,336 frtot p. pénzben, mit aztán a jövő három év adójába kívántak beszámíttatni ; mely három évre egyenkint 4 millió p. f. hadi adót ajánlottak meg. A rendek ezt a betudást hevesen sürgették, a főrendek pedig eleinte ellenezték ; de mondhatni, villanyos hatása volt gróf Zichy Károly beszédének, ki XIV. Benedek pápának szavait idézván, így szólt: „non dimittitur peccatum, nisi restitatur ablatum.“ Egyébiránt e feliratban azt is hosszasan fejtegetik az ország rendei, hogy az ország anyagi állapotának pangása mulhatlanul igényli az ipar és kereskedelem élénkítését. Kéri ennélfogva a királyt, nevezzen ki néhány alkalmas egyént, hogy a rendek ezekkel értekezvén, a vámügyet még ez országgyűlésen szabályozhassák. E felíratra jött leirat sem a 4 millióval meg nem elégedett, sem a törvénytelenül szedett adót (azt a fennebbi 2,383,336 ft p. p.) beszámítani nem akarta ; heves volt a vita ; újra fel- és leirtak, végre mind a kettő engedett. A király elismerte, hogy elvileg igazá

van a rendeknek, midőn a beszámítást követelik; de tényleg nincs mód benne, oly nagy a szükség, s ép ezért a rendek is 395,000 ftal főlebb emelik a megajánlott adót. — Tehát az adó volt 1825-ben 4,395,000 forint ezüst pénzben. Az iparról, vámról az első leirat nem is szólt, a második ismeretes, kegyes ígéretekkel tett a jövőre nézve.

Az adófelosztás kérdésében azonban még most is csökönösnek mutatkozott a magyar nemesség. Nagy Pál, kiről már fennebb is szóltam, egy igazi conservatív reformer, lelkesítő szónoklataiban védte a magyar kiváltságos alkotmányt, de egyes ágazatokban élesen támadta meg az ősi rendszer kinövéseit és visszaéléseit. Ez országgyűlésen is a pénzügyi viszonyokban készült fölterjesztéseknek ő volt leghatalmasabb szóvivője. Midőn azonban tovább menve sürgette a rendeket — nem adózásra, közterhek viselésére — hanem csupán az adózó nép állapotának javítására, s indítványozá, hogy ép az ősi alkotmány fentartása érdekében szüntessék meg a rendek mindazon visszaéléseket, melyek az urbéri viszonyokban a jobbágyokat oly súlyosan terhelik s adják meg a népnek mindazt, mit az alkotmány korlátai között megadni lehet, — felzudultak ellene, felforgatónak nevezték és csoportosan hagyák oda a tanácskozás termét. Azonban ép ez ingerültség mutatá, hogy most nem hangzottak el nyomtalanul Nagy Pál szavai, s az „obvallanda constitutiót“ örökké szájukon hordó nemességnek gyenge oldalát érinté.

Szerencsésebb volt Nagy Pál az adóügyben tett

második indítványával, melyben hatalmas szelleme őt magát is oly czél felé ragadta, melyet még önmaga sem sejtett. Az adó alá vetett urbéri telkek rendezéséről levén szó, kérdés támadt: kötelesek-e adót fizetni azon nemesek, kik ilyféle urbéri telkek haszn vételét éldelik? Az ily elszegényedett s nagyobb uradalmak jobbágy telkeire telepedett nemesek száma jelentékeny volt némely vármegyében, s azoknak adómentessége, mi az egész nemességre egyaránt kiterjedő kiváltság elvénél fogva eddigelé szokásban vala, tetemesen csorbitá az adó alapját, az urbéri telkeket s terhelé az adózó jobbágyokat. Nagy Pál e körülményt azon visszaélések közé sorozta, melyektől meg kell tisztítani az ősi alkotmányt, ha azt akarjuk, hogy fenmaradása biztosittassék és szónoklatának egész hatalmát arra fordítá, hogy a nemesektől használt urbéri telkek is az adózók közé soroztassanak. A vitatkozás rendkívül hevessé lett. A többség mindazonáltal most a főrendek által is sürgetve, végre Nagy Pál véleményére hajolt.

Ilyen volt tehát a többség szelleme még 1825-ben is, a mi a közteher viselést illeti, — s ilyen volt a kormány, azaz halogató, tökéletlen a mi az ipart, kereskedést, vámokat, harminczadokat stb. illetve. Nem is lehet ez országgyűlésből e téren valami fontos eredményeket felmutatni, s csak is azért jelöltem meg így e kis fejezetet, hogy hosszú időnk óta ez volt az országgyűlés, melyen a nemzet a közügyekhez hozzászólási jogát erélyesen és tettelesen gyakorolta, s hogy itt pendültek meg először azon eszmék, melyek

nemzeti nagy reformjainak csiráját képezzék és mintegy kezdetét tevék.

„Csak egy férfit találunk annyi közt ez országgyűlésen — írja egyik történetírónk sok részben alapos munkájában — ki keble rejtekében már most is valami szebb és jobb után sóvárog vala, a nagy részben csak egy osztály kiváltságait biztosító a nemzet nagy tömegére ki nem terjedő, s azért felette hiányos elavult rendi alkotmány megszilárdításánál; ki egy kifejlett nemzetiség, széles alapokra fektetett s nem egyedül a törvény betűi, hanem szabadelvű, új institutiók által biztosított, kifejtett s életrevalóságra emelt igazi alkotmányos szabadság, egy egészen újjá alakult, az ipar, kereskedelem, tudomány és műveltség minden ágaiban előrehaladott, az európai civilizáció minden előnyeivel kínálkozó, de mindamellett is sajátképen magyar nemzeti és társadalmi élet tündérképei közt merészelt csapongani vágyaival; egy férfiú, ki hatalmas szelleme, átható értelme, éles ítéléte, saját nemzetét minden áldozatra kész szeretettel átfogó kedélye által nemsokára vezércsillagává lőn a nemzetnek, az átalakulás nehéz ösvényén; ki a nemzet összes történetét tekintve is, oly óriási alakként emelkedik ki újjászületési küzdelmeink közt, hogy őt még későbbi szenvedélyes vetélytársa sem kételkedék a legnagyobb magyaroknak nevezni. Kell-e mondanom, hogy gróf Széchenyi Istvánt értem, ki még mint huszár kapitány jelent meg ez országgyűlésen, a felső

táblánál.“ *) És most legyen szabad a következő §-ban nékem is róla beszélnem.

3. §. Gróf Széchenyi István.

Én hiszek az emberi dolgok fölött örökös gondviselésben, s ennél fogva azt is hiszem, hogy országok és nemzetek vezetésére olykor nagy emberek állnak elő, kik a közönséges emberek tömegétől magasan kiemelkednek, kik bírnak a lángész hódító és megnyerő hatalmával, s az emberiséget előttök tiszta fényben ragyogó czélok felé vezetik. Még azt is megengedem, hogy az ily emberek nem mindig megítélhetők azon törvények szerint, melyeket a különféle viszonyok közt élő, közönséges embereknek soha sem szabad szemök előtt téveszteni; megengedem, hogy megítélésökre hosszabb idő és nagyobb elme él szükséges, mint a más halandókéra; mert mi nem lévén hozzájuk hasonlók, nem foghatjuk fel egyszerre egész világukat, s nem tekinthetjük át rögtön egész látkörüket: de hiszem másfelől, hogy vannak eszmék és fogalmak, elvek és meggyőződések, melyeket az összes emberiség érez, melyek az összes emberiség tudatában léteznek; ezek minden egyénin felül állanak s ezek előtt a világ legnagyobb fiainak is meg

*) Meg kell még említenem, hogy az 1825-iki országgyűlésen vettetett meg a magyar akadémia alapja. Nagy Pál volt az ügy egyik leglelkesebb szónoka és Széchenyi egyik leghatalmasabb előmozdítója, ki egyik kerületi ülésben 60,000 forintot ajánlván föl.

kell hajolni; kételkedem tehát azoknak nagyságában és hivatásában, kik az emberiség e közös kincseit megrabolva, az emberiség e közös oltárait megfertőztetve, az erkölcsiség s polgártársaik szabadságának és jóllétének romjain emelik fel hideg önzések érzéketlen bálványait; s kik bérenczek által kiáltatván magokat prófétáknak, szent ügyek ellen küzdenek, s áldozatul esők véréből párologó kezekkel nyulnak a triumphatorok babérai után!

De nagyoknak tartom azokat, kik a szerencse adományait, a természettől nyert előnyöket s a gondviseléstől kezökbe adott hatalmat nem eltékozolva, hanem az egyéni akarat által még fokozva ember és polgártársaik javára fordítják; kiket lelkesítvén a haza és emberiség nagy eszméi, megsemmisülni látszanak ezek mellett, de csak azért, hogy tetteikben még egyszer oly nagyokká legyenek. Ilyen embernek, ilyen magyarnak tartom én gróf Széchenyi Istvánt.

Azt mondhatná valaki, hogy céloimtól eltérek. Hiszen nemzetgazdasági elveket és intézmények történetét kellene előadnom s nem egyes emberről szólnom; mondhatná más, hogy eddig csak fejedelmekről és királyokról beszéltem, mit akarok most ez egyszerű honpolgárral? s még több efféle kérdéseket vehetnének előmbé a gáncsoskodók; de én ezeknek csak azt felelem, hogy én Magyarország nemzetgazdasági intézményeinek történelmi vázlatát akarván adni, — azon időről, mely 1825-től 1848-ig, vagy ha tetszik, a jelen pillanatig tart. Egy szót sem szólha-

tok a nélkül, hogy Széchenyi István névvel Magyarország közéletében mindenhol és minden pillanatban ne találkozzunk.

Igaz, hogy egy ország intézményeinek rendezésében általában s nálunk Magyarországon különösen főtenyezők a törvényhozó testület és a fejedelem; de vannak dolgok, melyek megkívánják a társadalmi újjászületést, az egyéni nézetek átalakulását, s az egy darab ideig divatozó fogalmak és meggyőzések teljes reformját; és mind erre törvényhozó testület — fejedelem s más efféle nagyhatalom teljesleg képtelen — ez csak társadalmi úton történhetik s e végre legalkalmasabb és célra legvezetőbb eszközök az irodalom és a szellemi érintkezés, a társalgás. E két hatalmas eszközzel vitte véghez Széchenyi nagy tetteit. De az emberi természet és a történelem tanaiban járatlanságot tanusítva, ki azt hinné, hogy Széchenyi mind újat és addig soha nem hallott dolgokat irt és mondott el. Magyarország közvéleménye nagy részben elő volt készülve Széchenyi eszméire. Minden megyében, minden városban volt ember, ki érezte, sejtette Széchenyi eszméit, azokkal foglalkozott az elmélyedés titkos óráiban — de a konstruáló, a kimondó ő volt, szóval ő volt az, ki a nemzetet öntudatra juttatá.

Nem kell tehát félni, hogy azon kis idő és fáradság, melyet Széchenyinek szentelek, el leend vesztegetve; hisz ő annyira behatolt a nemzeti élet és ez ország közszellemébe, hogy ez időben nemcsak a nemzetgazdaság terén, hanem a közügyek más ágai-

ban is mindenféle a mi jó történt, az ő elvei és intézményei szerint történt s az volt a rossz, a mi nem azok szerint történt.

Széchenyi jókor s helyesen belátta, hogy a szenvedélyességet fokozó s szép orációkat termő gravaminális politikai hadjárat nem célra vezető s hogy a pozsonyi saisonokban lelkesülő s villámokat szóró honatyák, mintegy természetes reactio szerint otthon nagyon is tétlen és csendes — s talán szabad lesz kimondanom — teljesen semmit tevő, tunya életet folytatnak. Belátta továbbá, hogy azon tér, mely egyfelől a megyei és országgyűlési szónoklatok — másfelől az akkori kormány ijedelmes, sőt kislelki eljárása között a nemzet hatalma és hatáskörében maradt, végetlen nagy és teljesen miveetlen, holott erre a polgári jóllétnek legnagyobb részét fel lehetne építeni; vagy legalább egy oly erősséget, melyről később az orációk sokkal szebben, sokkal nyomatékosabban zenghetnének, s a kormány sokkal több sikerrel volna ostromolható.

E hármás meggyőződés képezte Széchenyi élet-hajóját, melynek lobogója a magyar nemzetiség — kedvező szele a nemzet lelkesedése — s szépen ragyogó révpártja az ország szabadsága s polgárainak jólléte volt.

Széchenyi tehát tette, munkára hívta fel a nemzetet az elhanyagolt téren, s e célból írta örökbecsű classikus műveit, melyeknek főbbjei a „Hitel“ (1830-

ban), „Világ“ (1831-ben), „Stadium“ (1833-ban), „Kelet népe“ (1841-ben) stb.

Széchenyi korának és környezetének birálatába nem akarok részletesen belebocsátkozni, de a hiressé lett nemzeti előregedés és ifjodás elméletére megjegyzem, hogy Széchenyinek igaza volt, midőn azt állítja, hogy megvénültünk; mert ez azt tette, hogy alkotmányrendszerünk elavult, nézeteink, felfogásunk divatból kiment ódonságok, melyek Európa jelen civilisált korába már nem illenek stb., hogy e szerint el vagyunk maradva, s antidiluvianus állapotunkon csak gyökeres reformok segítenek. De van még mód, hogy elmaradásunkat kipótoljuk, csak tette serkenjünk és kitartók legyünk, mert sok szép és nemes tulajdonaink vannak parlagon — tehát ifjak vagyunk, mint az ő s föld, melyet csak mivelní kell, hogy üdvös eredményeket mutasson föl. Hogy Benthamtól kölcsönözte e hasonlatot, ki azt Franciaországról mondotta — épen semmi gyöngítő hatással sincs a dolog lényegére; sőt ellenkezőleg, miután rajtunk is igaznak bizonyítja az idő, csak az a tanúság, hogy Európa minden államáról és nemzetéről el lehet mondani mielőtt — vagy midőn a középkori institutiókból kibontakozott, stb.

Első nagy munkájában, a „Hitelben“ megtámadta a magyarországi feudális birtok-rendszert, az ősiséget, minélfogva a fekvő vagyron sem értékben, sem jövedelemben nem növekedik, sem el nem adható, sem be nem ruházható; következőleg a birtokost a helyett, hogy védené, súlyeszi; a helyett,

hogy szabaddá tenné, bilincsbe veri s hozzá lánczolja a szegénységhez és előítéletekhez. Megtámadta az adóssági törvényeket, a csalóknak és rosz fizetőknek kedvező pörrendszert és a nemesi szabadság alapját tevő „*primae nonus*“-nak részint kinövéseit, részint kizárólagosságát, melyek a személyi és vagyoni hitel teljes tönkretételét bevégezvén; a magyar nemest a szabadságróli hazugálmak közt a világ legfüggőbb s legtehetetlenebb lényévé változtatják. Megtámadta a robot-rendszert, mely a nemzet erőből nagy összeget haszontalanul fecsére szét. Megtámadta különösen a közlekedési eszközöknek jobbágy munkán nyugvó rendszerét; az országos vonaloknak is megyei kézben tartását, mi miatt a kiállítási erő és forgalom örökre pangani fog; a közlekedési vállalatokra nézve kijelölte a centralisatiót, mint a siker egyedüli eszközét.

Megtámadta azokat, kik minden hátramaradásunk okát egyedül a kormányban keresték, s azt állíták, hogy az ellenzésen kívül lehetetlen másként munkálni a haladásra. Ezek ellen azt mondá: ha magunkat, s ha jogviszonyainkat, melyeknek változtatása tőlünk függ, gyökeresen reformáljuk, megmentve a haza.

Megtámadta azon ábrándozókat, kik több sentimentalismussal mint valósággal a költőkkel együtt siraták az eltűnt nagyságot s ezek ellen azt proclamálta, hogy Magyarország nem volt — hanem lesz!

Széchenyi műveinek roppant hatása volt — mi

nem volna kimagyarázható, ha a nemzetet készületlen találta volna. Elkészített gyuanyaghoz hasonlított a nemzet, s a nagy agitator minden könyve, minden röpirata, minden tollvonása egy-egy villámszikra, mely ezer meg ezer fejet és szívet lobbantott lánggra.

Tételeinek s állításainak természetéből foly, hogy nagy ellenzékelt támasztott maga ellen; az ugynevezett conservatívek nem tűrhették, hogy a múlt és maradványai ellen kezdett oly gyilkos harcot; az idealisták nem szenvedhették flegmatikus természetét, mely szerint oly nyugodtan tudott lenni az általok oly rettenetes gonosznak hirdetett kormánynyal, ugyszólva egy földél alatt. Azok vezérei a Desewffyék valának, ezek Kossuthban és társaiban találták meg prófétáikat.

A „Hitelre“ Desewffy József gróf felelt a „Taglalattal“ (Emil és Aurel atyja), melyben — mint Dr. Kautz mondja — a valódi aristokrat conservatív elveket sok szellemmel és ügyesen tárgyalja, a földbirtok hitelére szerzett pénzzeli gazdálkodást ellenzi, s általában a hitel annyira követelt nagy jelentőségét kétségbe vonja. A hűbéri rendszert igazolni igyekszik, belföldi telepítést ajánl, s a nemesi nagy családok fentartását tanácsolja. (lásd Dr. Kautz már említett művének 737-ik lapját).

Kossuth támadásai nem voltak eléggé tárgyilagosaok és sokkal inkább átcsapongnak a politikai és közjogi tέρre, hogysen itt azokra kitérhetnénk.

Széchenyi sokkal jobban ismerte a nemzetet és a helyzetet, hogysen rendszeres munkákkal untatta

volna olvasóit; egész haláláig a röpirodalom szikrázó, gyújtó, lesújtó, lelkesítő, és ugyszólva mulattató terep maradt. Nemzetgazdasági nézeteire nézve sem állított fel új rendszert, s nem is csatlakozott feltétlenül egy rendszerhez is, habár az európai már kifejlett s ide vonatkozó irodalomban otthonos volt. — Ugy látszik, leginkább Smith Ádámhoz és az angolokhoz hajlott — de megtartotta azon természetét, mely — mint kimutatni igyekeztünk, nemzetgazdaságunk egész történetén átvonul, hogy minden elméleti rendszerek paragrafusai nélkül azt tették törvényhozóink és királyaink, a mit az éppen előforduló alkalomra nézve leghelyesebbnek, legczélszerűbbnek láttak. Sz. is minden rendszerből átvette a jót, s műnyelven talán leghelyesebben eclecticico-aeconomistának lehetne nevezni; mert művei egyes tételeiben mindazon eszmék és elvek feltalálhatók, melyeket a tudomány e téren létrehozott. Azon nemzetgazdasági elvek és intézmények, melyeket ő a nemzetnél sürgetett s követelt, röviden így vonhatók össze. Mindenekelőtt — mond Dr. Kautz — bensőleg át volt hatva a nemzetgazdaság fontosságától, és sajnálatra méltónak tartotta azon nemzetet, mely a nemzetgazdaságban hamis elvek után indul. Gazdagság és vagyon előtte azon eszközök, melyek az élet biztosítására, felvidámitására és fenntartására szükségesek; de ezek mellé sorozza a műveltséget, ügyességet, vállalkozási szellemet; és a vagyont a társadalmi, egyéni és politikai hatalom főkivánalmának tekinti; de ide is mellé

Szechenyi

teszi, hogy a társadalom alapereje a szellem, a halhatatlan emberi értelem, mely egyedül emeli az álladalmakat a civilisatio és kifejlődés e földön elérhető magas fokára; a munkát és termelést (Production) a nemzeti jóllét és közlekedés főfeltételének mondja. A gazdagság forrásának nevezi a munkát, de csak a czélszerű s az emberi ész és belátás által helyesen irányzott munkát tartja a nemzeti jóllét alapjának. A kereskedelemben és a munkában a lehető legnagyobb szabadságot óhajtja. A pénz, érték és hitelre nézve ragyogó dialektikával s gondolatokban gazdag tételekkel kívánja meggyőzni honfitársait, hogy nemcsak a nemes érc-s pénzben áll a gazdagság; hogy egy kőszénbányában jóval több gazdagság lehet, mint egy aranytelepben.

S hogy pénznek és munkának folytonosan gyümölcsöző szoros viszonyban kell lenni egymással; hogy az áruk értékét nem lehet önkényesen meghatározni; hogy a gyors pénzforgalom szerfelett előnyös a nemzetgazdaságra nézve; hogy a biztos fedezettel kibocsátott papirospénz jobb, mint az arany és ezüst, és hogy a hitelben a tőkének egyesítő, termékenyítő és fentartó hatalma rejlik. A belföldi fogyasztást a nemzetgazdaság alapjának mondá; de e mellett a takarékossságot és mértékletességet ajánlá, s megjegyzé, hogy a leghatalmasabb birodalom is tönkre jut, ha a kormány és az egyesek nem tudnak tőkét felhalmozni s a meglévő készletet nem tudják kimélni.

A mi a földmívelést illeti, mint a divatos

szabad eszmék bajnoka, harczol mindazon intézményekért, melyek által szabadabb és okszerűbb mezei gazdaság állhat elő. Ennélfogva hitel-, adóssági- és váltótörvényeket sürget s lerombolását kívánja az ősiségnek s más elavult intézményeknek, melyek a fejlődés, haladás és hitel utjában állanak.

A kereskedelemre nézve határozottan a szabad kereskedők mellett nyilatkozik. Szorgalmazza az utak építését, csatornák ásását, folyók (Duna, Tisza) szabályozását, a gőzhajók keletkezését, a városok, falvak rendezését, csinosítását, casinok s más egyletek alapítását. Buda-Pest központtá emelését s a két iker főváros állandó hiddal összekötését; agitál a lóversenyek és lótenyésztés körül, a gazdasági egyesületben és mindenütt, a hol csak hazájának s polgártársainak javát, hasznát s jóllétét előmozdithatta.

Széchenyi István felléptétől kezdve egész a végegyet megalakulásáig mondhatni alkotó és rendező vezérszerepet vitt Magyarországon. Mint ildomos és célját elérni akaró politikus és diplomata a kormányt nem igen bántotta, sőt felhasználta. Ezért sokan lettek ellenségei azon pártból, kik minden rossz kuforrásának a német kormányt tartották, s magokat minden kifogáson felül álló hazafiaknak hívén, a „dolce far niente“ édes karjai közt álmadoztak régi dicsőségről, sülve repülő galambokról és nemsokára önként eljövendő Eldoradóról. De hogy a nemzet többségénél viszhangra talált Széchenyi, semmi sem bizonyítja inkább, mint az 1832—6-iki s 1840-iki országgyűlés tárgyalásai, hol a viták mind az ő eszméi körül fo-

rogtak, az okoskodások az ő tételeit fejtegették s magok a törvényczikkek néhol szóról szóra munkáiból alkottattak. Nézzük csak az 1832—6-iki országgyűlést, melynek XXV. czikke az ország közjává és kereskedését gyarapító magános vállalatokról szól; itt az 1-§. 13 pontja csaknem szóról szóra Széchenyi már megjelent munkáiból kölcsönzi az utak irányát, melyek által Pest az országnak nem csak geografiai, hanem közlekedési és kereskedelmi központjává tétetik. S minden ezen utak és más csatornák s közlekedési eszközök előállítására vállalkozók az ország pártfogása és védelme alá helyeztetnek. A XXVI-ik t. cikk pedig elhatározza az állandó hid építést Buda-Pest között s kimondatik a nagy elv, hogy e hidon vámot fizetni mindenki köteles. (Lásd a 2-ik §-t) Ugyancsak a XLIV-ik t. cz-ben a nemesség magára vállalja az országgyűlés költségeinek hordozását. Mindkettő óriási lépés a Széchenyi által oly sokszor sürgetett s az 1848-ban kimondott közteher viselés nagy elve felé. A jobbágyok felszabadítása még ugyan nem mondatott ki, sőt a felterjesztett urbéri törvényt sem erősítették meg a reformerektől megszeppent kormány; de ez országgyűlés nyolcz t. czikke (az V-től a XII-ig) s még inkább az országgyűlésen folyt tárgyalások eléggé mutaták, hogy a jobbágyi viszonyokra nézve tisztulni kezdének a nézetek s az ut a felszabadításra egyengetve van; annyira, hogy az országgyűlést követő években több földesur jószágán az örökváltságot végrehajtotta. A XV. t. cz. egy váltótörvényt csak nem

egészben helyettesítő eljárást állapít meg a pénzbeli elmarasztalások végrehajtásánál.

Az 1839—40-iki országgyűlés az előbbeni nyomdokain tovább haladott s törvényt hozott az örök váltásgról (VII-ik cz. 9 §.) s egyebekben is könnyíté a jobbágyok sorsát. Mezei rendőrséget alkotott, (IX-ik t. cz.) s miként ezen törvények a földmivelést előmozdították és a jobbágy osztályt egy lépcsővel a jogok fokozatán felebb emelték: úgy a hitel- s váltótörvények, melyek ez országgyűlésen alkottattak, az ipart s kereskedelmet mozdították elő, a közhitelt emelték jobb lábra, a nemesnek mint adós-
nak eddig fenállott kiváltságait megszüntetvén.

A XV-ik törvényczikk az egész váltó codexet magába foglalja; a XVI-ik, mely a kereskedőkről s a kereskedésről, a XVII-ik, mely a gyárakról s végre a XVIII-ik, mely a közkereseti s részvényes társulatokról intézkedik — a kiváltságai által eddig a hitel s kereskedelem kárára körülbástyázott, sérthetlen nemes a hitelező irányában mind személyére, mind vagyona nézve a köztörvény alá vetette.

E törvények tették le alapját a jogok s kiváltságok szerint osztályokra szakadozott nemzetben a törvény előtti egyenlőségnek, mely az általános jóllét előmozdításának egyik leghatalmasabb nemzetgazdasági elve.

Ezen törvények által nagy haladást mutatott az ország, s lehetlen fel nem ismerni azokban azon tisztább nézeteket s hogy úgy szóljak, azon európai eszméket, melyek Széchenyi művei által szivárogtak át az ország határain.

Visszapillantva tehát e fejezetben mondottakra, Széchenyiről tisztán áll az, hogy ő emelt ö n t u d a t r a és ö n é r z e t r e, ő tanított saját lábainkon járni; s ő mondta a nemzetnek, hogy hass, alkoss, gyarapíts; ő serkente a munkára, ő jelölte ki a temérdek tért, mely a nemzet előtt parlagon hevert és mivelésre várt, ő irányzá az ország népeinek működését a lehető legnagyobb és legfényesebb sikerrel.

Az 1840-ik és azt követő évek után a megyei és országgyűlési szónoklatok a napi irodalommal oszták meg a vezérkedő tanító szerepét. — A politikai állapotok sebesebb lendületet vettek, az idealisták türelmetlen természete nem tudott várni az anyagi fejlődés időszerint való haladására; Széchenyi helyett a rohanók pártja került felül s ezekkel egy más korszak veszi kezdetét, melynek minket illető részét a következő fejezetben fogom tárgyalni.

4. §. A védegylet.

Az 1840-iki országgyűlés befejezte után az általános haladási kérdések közt, nem tekintve a nemzetiségi s politikai nézeteket, legfontosabbak voltak a nemesség adózása és az ipar s kereskedelem előmozdítása. Midőn 1715-ben a rendes egyenes adó az állandó katonaság felállításakor behozatott, a nemesség, mely a hazát önköltségén köteles volt védeni, minthogy e felkelési kötelesség az állandó seregtartás mellett is fenmaradt, ezen adó alól mind személyére mind birtokára nézve ki-

10*

vétetett. A mondott évben az adónak más nemei nem léteztek, mert a megyei igazgatás csekély költségei a mindennemű irományi, törvénykezési s más igazgatási taksákból kiteltek. A királyi udvartartás és a középponti kormányzat költségeit pedig a koronajavak, bányák, harminczadok s más kamarai jövedelmek fölösen fedezték.

Időfolytában azonban a megyei igazgatás mind költségesebbé válván, a taksák jövedelmei elégtelenek voltak — s a megyék annak fedezésére évenként egyenes adót kezdtek szedni kebelökben.

Semmi sem lett volna természetesebb és igazságosabb, minthogy ezen megyei vagy házi adót egészen a nemesség viselje, vagy ahhoz legalább birtokához aránylag járuljon, mint járult hajdan az 1486. 64-ik t. cz. tanúsága szerint. A szüz vallu nemesség azonban, mely mindön adózást a szolgaság lealacsonyító attributumának nézett, ezen költségek kiállítását is a kiváltságtalan nép vállaira vetette. Később azonban a civilisatio igényeiből s a közállapotok javításának szükségletéből újabb költségek és kellékek is merültek fel. Hosszu időkön át az ország beruházására semmit se fordítottak. Igaz ugyan, hogy néhány növelde és iskola alapítványokkal el voltak látva, de az anyagi érdekek parlagon heverték. Az ipar s kereskedelem emelése jó utakat, csatornákat stb. kívánt. Az erő és pénzalap azonban hiányzott. Az udvar kamarai jövedelmeket sajátjának tekintvén, azokból egy fillért sem fordított az országra. A népre, melynek vállait már a papi tized, az uri kilenczed, a robot és a

hadi adó nyomta, nagyobb terhet rakni nem igen lehetett; s maga a nemesség sem akart, nehogy aztán az uri szolgálatra s adózásra vállaljon képtelenné. Logikai következtetés lett volna tehát, hogy végre a nemesség magába szállva, elvállalja a házi adót; de hiába izgatott Széchenyi, hiába törték az utat Palóczy László, Szemere Bertalan s Beöthy Ödön gyönyörű szónoklatai, hiába szólalt fel gróf Sztáray Albert híressé vált cikkében, hasztalan volt Desewffy Aurél mély belátású, classikus komolysággal irt tanácsa az „Alföldi levelekben;“ sőt Kossuth Lajos is, kiről — mint egykor Periklesről el lehet mondani — hogy szemei villámokat szórnak, hangja mennydörgés s ajkain a nyájasság istennője ül, — hiába szónokolt, hiába írta talán összes művei közt a legtöbb komolysággal és tanulmánynyal bíró, megindító, lelkesítő cikkeit, *) mert a nemesi előítéleteket kizsákmányolni tudó kormány politika győzött s a nemesség adófizetését sürgető utasítást, a következő 1843—4-iki országgyűlésre csak is tizenkilencz megye adott.

Miután így a nemesség adózásának kérdése ez időre megbukott, Széchenyi egy új praktikus tervvel állott elő, melyet „Két garas“ című röpiratában tárgyalt. E szerint minden nemes és nem nemes minden hold földjétől két garas adót fizetne — mi tenne 5 milliót; erre vegyenek 100 millió kölcsönt 3 és $\frac{1}{2}$ kamatra. Ezt 36 év alatt könnyen törlesztik s még

*) Lásd a 1841-iki Pesti Hirlapot, hol Kossuth jogtörténelmi s államgazdasági tekintetben oly kitűnő jeles cikkeit közölte.

üdvös bank üzlettel nyerhetnek is 50 — 60 milliót, s így kevés áldozattal 36 év alatt 160 milliót fektetnének az ország beruházásába és akkor ez az adó is megszűnne. Ez életre való tervét Széc henyinek már akkor szenvedélyes ellenfele, Kossuth is pártolta — de a későbbi mozgalmas idők utját állották.

A mi az ipar és kereskedelem ügyeit illeti, ez időben esik a német vámszövetséghez csatlakozás megvitatása is. Mert némelyek látván, hogy az mennyi hasznot hajt Németországnak, indítványozák, hogy Ausztria, sőt, hogy Magyarország is csatlakozzék a német vám szövetséghez. Sok megyében tárgyalták s hajlamot is mutattak hozzá, de a fővárosi sajtó alapos bírálat alá vette a kérdést s kimutatta, hogy a csatlakozás lehetetlen, s hogy mielőtt ez csak szóba isjöhethetne, számos nagy reformoknak kellene végre hajtani, egyebek közt a nemesség adómentességének, az ősiségnek s az eltöröltetni. De ha ez megtörténnék is, a legfontosabb anyagi és nemzetiségi okok tiltanának, hogy fejlődő nemzetiségünket s iparunkat a nagy Németországgal mintegy ugyanazon családi fedél alá hozzuk. *)

Ezen hirlapi vitáknak az az eredménye is lett,

2 *) Ezen viták idejére esik, hogy Kossuth több tízes
ezikkel irt a szabad kereskedelem ügyében s kevés idő mulva
 ép oly hevesen agitált a védvám rendszer mellett. Ennek okául azt mondják, hogy Trefort Ágost oda adta neki List munkáját s annak elolvasása térítette meg; de hihető, hogy a nemzetiség védelmezésének elve is befolyt e feltűnő apostasiára.

hogy a nézetek a vámkérdések felől Ausztria és Magyarország között tetemesen megváltoztak, s már többé nem sürgették a sorompók lerombolását, mert Bécs beolvasztó szándékai ellen mintegy védfaful tekinték.*)

1841-ben keletkezett „az ipar egyesület“ is, mely célul tűzte a köznevelési rendszer javítását, reál és ipar tanodák alapítását; mesterinas iskolát állított; természeti, matematikai és technikai tudományok külön ágaiból népszerű előadásokat tartott az iparosok számára; az egyesület céljaira tartozó könyvekkel, rajzokkal s folyóiratokkal ellátott olvasó termet nyitott s azzal szerszám és gépminta gyűjteményt kötött össze s végre honi termékekből iparműkiállításokat rendezett.

A gazdasági egyesület is folyton növekedő sikerrel működött a földmívelési s állattenyésztési ipar előmozdításában. A közlekedésre vonatkozólag megkezdődtek a vasutak tervezései és előmunkálatai Pesttől Bécsig a Duna balpartján; de az emelkedő Pestre féltékeny Bécs és az izmosodó magyar párttól tartó kormány ezt nem igen pártolták s létrejött a bécs-győri vonal terve. Politikai sakkhuzások és fordulatok alapját képezték az e körüli viták; de utoljára is, mint mindig, győzött a természetes érdek s

*) Ez időben írta a jó Desewffy Aurél, hogy hazatérő a ki azt hiszi, hogy a kormány germanizálni akar. Boldog szép idők !!..

ha nem is akkor, néhány év múlva elkészült a balparti pálya.

Ez időben alapult a pesti kereskedelmi bank is két millió alaptőkével, minek hatása a legörvendetesebb jelenségeket mutatta fel a hazai kereskedésben.

Az 1843—44-iki országgyűlés sem maradt hátra az anyagi reformok terén. Első helyen emlitem, hogy törvény javaslatot dolgoztak ki egy felállítandó hitelintézetéről — mire nézve ugyan a már mindenhol rémet látó kormány beleegyezését nem nyerheték meg, de a rendek nézeteiről és felfogásáról tanubizonyosságot tesz. Az egyenlőség felé haladólag kimondatott az általános birtokképeség, mit a felség is szentesített. A közteherviselés elve még most sem jutott győzelemre habár nagy csatákat vívtak érdekében.

Anyagi érdekeink jövőn szóba a rendek két főpontra irányzák figyelmüket: először, hogy a külfölddel egyenes, biztos, olcsó közlekedést eszközöljenek és másodsor, hogy a vám viszonyok Austriával, a magyarországi kereskedelem e régi cauchemar-ja — méltányosabban szabályoztassanak és végre a vámok és harminczadok rendezésének jogát a törvényhozás magának vissza szerezze.

Az elsőre nézt a Pest-Fiumei vagy legalább Vukovár-Fiumei vasut, mely mellett Kossuth is oly hatalmasan agitált — annyira népszerűvé lett, hogy a rendek is mindkét házban pártolván, méltán várható volt a kormány jóvá hagyása. A másodikra

néz t nem a kormányt sürgették, hogy változtasson; hanem a feliratban kijelenték, hogy a nemzet ezen állapotot, még a jelen ország gyűlésen a viszonyosság elve szerint megváltoztatni kívánja. Az első tervet a kormány által kedvelt Triest féltékenysége és machinatíói — az utóbbit a kormány önzése buktaták meg; a kormány ugyanis régi szokásaként úgy járt el, hogy nem akarván igent mondani s restelven a rendeket a nemmel ingerelni az ország gyűlés bezárása előtt három nappal egy semmit jelentő szóhalmazzal felelt, az ország nagy bosszszankodására. Ily körülmények között lépett az ország a tüntetések terére s megalkotta az országos védegyületet.

* * *

A védegyület lényege abban állott, hogy tagjai különösen az osztrák ipar ellenében, a hazai műipar védelmére egyesültek. E célra kötelezték magokat hogy évenként 20 krajczárt fizetnek az egyleti célokra és hogy hat évig semmiféle gyapjú, gyapot, selyem és vászon kelmét nem fognak használni sem butorzatra sem semmiféle szükségeikre — a mi nem a belföldön termelődött, sőt a nagyobb rész minden ipar és kereskedelmi cikket bele értett. Lemondtak sokan a kávéról, nádcukorról, fűszerszámokról, külföldi piperéről, szóval mindenről a mi az ország határain kívülről jött át.

Erre természetesen az ausztriai portéka kelen-
dősége meg csökkent; mert bár nem mindenki volt tagja s a hivatalnokoknak maga a kormány meg til-

tá a részvétet még is, úgy szólva minden ember, még a nem tagok is „honi” kezdtek viselni. Már 1842-ben az iparmű kiállítás alkalmával keletkeztek több ily egyletek Tolna, Veszprém, Zala, Komárom sath megyékben és Szabadka városában; de országos s csak azolta lett miolta Szentkirályi Móricz Pest megye követe az ország gyűlésen kimondta, hogy rossz vám viszonyaink között saját küszöbünk előtt kell felállítani a sorompókat, s miolta az alsóház rendei, határozatuk által helyeselvén pártolásuk alá vették. Nagyobb fontosságot nyert azon körülmény által, hogy ez lön a tér, melyen a nemzet nagy részének elégedetlensége a hazai reform ügy menetével, nyilvánult; ez lön a kapocs a külön osztályok egyesülésére, ez lön főeszközévé s ruganyává a reform törekvéseknek.

Még a mérsékeltabb kedélyűek is üdvösnek tartották, maga Deák Ferencz is buzgóan csatlakozott hozzá s Szent-Gróton fiókegyesületet állítván nemzetgazdasági szónoklatot tartott a honi ipar védelmére.

De természetes, hogy ellenségei is elegen valának. Először is maga a kormány mert pénzügyi tekintetben ártalmas volt az osztrák tartományoknak és mert félték, hogy a védegyelet nagy elterjedése által nagyon is szolidarizálja magát az ellenzéki párt s e szerint politikai veszély rejlik benne. Mondják, hogy Bécsben készen is volt a betiltó parancs, de József nádor ellenzése miatt nem adták ki s megelégedtek azzal, hogy a megyéket az egyesületi jog

megsértésével — az alapszabályok felterjesztésére hívták fel. Továbbá a *conservatívek* nem akartak egy Bécsben rossz hirben álló egyesület tagjai lenni. A *doctrinaire*-ek közöttük Széchenyi is azt mondák: vagy sikerül s akkor Ausztriát oly érzékenyen sujtja, hogy a visszatorlás ki nem maradhat, vagy nem sikerül s akkor nemzeti gyengeségünket egész meztelenségben tárja fel.

Még a tagok is megoszlottak — nem is számítva a könyelmű hamar lankadókat és közönyösöket.

Végre is a *véd egyesület* uralma hasonlított az üstökös csillagéhoz, váratlanul jött, ragyogott s hirtelen eltűnt, hogy talán soha többé vissza ne térjen.

* * *

A tudomány magasabb szempontjairól tekintve elkell itélnünk a véd egyesületet, mely természetellenesen uton akarta előmozdítani Magyarország iparát, s mely az egyéni érdekekbe ütközve, csak politikai színezetének és a tüntetési láz hirtelen ellobogó lángjának, köszönte lételet — mert az anyagi érdekek mezején csak *termelők* és *fogyasztók*, *munkások* és *élvezők* léteznek, nem pedig ilyen vagy olyan nemzetek, annál kevésbé politikai pártok. A *véd egyesület* nem volt életrevaló, mert Magyarország népeinek mindig több szükséglete volt és lesz mint a menyit Magyarország természetesen fejlődött műipara előállítani képes; nem volt életre való, mert az ország ipara kereskedelme csak úgy emelkedhetik kellő virágzásra s népe jóllétre és kényelemre,

ha a külországok népeivel szabadon érintkezvén azok természeti kincseit és iparterményeit egymással kicserélhetik. Mert a természet kincsei nem adattak egy országnak vagy egy népnek, a gondviselés minden országnak vagy területnek juttatott belőle, s az emberi szükségletek egy részét ide, más részét amoda helyezte. Sőt Európa sem elég magának, szükség, hogy a föld minden részei egymással csereviszonyba jöjjenek, mert itt csak emberről s lakhelyéről a földről lehet szó.

De ha közelebbről tekintjük e specialiter magyar védegyületet talán akadni fogunk egy-két körülményre, mi által igazolható lesz.

Magyarország ügyeinek vezetői ugyan is beláták, hogy az osztrák kormány a maga fejétől soha sem fogja megváltoztatni a vám viszonyokat, melyek oly szépen jövedelmeztek, — de más felől a vámsorompók teljes lerontását sem sürgethették — mert mint később 1850-ben bebizonyult, magok a németek a beolvasztásnál ezt első teendőnek tartották; bé nem vehetvén ezek szerint a várat, ki akarták éheztetni az őrséget.

Idő szerinti körülmény volt az is, hogy megmutassák miként Magyarország is tud eredményt mutatni a mű ipar terén, hogy mutassák miként az ország népei meggyőződésükért áldozni, nélkülözni is tudnak — végre a védegyület hatalmas eszköznek mutatkozott a pártok, a különféle vallások és nemzetiségek egyesítésére, mert itt oly cél tűzetett ki, melyre nézve Magyarország minden fiának és leá-

nyának egyenlően kelle gondolkozni — nem akarom fejtegetni, hogy a védegyletnek más titkos céljai is lettek volna — ezt én nem is hiszem — annyit látunk, hogy a közvélemény nagy lelkesedéssel karolta fel s elleneink nagyon megijedtek tőle.

* * *

Mielőtt a 48-iki századok óta várt s századokra kiható vívmányokról egy pár szóval említést tennék, még egy-két intézményt hozok fel, melyek azokat megelőzték. A magyar kormány vezetését gróf Apponyi György vevén által — habár akkori politikai elveivel nem is tartok, meg kell vallanom, hogy anyagi érdekeink emelésére sokat tett. Egyebek közt a Helytartótanács kebelében, közlekedési bizottmány neve alatt új osztályt állított, vagyis a létezőt újra rendezte s annak elnökévé gróf Széchényi Istvánt nevezte ki, hol ő mint egy közlekedési minister helyén is volt és sokat is tett a közjólét előmozdítására. Megkezdette a Tisza-szabályozást, a Duna tisztítását Orsova környékén, s a hires Mehadiai és Temerini ut építését, stb.

Ugyancsak az Apponyi féle kormány állította fel Pesten a középponti ipariskolát, mely a hivatalának 50-ik évét betöltött Nádor tiszteletére „József ipariskolának“ neveztetett. Azonban másnemű újításokat is megkísértettek a kormány részéről, ugyan is ez időben — 1846 körül — már a kormány akarta ledönteni a közbenső vámokat.

Ezt tanácsolta egyfelől a beolvasztási politika,

de másfelől az örökös finansziális zavarok nem engedték — vagy legalább nem, kárpótlás nélkül — erre nézve két ut volt — vagy az, hogy a nemzet egyenlő adóval váltsa meg, vagy hogy a vámsorompók lerontásáért egyezzenek a dohány-egyedáruság behozatalába; a magyar ellenzéki párt pedig semmiképen sem ohajtá már a vámsorompók ledöntését, s így nyilatkozott a védegyelet is, hanem csakis a viszonyosan méltányos rendezést sürgették.

E tárgyakra nézve igen érdekes viták fejlettek ki a hirlap-irodalom és röpiratok terén. Az Apponyi kormány által elfogadott nézeteket a „Budapesti Hiradó“-ban gróf Dessewffy Emil fejtegette és védelmezte — társa volt a „Nemzeti Ujság.“ Az ellenzéki közlöny a „Pesti Hirlap“ volt, melyet ez időben Kossuth eltávozta után Szalay, Csengery, b. Eötvös, b. Kemény Zsigmond, Tréfort Ágoston, részint mint szerkesztők, részint mint a napi kérdésekben irányadók vezettek. Hogy a nemzetgazdaság terén e két párt mily irányt követett magasabb szempontból bajos volna meghatározni. Mert egyiket is, másikat is egyaránt illeti a vád, hogy a nemzetgazdasági kérdéseket is politikai becsők szerint itélték — holott a politikai kérdéseket kellene nemzetgazdasági becsők szerint mérlegelni.

A Budapesti Hiradó — a védegyelet el-
lensége volt — de a dohány-monopoliumot még be-
csempészni is hajlandó lett volna — pedig mind-
két intézmény ugyanazon hibának gyermeke s ugyan-
azon gyengeségekkel bír a tudomány szeméi előtt;

ugyanazon elveken alapul s ugyanazon okok miatt megvetendő.

A P e s t i H i r l a p említett munkatársai szabad kereskedés barátai voltak s hozzájuk tartozott e részben is a két Lónyai (Gábor és Menyhért). Ezek a vámsorompók feltétlen — kárpótlás nélküli lerontását sürgették, egyebek közt azért is, hogy Austriától soha se lehetne várni a méltányos rendezést.*) Később pedig a vámszövetség eszméjét lovagolták; pedig ez nem sokkal jelentett többet vámsorompóknál, s így a szabad kereskedés elvei ellen van.

Az idő sebesen haladott előre, s a kimondott elvek s tett intézmények mind inkább kezdtek gyümölcsözni, a védegylet fiók egyesületei szaporodtak, egyik rész gyáralapító társaságot tervezett és hozott össze, mert a „honi“ iparcikkek mind nagyobb keresetnek kezdettek örvendeni; Pesten újból iparműtárt rendeztek s az 1846-ki és 1843-iki között nagy volt a haladási különbség.

*) Egy alkalommal az iparegyesület és védegylet közös bizottmányt nevezett ki a közbenső vámok rendezésére; Kossuth is tagja és szokásos gyorsaságával egy éj alatt egész új vámtarifát készített, természetesen minden genialitása mellett nagyon hiányost — másnap a bizottmány ülésén felolvasta, de Csengeri es Lónyai Menyhért — kik az iparegyesület részéről voltak kiküldve szoros kritika alá vették e nényes tárgyat — minek következése lón, hogy Kossuth a vámtarifát vissza vonta s a bizottmány Csengerit bizta meg, hogy készítsen tervet arról: minő elvek szerint kellene a statistikai adatok gyujtéséhez fogni. —

Maga a kormány bekezdte látni utoljára, hogy az anyagi téren kezdett reformok annyira elhatalmasodtak az országban, hogy azokkal szembeszállani igen helytelen volna, Metternich herczeg terve és Apponyi gróf nem helytelen felfogása szerint épen a kormánynak kelle a reformok élére állani, s e célból és a körülmények kényszerítő hatalma alatt, még arra is készek voltak, hogy a vámszabályokon némi módosítást tegyenek; de ezen vámszabályzatok is a soha ki nem gyógyuló ausztriai betegségben szenvedtek, a mennyiben csak fél rendszabályok, és csak szemfényvesztő engedélyek voltak. Például egy két esetet hozok fel Horváth Mihály adatai után. A vám lejobb szállított a bőr, len, kender és selyem művekre nézt; de ugy, hogy pl. a varga művek, midőn tőlünk Ausztriába vitettek, a régi szabály szerint mázsája után 15 frt fizettek; onnan hozzánk csak 7 frt 30 kr vámmal terheltettek. Most a tételek lejobb szállítottak ugyan, de az arány ugyanaz maradt a 15 frt most 4 frt 10 krra, a 7 frt 30 kr 2 frt 5 krra szállítottott, stb. De már az események sebesebben kezdének előnyomulni már palliativ rendszerrel és gyógymóddal sem a kormánynak népszerűséget szerezni, sem az öntudatosan működő ország kívánalmait kielégíteni, — s fényes szóval, igérettel hangos ajkát betönni nem lehete. Elkövetkezett az 1848-ik év, s a nemzet oly törvényeket hozott, melyek által mind szellemi, mind anyagi érdekeit teljesen kielégithette. Azon nézetek és elvek, melyek az 1790. 91-diki, az 1825-iki stb. országgyűléseken szóban forog-

tak ; azon eszmék és gazdag gondolatok, melyeket a nemzet Széchenyi műveiből sajátított el, azon meggyőzések, melyeket a nemzet háromszáz év óta táplált, s melyeket ébreszteni és fentartani annyi nagy hazafi élete árán is törekedett, s végre azon kívánalmak, miket a jól irányzott és okos önérdék parancsolt, melyeket az emberiség nevében terjesztettek előnkbe, s melyeket tőlünk az európai civilizatio belépti jegy árán követelt, a mivelt nemzetek sorába — mind beteljesedtek!....

Az 1848-iki törvények kimondák — élőszóval Magyarország igaz jogait, függetlenségét és önállóságát, melyektől az ország önként, jószántából soha el nem állhat a nélkül, hogy magán öngyilkossági kísérletet el ne kövessen. Ezt valljuk, ezt hiszszük s ettől soha el nem állunk. A nemzetgazdaság önállóságának nélkülözhetlen feltételeit találjuk e t. cikkekben, melyek nélkül édes hazánk a legnyomorubb gyarmati helyzetre jutna. A III. t. cz. a nemzetnek felelős, s idegen befolyásoktól független ministerium alkotásáról szól — mert, hogy lehetne a nemzetgazdaság virágzó, ha legfőbb intézői és kezelői nem volnának felelősök?? A VII-ik Magyar és Erdélyország unióját határozza, hogy így a terület teljes kikerítésével a magyar korona érdekei biztosabban érvényesíthessenek. A VIII-ik t. cz. végre kimondja a feltétlen aránylagos közteherviselést, melyet a jobbak az összes érdekében oly régóta sürgettek. A IX-ik t. cz. megszünteti az urbéri szolgálatokat, (robotot) dézmát s ennek kár-

pótlását mondja ki, hogy így a nemzeti erő ne forgácsoltassék szét, hanem mindenki munkája a közjóllét és vagyonosodás előmozdítására fordíttassék. A X-ik t. cz. megrendeli a *commassatiot*, földmívelési rendszerünk ez óriás emeltyűjét. A XIV-ik Hitelintézet felállítását rendeli el; a XV-ik eltörli az *ösiséget*. A XXII-ik a honvédelmi állapotról gondoskodva nemzetőrsereg felállítását hagyja meg. A XXIII-ik rendezi a városok ügyeit. A XXX-ik t. cz. a közlekedési minister legközelebbi teendőit határozza el, és Budapestről, mint az ország szivéből, kiindulandó 6 vaspálya tervezését szabja ki, s mind e törvényeket, akkor dicsőségesen uralkodó, utolsó koronás királyunk V. Ferdinánd ő felsége jóknak, czélszerűeknek, az ország boldogságát előmozdítóknak találván, jóvá hagyta, megerősítette, szentesítette!!....

* * *

Ezek után egy egészen más korszak vette kezdetét, a nemzet vérével pecsételte meggyőződéseihez hű ragaszkodását — s isten után reméljük, hogy ez által is bizonyítva az elvek és intézmények életre valóságát — előbb utóbb a gyümölcsozás és aratás évei is elfognak következni. Nekem nem feladatom a következő évek történeteiről beszélni — tegyék azt mások — én csak annyit jegyzek meg, hogy ez óta nemzetgazdasági tekintetben az ország — s törvényhozásunk — mint olyan semmit sem tehetett — gazdasága érdekében. Egészen a magán térre

szorultunk, nyilvános organumunk csak a sajtó lett, s hogy e téren mi történt, azt a következő fejezetben fogom röviden érinteni, nem szándékozáva olvasóimat statisztikai tabellák halmazával untatni — mert hiszen én feladatomat, mely azt tűzte ki, hogy ne nemzetgazdasági azon elvek és intézményekről szóljak, melyek törvényhozásunkban fellelhetők — ez idő szerint a tőlem kitelhető igyekezettel és jó akarattal bevégeztem.

§§. Az irodalmi állapot.

Szándékosan tettem, hogy a közelebbi fejezetek czimzéseivel, minden politikai czélzást kerülve inkább azon fő mozzanatokra mutassak, melyek az idő szerint a nemzetgazdasági állapotok jobb állapotára s némileg jellemzésére vonatkoznak; így a nagy nemzeti harcz utáni évekről sokat lehetne mondani egyszerű czimben is, de én viszonylagosan eddigi állásunkra s tekintve meggyőződéseinket, melyek az állapotot „ideiglenes“nek tartották leghelyesebbnek találtam e 10—16 év óta tartó korszakot az irodalmi állapot egyszerű czimével jelölni. Elhallgattak a megyei gyűlések zajos vitatkozásai; néma és hallgató volt az országgyűlések termes a szivrázó és megindító szónoklatok helyett sűrűn omló reichsgesetzblattok terjeszték a világosságot; a fegyverek zörgeése és csaták vihara megszűnt, s komor zsandárok siskai csillogtak az országban szerteszt, s szorgalmas financzok ellenörködtek az állam jóvedelmei felett.

De nem ezekről akarok szólni; egészen más kör az, mely minket érdekel, értem azon lelkes honfiak társaságát, kik nem csüggedve el, a hol lehetett, mivelték a tért, s a nemzetgazdasági irodalom terén néhol a legmagasabb színvonalig emelkedtek. Már a 48 előtti időkben jeles tehetségek szentelték idejüket és tanulmányaikat e még mondhatni új szaktudománynak, de most egész kis sereg azok száma, kik vele foglalkoznak a nemzet nagy hasznára és a miveltség előmozdítására. Az elébbi korszakból emlitenem kell először azokat, kik hirlapi téren fejték ki nézeteiket. A Pesti Hirlap, Budapesti Hiradó, Nemzeti ujság, Világ hasábjain sok ügyes toll, sok eredeti tehetség mutatta be magát e téren a magyar olvasó közönségnek; ilyenek voltak Széchenyi Istvánon kívül, Kossuth Lajos, Dessewffy Emil, Csengeri Antal, Eötvös József, Trefort Ágoston, Török János, Vida Károly, Kemény Zsigmond, Fáy András, Szalay László, (Triesti levelek), Pulszky Ferencz, Fogarasi János, Szokolai; Pusztai, Simon stb. stb. Brassai Sámuel (Bank ismeret), Lónyai Menyhért (Pénzügyi levelek) Szeremlei, Szécsi, Waiss Paltaf, Kemény Dénes (Az adóról.) A rendszeres egész munkák ez időben még csekély számban jelennek; csak a dr. Karvassy Ágostonnak, a nemzetgazdaság tudományában ez ősz bajnokunknak, művét hozhatom fel, mely „A politikai tudományok“ czime alatt két kötetben

1843- és 1847-ben jelent meg; s a népgazdaság és pénz-
 ügytant foglalja magában; ez az első eredeti magyar
 munka, rövid, könnyen érthető tételekben adja a tudomá-
 nány alap elveit s felette hasznos és tanulságos fejte-
 getéseket nyújt az olvasónak. Meg kell még emlitenem
 Hetényi János, ily czimű művét: „Honi városaink
 befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosbulá-
 sára“ — mely hiányossága mellett is sok érdekes
 történelmi adatot foglal magában nemzetgazdaságunk-
 ra vonatkozólag. Az akademián pályadíj nyert s
 1841-ben jelent meg Budán. Hasonló pályadíj nyertes
 munka s az akadémia által Budán 1842-ben kiada-
 tott Kossovich Károly ily czimű műve: „Az ipar és
 kereskedelem története Magyarországon a XVI-ik szá-
 zad elejéig.“ E munka verseny társát is ugyanak-
 kor adta ki az akadémia, melyet nagy történészünk
 Horváth Mihály irt; ugyan csak ő, e művének foly-
 tatását is megírta ily czim alatt: Az ipar és keres-
 kelem története Magyarországon a három utolsó
 század alatt. Mindezen írók és munkák teljesen és
 csak kevés kivétellel mind a német litteratura s kü-
 lönösen List Frigyes befolyása alatt állottak.

Az 1850-en innen eső években megint a hirla-
 pi irodalom terén kezdtek dolgozni a munkások; és
 pedig mind e mai napig örvendetesen szaporodó
 számmal. Az eddig említettek, kiknek egy része még
 a sorokban áll, ernyedetlen tüzi munkásságát, de új erők
 is csatlakoztak, kiknek, legalább nevüket ide csatol-
 ni kötelességemnek tartom: Szatmári Károly, Kuná-
 goti, Érkövi, Hunfalvi, Diváld, Hollán Ernő, Galgó-

czi, a korán elhunyt Reviczky Szever, gróf Károlyi Sándor és Ede, gr. Zichy Jenő és Nándor, Veninger, Horn, Falk, Ocsvai Ferencz, Sámi László, Beóthi Leo, Kulissekki, b. Kemény Gábor, Korizmics, Morócz, Fényes, dr. Pólya, Tisza Kálmán, gróf Mikó Imre, Keleti Károly, b. Kemény Domonkos, mind oly nevek kikkel a magyar olvasó közönség gyakran találkozott; de e korszakban a röpiratok sem hiányoztak, sőt idő szakonként egész özönnel áradtak szét a közönség között; első helyen a gróf Dessewffy Emilét említem (Über die schwebenden österreichischen Finanz-fragen 1856) második helyre Lónya i Menyhért jeles könyvét teszem a közügyekről, mely munka a mély belátás, tiszta fel-fogás, részletes tárgyismeret és erős következtetés nyomait hordozza mondhatni minden lapján. Ezek után kell sorolnom a sok gyakorlati ismerettel s tanulmányokkal bíró Szathmári Károlyt, — ki különösen az alföldi vasuti kérdések és a fiemei gabna kereskedés tárgyalásánál tüntette ki magát több röpiratok által. Továbbá több külföldi író is kezdett tüzetesebben foglalkozni a magyar nemzetgazdasági viszonyokkal mint Bontoux, Gerando, Paget és mások. A napokban jelent meg egy munka Triestben, mely a magyar vasutakkal foglalkozik, s reánk nézve igen kedvezőleg (névtelenül); egy másik munka Angliában jelent meg Erdély kimerítő leiratával nemzetgazdasági tekintetben és tehetem-e, hogy ne szóljak a Buda-Pesti szemle classikus értekezéseiről.

De tovább megyek s a rendszeres dolgozatokat

emlitem meg, mert e téren is meglehetősen előhaladásnak örvend irodalmunk. E téren egy ifju tudósunk emelkedett oly magasra, hogy az egész európai művelt közönség előtt ismertessé tette nevét s becsületet szerzett a magyar tudósoknak. Dr. Kautz Gyula műveinek érdemlegesen tárgyalása nem e kis értekezés korlátai közé szorítható s túl is haladja csekély erőmet, de annyit bátran mondhatok, hogy az európai irodalom bármely jelesebb műveivel bátran versenyre szállhat. Legtekintélyesebb műve minden esetre a Nemzetgazdaság történelme, melyről francia bírálója Ott (a *Journal des Economistes* 1862 Martiusi számában) azt mondja, hogy a maga nemében páratlan, mert a tudománynak ily kimerítő történelme egy nyelven sem létezik; s nincs oly része — melyhez a szerző egy nagyon találó bírálatot nem mellékel volna; szóval az egész művet egy genialis tudós termékének nevezi stb.

Második nagyműve a *Politika* (Országászatlan) harmadik a *Nemzetgazdaság és pénzügytan*, mindannyi „*chef d'oeuvre*“je a genialis talentomnak, szóval minden műve egy-egy új termékenyítő jelenség nemzetgazdaságunk irodalmában. Mellette áll a még mindig ifju erélylyel működő dr. Karsassy Ágost, ki szakadatlan munkásságának majd minden évben újabb és újabb jeleit adja. Ide jön még dr. Konek Sándor, kinek statistikai munkáiban elszórva a legjózanabb és igen talpraesett nemzetgazdasági elvekkel találkozunk. És még számos egyént tudnék elszámolni, kiknek ernyedetlen mű-

ködése kivívta, hogy már van irodalmunk, mely ha nem is felette gazdag, de bizonyára sokkal fejlettebb és magasabban áll — mint sem az országnak és törvényhozásunknak szomorú viszonyaitól várni lehetett. Az elmélet készíti az utat, hogy majd a gyakorlati téren, ha ujjonezok leszünk is de előkészületeink könnyítvé tegyék a haladás utját.

* * *

Magán téren is sokat haladtunk előre. Magyarországnak mintegy háromszáz mértföldnyi vasútja van, főbb folyói szabályozva vannak, s rajtok virágzó társaságok hajói teszik élénkké a közlekedést és kereskedést; vannak biztosító egyleteink, földhitelintézetünk, s majd minden városnak takarékpénztára; gyáraink különösen a répa-czukorgyárak elszaporodtak, földmivelési iparunk nem remélt magas fokra emelkedett, a gépek használata minden nap divatosabbá válik, kereskedésünk igaz, hogy nem emelkedik, de legalább a belföldön sokkal élénkebb, mint két tized előtt.

A nemzetgazdasági fogalmak azonban még mind forrongásban vannak, mert hirdetik ugyan a szabad kereskedés elvét az írók műveik és lapjaikban, de a gyakorlati téren még mind a védrendszer nyügeibe botorkálunk.

Igy az erdélyi gazdasági egyesület 1861-ben védelmet (vám-emelést a külföldi gyártmányokra) kér az erdélyi vasipar emelésére. Így a napokban gróf András a felső-magyarországi vasgyár tulajdo-

nosok nevében hasonló kérelemmel járult a császárhoz, s így minden ipar a kormánytól várja a protectiót!

Épen most hallom, hogy az új gazdaság egyleti bizottmány, (melynek tagjai Lónyai M., dr. Kautz, Hollán Ernő, Korizmics, Morócz stb.) proclamálni akarja a nemzet gazdasági elvek legszebbikét és legüdvösebbikét, t. i. a szabad kereskedést és a szabad versenyt.

* * *

Szét nézve e pillanatban, hazánkon látjuk, hogy mindnyájan egyenlők vagyunk, az annyit sujtott és annyiszor kigunyolt nemesség kiváltságai megszűntek; a földbirtok szabad, robot és dézma nem terheli, a tulajdon- és birtokjog még a zsidóktól sem tagadtatik meg; még a nagy gát az Ausztria és Magyarország közti vámsorompó is temető talpából eltűnt; s van erős váltótörvényünk; s mint fentebb mondám: sokban, nagyon sokban előhaladtunk, és mégis, miért az ország útereiben e tompa lankadtság; miért a kedélyekben ez a legyőzhetetlen apathia, miért a vállalatok lassúsága; miért a bizalom hiánya király és nemzet közt; miért a tömérdek status-adósság, s mégis a tátongó nyomor oly sok irányban; miért, oh miért mind ez, s tán ezer ily kérdést tehetnék — de feleljen meg erre a halhatatlan Széchenyi utolsó műve, feleljenek meg reá az 1858-iki rendkívüli birodalmi tanács nagy érdemű tagjai, feleljenek meg a nemzet bölcsének,

Deák Ferencznek örökméltékü feliratai, s feleljen meg a jelenleg is együtt ülő birodalmi tanács, pénzügyi bizottmánya — feleljenek meg, kiknek módjában van és erőt éreznek e fontos tárgyhoz szólani, én e felett elkomorodva, mélyen hallgatok.

6. §. V é g s z ó.

Kis művemet még az 1865-ik év elején végeztem be. Tehát a „Husvétii czikk“ és Ő Felsége juniusi utja előtt, és ennél fogva minden befolyása nélkül az uj aerának. A történelmen azonban, és a multon semmit sem változtat az, hogy a dolgok rendje más fordulatot vett. Az államok politikája szoros viszonyban áll a nemzetgazdasági viszonyokkal; s igaz politika csak az, melynek irányát az állam jólléte jelöli meg.

Ugy látszik, hogy a magyar birodalom egy lépéssel közelebb jutott valódi rendeltetése felé, mely nem kevesebb, minthogy az osztrák birodalom tűzpontjává váljék. Ugy látszik a kormány őszintén kezd meggyőződni arról, hogy a birodalom középpontja Budapest.

A magyar nemzetnek ujra meg van nyitva a tér, hogy ön sorsáról intézkedhessék — én csak annyit kívánok, hogy mutassa magát méltónak a vezéri szerepre; hogy mutassa meg, miként alkotmányunk legalkalmasabb kötelék, mind a mult és jövendő között, mind pedig a testvér nemzetek között. Nemzetgazdasági viszonyaink teljes átalakulását várván —

reménnyel nézünk a jövőbe, mert tántoríthatlan meggyőződésünk, hogy a magyar nemzet még hosszú jövőre hivatva van fontos szerepet játszani az európai nemzetek történetében.

JEGYZÉS. Jelen művem kéziratát múlt évi novemberhó második felében adtam át tisztelt kiadónak. Azóta a kiállítási öszhangzatot egy szomorú esemény zavarta meg, t. i. tisztelve szeretett s felejtethetlen barátom gróf Keglevich Gyula meghalt. Engem a kötelesség távol tartta a fővárostól, s ezért és még más ok miatt is nevét a czimlapról ki nem törölhetém vala, habár akartam volna is. Bocsássa meg tehát a tisztelt olvasó e gyászos tévedést, s az ajánlatot vegye úgy, mint egy megillető halvány koszorut az igaz emberszeretetet, a hű barátság és tántoríthatlan hazafiság emlék-oszlopán. D. F.

TARTALOM.

Lap

	I—VIII.
Bevezetés	
I. Rész. A kezdemények kora.	
1. §. A vezérek kora	1
2. §. Sz. István kora	6
3. §. A többi árpádi királyok	11
4. §. Visszapillantás	19
II. Rész. Az erőltetett virágzás és azt követő hanyatlás kora.	
1. §. Az Anjouk kora	27
2. §. Zsigmond kora	35
3. §. Hunyadiak kora	43
4. §. A hanyatlás kora	52
5. §. Visszapillantások	57
III. Rész. Az alárendeltség kora.	
1. §. Magyar és török viszonyok	68
2. §. Erdély mint önálló ország	81
3. §. A 18-ik század	90
4. §. József császár uralkodása	108
IV. Rész. A természetes fejlődés kezdete.	
1. §. 1791—1825-ig.	115
2. §. Az 1825-ki országgyűlés	129
3. §. Gróf Széchényi István	135
4. §. A védegyelet	147
5. §. Az irodalmi állapot	163
6. §. Végszó	170

Jelentékenyebb sajtó hibák.

<i>Lap</i>	<i>sor</i>	<i>helyett</i>	<i>olvasd</i>
VI.	3 <i>feljülről</i>	előidézni	elodázni
48	4 <i>alotról</i>	porcellánként	parcellankent
106	12 <i>feljülről</i>	Jacsettől	Facsettől
109	12 „	Turgotuk	Turgot-nk
109	13 „	Ques nayuk	Quesnay nk
112	13 „	denrát	denzát

STOLP KÁROLY kiadásában megjelent:
**AZ ÖSSZES ÁLLAMOK
STATISZTIKAI TÁBLÁZATA.**

Dr. Hübner után

GYENE GUSZTÁV.

Ára 24 kr.

II. Lajos Király Ő Felsége.

REGÉNY.

Irta **BALOGHY ÁDÁM.**

Ára 2 frt.

OLASZORSZÁG ÁLLAMI ÁTALAKULÁSA,
különös tekintettel Dél-Olaszhonra.

Politikai, társadalmi, egyházi és katonai tanulmány.

Egy volt tüzéertisztől.

Ára 50 kr.

KIEGYENLITÉSI JAVASLAT

A DUALISMUS ALAPJÁN,

különös tekintettel az önkormányzati rendszerre.

IRTA

BODNÁR ISTVÁN,

ügyvéd.

Ára 50 kr.

Pest. Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznaál, 1864.

50/P586

10 —

20625

A FINE IS INCURRED IF THIS BOOK IS
NOT RETURNED TO THE LIBRARY ON
OR BEFORE THE LAST DATE STAMPED
BELOW.

